

ความคิดและความต้องการที่จะเสนอความคิดให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการเมืองในขณะนั้นกันเอง²⁹

คณะร.ศ. 103 เรียกระบบคิดและการจัดการในแบบเป็นเหตุเป็นผลของยุโรป ซึ่งในทางการเมืองใช้ในการอ้างความชอบธรรมที่เข้าปกครอง(จัดการ)ประเทศที่ไม่มีอารยธรรมว่า “ยุติธรรม” ดังข้อความในคำกราบบังคมทูลฯตอนหนึ่งว่า “ภัยอันตรายที่จะมีมานั้นต้องมาแต่ข้ามนอกพระราชอาณาเขต และจะมาจากประเทศที่มีอำนาจมากกว่ากรุงสยาม มีประเทศหนึ่งประเทศใดในยุโรปเป็นต้น ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทได้ทรงทราบแล้วว่า ชาตินิยุโรปหนึ่งชาติใดจะต้องประสงค์เมืองหนึ่งเมืองใดแล้ว ต้องมีทางที่เขาเรียกว่ายุติธรรมที่จะเอาเมืองนั้นๆได้ ทางธรรมดาที่ชาตินิยุโรปใช้อยู่บัดนี้มิใช่เป็นต้น”

“ทางยุติธรรม” หรือความเป็นเหตุเป็นผลของยุโรปในการเอาเมืองอื่นประกอบไปด้วย หนึ่งใน “อ้างว่าเป็นธรรมดาผู้มีความกรุณาต่อมนุษย์ด้วยกันทั่วไป ต้องประสงค์ที่จะให้มนุษย์มีความสุขความเจริญ แลได้รับความยุติธรรมเสมอทั่วกัน” ข้อนี้เทียบได้กับความคิดว่าด้วยมนุษย์มีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน และความต้องการในการมีสิทธิเสรีภาพความเสมอภาคเป็นสิทธิธรรมชาติที่มนุษย์ทุกคนต้องการ ดังนั้นการที่ยุโรปอ้างว่ามาช่วยทำให้นในเมืองอื่นได้รับสิทธิธรรมชาติเหล่านั้นจึงเป็นเรื่องที่ยุติธรรมด้วยเหมือนกัน การยอมรับในทฤษฎีเรื่องมนุษย์มีสิทธิตามธรรมชาตินี้ กลุ่มร.ศ. 103 และนักคิดไทยอื่นๆด้วย ไม่มีข้อโต้แย้ง แม้จะไม่อาจอธิบายได้ด้วยแนวคิดเชิงพุทธธรรมก็ตาม แต่เป็นการยอมรับด้วยข้อเท็จจริงในความเหนือกว่าทุกๆด้านของยุโรปและอเมริกามากกว่า

ประการที่สอง คณะร.ศ. 103 เสนอว่ายุโรปอ้างถึงความเจริญความศิวิไลซ์ของชาวยุโรป ว่าเป็นสิ่งที่ต้องเดินทางต่อไปในทุกประเทศ การกีดขวางความเจริญเป็นเหตุที่ยุโรปอ้างการเข้ามาปกครองจัดการบ้านเมืองนั้นให้เจริญต่อไป ข้อนี้เป็นแนวคิดที่ด้วยความก้าวหน้า ซึ่งแพร่หลายมากในสมัยนั้น

ประการที่สามและสี่ คือการรักษาผลประโยชน์ของคนต่างชาติในประเทศนั้นๆ รวมถึงการเปิดการค้าขายของประเทศนั้นๆให้กับคนอื่นด้วย หากไม่ทำ ยุโรปก็จะเข้ามาเปิดการค้าขายและทำให้ทรัพยากรเป็นประโยชน์ต่อคนทั่วไป ข้อนี้ตรงกับแนวคิดลัทธิการค้าเสรี กล่าวได้ว่าคณะร.ศ. 103 ยอมรับและมองเห็นตรรกของระบบการค้าเสรีและระบบทุนนิยมได้ค่อนข้างชัดเจน เมื่อวิเคราะห์มูลเหตุปัจจัยทั้งหมดของการที่ยุโรปจะเข้ามาครอง

²⁹ เอกสารคำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 ตีพิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรกในปีพ.ศ. 2510 และครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2513 ดู ชัยอนันต์ สมุทวณิช แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย คำกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน ร.ศ. 103 (กรุงเทพฯ, ฯลฯพจนนร, 2513)

ประเทศอื่นแล้ว ก็เห็นว่าปัญหาใจกลางในการแก้ไชนั้นอยู่ที่ การปกครองบ้านเมืองว่าเป็นอย่างไร

“แต่ทางทั้ง 4 ข้อซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้กราบบังคมทูลพระกรุณามานี้ ต้องมารวมอยู่ในข้อเดียวว่า ทางให้ความสุขแก่มนุษย์เสมอกันก็ดี อ้างความเจริญของประเทศยุโรปก็ดี ทางระงับโจรผู้ร้ายดาเปิดทางค้าขายก็ดี ต้องประกอบไปด้วยการปกครองรักษาแผ่นดินของเมืองนั้นๆ ทั้งสิ้น เมื่อเมืองใดมีแผ่นดินมีทรัพย์ในแผ่นดิน และมีราษฎรอยู่ในแผ่นดินนั้นตามสมควร แต่เมืองนั้นไม่มีอำนาจแลความคิดที่จะจัดแจงปกครองบ้านเมืองของตน ให้เป็นประโยชน์แก่ตนแลท่านได้แล้ว ก็ไม่ควรที่จะยึดเหนี่ยวเอาแผ่นดินแลทรัพย์ ซึ่งเป็นของสำหรับให้มนุษย์ทั้งโลกได้ส่วนประโยชน์แลความสุขในนั้นด้วยให้ไปเสียๆเปล่าๆ ความซึ่งยุโรปคิดดังนี้ เป็นการถูกโดยทางยุติธรรมของโลกอันยิ่ง เหมือนหนึ่งกฎหมายไทยซึ่งมีอยู่ข้อ 1 ว่าถ้าผู้จับโจรไรนาไว้มีอาจสามารถที่จะทำให้เป็นผลประโยชน์ได้ เมื่อพันพระราชกำหนดแล้วผู้หนึ่งผู้ใดจะมาจับโจรไปทำให้เป็นประโยชน์ ผู้ที่เป็นเจ้าของเดิมก็ไม่มีอำนาจที่จะขัดขึ้นได้”

ประเด็นที่เป็นหัวใจซึ่งคณะร.ศ. 103 มองเห็นจากอันตรายของยุโรปที่ต้องการ” บำรุงความเจริญ “ศิวิไลเซชัน” ของโลกให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน” ก็คือความสามารถของเมืองนั้นๆ ในการปกครองรักษาแผ่นดินเอาไว้ อย่างไร ที่จะเป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นๆ ด้วย การที่จะบำรุงรักษากันเมืองในกรณีของกรุงสยามนั้น ไม่อาจทำได้ด้วยระบบการปกครองแบบเก่า ซึ่งการปกครองทุกอย่างอาศัยอยู่ที่พระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว การปกครองระบบเก่านั้น “อุปมาเหมือนอุบะที่แขวนไว้ด้วยเชือกเส้นเดียว พวงอุบะซึ่งอาศัยเชือกอยู่นั้น ถ้ามีอันตรายเชือกขาดก็จะต้องตกถึงพื้น ถึงแก่ฟกช้ำเปลี่ยนแปลงรูปพรรณไปได้ต่างๆ ฤๅบางทีทำลายยับเยินสิ้นทีเดียว”

คณะร.ศ. 103 เสนอลักษณะการปกครองใหม่ ที่จะรักษากันเมืองให้พ้นจากอันตรายได้ ประการแรกคือ “ต้องทำให้เป็นที่นับถือวางใจซึ่งกันและกัน ที่เห็นชัดเห็นดีเห็นผิดเห็นชอบทางเดียวกัน จึงนับได้ว่าเป็นผู้เห็นทางชอบธรรมเสมอกันได้” การจะทำเช่นนั้นได้ก็จะต้องมีระเบียบแบบแผนกฎหมายที่เรียกว่า “คอนสติติวชัน” ซึ่งประกอบไปด้วยสติปัญญาแลกำลังของราษฎรเป็นการพร้อมเพรียงกันเป็นประมาณ ซึ่งเขานับกันว่ามิใช่ยุติธรรมทั่วถึงกันจะทำการสิ่งใดก็สำเร็จได้แท้จริง” (68) แนวคิดอันนี้กล่าวได้ว่าเป็นหลักการสำคัญประการหนึ่งของอุดมการณ์และการปฏิบัติระบบประชาธิปไตย นั่นคือการที่คนทั่วไปจะนับถือวางใจซึ่งกันและกันได้ นั้น ก่อนอื่นคนทั้งหลายต้องมีความเสมอภาคกัน เคารพในศักดิ์ศรีของความ เป็นมนุษย์ซึ่งเป็นสิ่งเดียวที่เสมอกันที่สุด ไม่ใช่ในฐานะสังคมและทรัพย์สินหรือความฉลาดหลักแหลม

ในขั้นนี้ไม่แน่ใจว่าคณะร.ศ. 103 เข้าใจเช่นนี้หรือเปล่า อย่างไรก็ตาม จากตรรกของความคิดประชาธิปไตยเสรีนิยม ทำให้ยังเสนอต่อไปถึงว่า ผู้ที่เป็นเสนาบดก็เป็นผู้แทนของราษฎรซึ่งเลือกมาต่อๆกันเป็นชั้นๆ ทั้งต้องรับผิดชอบต่อกัน เหมือนอาศัยปัญญาแลความคิดความยุติธรรมของคนมากด้วยกัน" การที่จะมีระบบเช่นนี้ได้ต้อง "จัดการบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีของเก่าให้เป็นประเพณีภาคอนาสติติวชันใหม่ ตามทางชาวยุโรป" ในขั้นต้นนี้คณะร.ศ. 103 กล่าวว่าไม่ได้ต้องการที่จะให้มีปาลิเมนต์ในเวลานี้ไม่ หากแต่เรียกร้องให้มี ข้อหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงประเพณีปัจจุบันนี้ ซึ่งพระมหากษัตริย์ต้องทรงว่าการในทุกเรื่องไป อันเป็นแบบที่อังกฤษเรียกว่า "แอบโซลูตโมนากี" ให้เป็นประเพณีซึ่งเรียกว่า "คอนสติตูชันแนลโมนากี" ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็น "มหาประธานของบ้านเมือง ที่จะทรงพระราชวินิจฉัย มีพระบรมราชโองการเป็นสิทธิขาด แก่ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ ดังเช่นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทุกๆพระองค์ในยุโรป ที่มีต้องทรงราชการด้วยพระองค์ทั่วไปทุกอย่าง"(69)

ข้อที่สองคือการสร้างระบบคาบิเน็ต ทำหน้าที่ปกครองดูแลเครื่องจักรเอง รวมถึงระเบียบการรับข้าราชการบนพื้นฐานของความสามารถ ป้องกันการคอร์รัปชันหรือที่เรียกว่า "ทางสินบน" ให้หมดทุกทาง ข้อที่สามซึ่งเกี่ยวกับปรัชญาแสงสว่างคือ "ต้องให้มนุษย์มีความสุขเสมอกัน แลถือกฎหมายอันเดียว แลในเรื่องเก็บภาษีแลสักเลข ต้องให้ความยุติธรรมที่จะไม่เป็นที่ลำเอียงฤาติเตียนได้ทั้งไทยและฝรั่ง ไปถึงการให้เปลี่ยน "ขนบธรรมเนียมแลกฎหมายแผ่นดิน" ที่ล้าหลังกีดขวางความเจริญของบ้านเมือง หรือที่ไม่เป็นประโยชน์แท้

อีกข้อที่สำคัญยิ่งในการวิจัยนี้ คือข้อเสนอที่ว่า "ข้าทูลละอองธุลีพระบาทแลราษฎรทั่วพระราชอาณาเขต ต้องมีโสตในถ้อยคำ และความคิดเห็นของตน ที่เป็นประโยชน์แลมีอำนาจที่จะแสดงออกมาให้ปรากฏ ในท่ามกลางที่ประชุมก็ดี ฤาในหนังสือพิมพ์ก็ดี แต่การใส่ถ้อยความที่ไม่จริงนั้น จึงจะมีโทษานุโทษตามพระราชกำหนดกฎหมาย" (70) ข้อนี้คือการเสนอให้ราษฎรและขุนนางเจ้านายในขอบเขตทั่วประเทศ มีสิทธิและเสรีภาพในการพูด ในการแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ การมี "อำนาจที่จะแสดง(ความคิด)ให้ปรากฏ" ก็คือสิทธิในทรรศนะสมัยใหม่นั้นเอง สิทธิของปัจเจกบุคคลที่จะแสดงความคิดเห็นในที่สาธารณะได้

หัวใจของข้อเสนอดังกล่าวนั้นอยู่ที่ การเปลี่ยนแปลงยกเลิกกฎหมายเก่า "เพิ่มเติมธรรมเนียมแลกฎหมายบำรุงความเจริญขึ้นใหม่" ไปจนถึงการทำให้ "ราษฎรมีความคิดรู้สึกตัว ว่าการกดขี่แลอยุติธรรมต่างๆไม่มีอีกต่อไปแล้ว จึงจะมีความรักต่อบ้านเมือง จนเห็นชัดว่ากรุงสยามนั้น เป็นเมืองของราษฎรและจะต้องบำรุงรักษา เพื่อได้ความสุขความเจริญ ความยุติธรรมเป็นโสดเสมอทั่วหน้ากันหมด"

ทั้งหมดนี้พูดในภาษาปัจจุบันก็คือ การสร้างสำนึกในความเป็นพลเมืองให้เกิดขึ้นกับทุกคนในประเทศ แต่ว่าทหกรรมของสมัยนั้นการเปลี่ยนแปลงการปกครองไม่ได้ถูกมองในเรื่องของระบบใหญ่ ซึ่งเป็นเหมือนเครื่องจักรของสังคม หากแต่ยังมองในกรอบของโลกทรรศน์ไทยคือ ยังเป็นการเปลี่ยนแปลงในประเพณีของบ้านเมืองเป็นสำคัญ และบุคคลที่สำคัญเป็นแกนของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ย่อมแน่นอนว่าต้องมาจากผู้นำสูงสุดหรือศูนย์กลางนั่นเอง การได้มาและเปลี่ยนแปลงในเรื่องอำนาจของราษฎรที่จะแสดงความคิดเห็นได้ ยังเป็นเรื่องรองและถ้าพิจารณาจากคำกราบบังคมทูลทั้งหมดและจากการปฏิบัติที่เกิดขึ้นตามมา กล่าวได้ว่ายังเป็นเรื่องที่ไม่สำคัญที่สุดในตัวมันเอง ทำนองว่าอาจเกิดขึ้นมาได้ด้วย หากมีการปฏิรูประบบการปกครองและกฎหมายใหม่ดังกล่าวแล้ว กล่าวโดยรวม แม้จะเกิดมีร่องรอยของความคิดเรื่องสิทธิและเสรีภาพของบุคคลในกลุ่มชนชั้นนำและนักคิดสยาม แต่ทั้งหมดยังห่างไกลจากการปฏิบัติที่เป็นจริง ทั้งนี้เนื่องจากการครอบงำและเหนือกว่าของอำนาจและวาทกรรมการเมืองของชนชั้นปกครอง

กล่าวได้ว่าแนวคิดในเรื่องรูปแบบและระบบของรัฐบาลใหม่นั้น มีการอภิปรายกันภายในกรอบของ “ชนบธรรมนิยมประเพณี” ไม่ใช่เรื่องของระบบ ซึ่งเป็นมนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ และจะมาในเวลาต่อมา หากแต่ในระยะแรกของการริเริ่มพูดเรื่องรูปแบบรัฐบาลใหม่มียังคงดำเนินไปภายใต้วาทกรรมการเมืองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ที่การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบรัฐบาลเป็นเรื่องของการแก้ไขในชนบธรรมนิยมประเพณีการปกครองที่ดำเนินมาเท่านั้น นัยของมันก็คือการเปลี่ยนแปลงนี้ ไม่ได้นำไปสู่การเปลี่ยนผู้ปกครองและระบบเก่าที่ดำเนินมาทั้งหมดโดยสิ้นเชิง หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงส่วนที่ไม่เป็นประโยชน์และไม่ยุติธรรมลงไปเสีย ด้วยการเพิ่มเติมส่วนใหม่ที่เป็นประโยชน์ที่ยุติธรรมเข้ามาแทนที่ และการปฏิรูปหรือเปลี่ยนแปลงใดๆก็ตามที่จะเกิดขึ้น ต้องเป็นการริเริ่มดำเนินโดยผู้ปกครองจากเบื้องบนเอง เนื่องจากข้าราชการและราษฎรและผู้อยู่ใต้การปกครองไม่มีอำนาจและหน้าที่ในชนบธรรมนิยมเก่าที่จะไปทำอะไรได้ นี่เป็นความขัดแย้งหรือขัดกันของความคิดการเมืองสมัยใหม่ในสังคมไทย ที่ก่อรูปและพัฒนาขึ้นมาภายใต้บริบทและอำนาจแบบเก่าในระยะยาว สิ่งที่นักคิดและปัญญาชนจะรู้สึกต่อความคาดหวังในการเปลี่ยนแปลงคือความหมดหวังและไม่ค่อยแน่ใจในอนาคตของบ้านเมือง เพราะการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างและความสำเร็จหรือล้มเหลวต้องขึ้นอยู่กับเจ้านายและกษัตริย์เท่านั้น

รูปแบบรัฐบาลที่นักคิดและปัญญาชนไทยสมัยนั้นเห็นว่าใกล้เคียงกับการประยุกต์ในเมืองไทยได้มากที่สุดคือ “คอนสติติวชันแนลโมนากี” เทียนวรรณพูดถึง “ปาลิเมนต์ มีผู้แทนราษฎร” แต่ไม่ได้ให้รายละเอียดในทางปฏิบัติ คณะร.ศ. 103 ก็มองเห็นเช่นกัน แต่ก็ยังไม่ได้เรียกร้องให้ต้องมีในขณะนั้น แต่เสนอให้เปลี่ยนแปลงพระราชประเพณีเสีย

ก่อน จากนั้นมาในสมัยรัชกาลที่ 6 ความเห็นที่มองรูปแบบรัฐว่าเป็นแบบประชาธิปไตยก็ปรากฏออกมากระจ่างขึ้น ดังความเห็นที่ว่า “ประเทศสยามเราในเวลานี้ หากจะเปรียบเทียบกับบริษัทก็อาจจะแบ่งออกได้ว่า คณะรัฐบาลมีหมู่เสนาอำมาตย์ราชเลขาเป็นกรรมการ และราษฎรเป็นผู้ถือหุ้น” แนวคิดที่ว่า “ราษฎรเป็นผู้ถือหุ้น” ในรัฐนี้แสดงถึงความคิดที่เป็นแบบประชาธิปไตยตะวันตกอย่างเต็มที่³⁰

5.6: การมีส่วนร่วมในการปกครอง

ราวทศวรรษ พ.ศ. 2450 เป็นต้นมา แนวคิดเรื่องระบบการปกครองที่เรียกว่าประชาธิปไตยเป็นความรู้ทั่วไป ที่ราษฎรซึ่งมีการศึกษาอาจเข้าใจได้แล้ว โดยเฉพาะบรรดาพวกที่ไปศึกษาต่างประเทศ ได้กลับมาพร้อมกับโน้ตส์เรื่องการปกครองที่ประชาชนเป็น “หุ้นส่วน” ใหญ่ ทั้งหมดนั้นนำมาสู่การตั้งคำถามต่อความชอบธรรมของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชและฐานะของชนชั้นปกครองตามประเพณี

นักเขียนและนักหนังสือพิมพ์รวมถึงปัญญาชนของกลุ่มกรรมกรและชาวนาด้วย มีการร้องเรียนถึงการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมของข้าราชการมาก และที่น่าสังเกตคือคำพูดที่มีลักษณะการเมืองแบบราдикаลได้ปรากฏออกมาอย่างเป็นปกติ เช่น คำพูดว่า “การกดขี่บังคับอันเป็นความทุกข์ยาก” “ความไม่ยุติธรรมในการใช้กฎหมาย” “ความทุกข์ถ้าไม่ถูกบังคับ” เป็นต้น แต่เหตุการณ์ที่เป็นการรวมศูนย์ของความคิดเห็นและความต้องการในสิทธิทางการเมืองในสมัยนั้นได้แก่กรณี “กบฏ ร.ศ. 130”

การเกิดขึ้นของความพยายามที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองโดยกลุ่มทหารหนุ่ม “ยังเติร์ก” ร.ศ. 130³¹ ที่มีจุดหมายการเมืองอันชัดเจนในอันจะเปลี่ยนระบอบปกครองไปเป็นแบบบริพัตร เป็นการแสดงออกที่สูงสุดของการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิประชาธิปไตยหรือสิทธิทางการเมืองของพลเมือง ที่จะกลายมาเป็นแบบอย่างให้กับความพยายามในส่วนของราษฎรที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองของประเทศ แม้

³⁰ อังโน เชนห์ จามริก *การเมืองไทยกับพัฒนาการรัฐธรรมนูญ* (กรุงเทพ, มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2540), หน้า 101.

³¹ ในสมัยรัชกาลที่ 6 คำที่ทางการเรียกการกระทำของกลุ่ม ร.ศ. 130 นั้นไม่ใช่คณะปฏิวัติหรือกบฏ หากแต่เรียกว่า “นายทหารบก นายทหารเรือ และบุคคลพลเรือนซึ่งก่อการกำเริบ ร.ศ. 130” เห็นได้ว่าทางการไม่ได้มองว่าเป็นคณะหรือกลุ่มการเมืองที่แน่นอน หากเป็นเพียงการคิดกำเริบ แสดงว่าวาทกรรมว่าด้วยการปฏิวัตินั้นยังไม่มีคู “คำพิพากษาโทษ เรื่อง นายทหารบก นายทหารเรือ และบุคคลพลเรือนซึ่งก่อการกำเริบ ร.ศ. 130” ก.จ.ช. ร.6 หมวดเบ็ดเตล็ด 17/17 อังโน แคมสุข นุมนนท์ *ยังเติร์กครั้งแรก กบฏ ร.ศ. 130* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์เรื่องศิลป์, 2522), หน้า 235-80.

จะต้องใช้กำลังและการยึดอำนาจจากระบบเก่าก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบแนวคิดทางการเมืองของคณะ ร.ศ. 130 กับกลุ่มก่อนหน้านี้อย่างเช่นคณะเจ้านายและข้าราชการ ร.ศ. 103 จะเห็นลักษณะเด่นที่แตกต่าง อันแสดงถึงบริบททางการเมืองที่ได้เปลี่ยนไปแล้วด้วยเช่นกัน ในประการสำคัญได้แก่การที่คณะ ร.ศ. 130 เกิดมีสำนักทางการเมืองอันแรงกล้าที่พวกตนจะต้องเข้าไปทำการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองของประเทศ มีความคิดที่ปฏิเสธความชอบธรรมในการปกครองของรัฐบาลสมบูรณาญาสิทธิราช มีความรู้สึกเห็นใจและสะท้อนใจในความยากจนลำบากในชีวิตและการทำมาหากินของราษฎรทั่วไป โดยโยงไปถึงความไม่ยุติธรรมและการกดขี่ของระบอบปกครองและบรรดาขุนนางข้าราชการทั้งหลาย ในประการสุดท้ายพวกเขาเสนอแนวคิดและรูปแบบของรัฐบาลใหม่ที่จะนำความเจริญและแก้ปัญหาราษฎร ด้วยการเสนอระบอบบริพัตร (ยังไม่มีคำแปลในสมัยนั้น) เข้าแทนที่ระบอบแอบโซลูตโมนากีที่เป็นอยู่

แนวคิดเรื่องชาติ และความเป็นไทยของสมาชิกคณะ ร.ศ. 130 เป็นพัฒนาการของแนวคิดเรื่องประชุมนหรือสังคมที่ยังไม่เป็นรูปเป็นร่างในสมัยรัชกาลที่ 5 มาสู่แนวคิดว่าด้วยชาติที่เป็นรูปธรรม คือเป็นประเทศมีอาณาเขตแน่นอนและมีพลเมืองเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และยังเป็นเจ้าของชาติร่วมกันอีกด้วย³² จากคำให้การของสมาชิกกลุ่มนี้ทุกคนอธิบายถึงการเข้าร่วมหรือเห็นด้วยกับแนวคิดในการเปลี่ยนระบอบปกครองว่ามาจากความรักชาติและจากความเป็นไทยของพวกตนที่เป็นทหาร ดังคำกล่าวของนายร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์ หนึ่งในผู้นำของกลุ่มว่า การประชุมในเรื่องนี้นั้นเป็นความจริง แต่เพื่อความจงรักภักดีต่อชาติและบ้านเมือง และถ้าหากการเห็นว่าการประชุมอย่างนี้เป็นความผิดร้ายแรงแล้ว “ข้าพเจ้าจะขอสละชีวิตแลโลหิตของข้าพเจ้า ให้ไหลอาบอยู่บนพื้นแผ่นดินในประเทศสยามเพื่อแสดงความรักชาติ ข้าพเจ้าเป็นคนไทยใจทหารผู้หนึ่ง ซึ่งมีความกระตือรือร้นต่อชาติ และมีความรักชาติยิ่งกว่าชีวิตของตน”³³ นายร้อยตรีมีม สังเกตกรมเสนาธิการทหารบก ให้การว่าต้องการให้ปรับปรุงการปกครองบ้านเมือง “เพราะในฐานะที่เกิดมาเป็นมนุษย์และมีหน้าที่สำคัญคือเป็นทหารต้องรักชาติบ้านเมือง”³⁴ ทั้งหมดนี้สรุปอยู่ในคำขวัญของกลุ่มที่ว่า “เสียชีพดีกว่าเสียชาติ จงมีความกตัญญูต่อชาติและกระทำให้เป็นไทย”³⁵

³² อัจฉราพร กมุทพิศมัย กบฏ ร.ศ. 130 กบฏเพื่อประชาธิปไตย: แนวคิดทหารใหม่ (กรุงเทพฯ, อมรินทร์วิชาการ, 2540), หน้า 176. ดูรายละเอียดในเรื่องแนวคิดทางการเมืองและการรับรู้ต่อปัญหาสังคมสมัยนั้นในเล่มนี้ด้วย.

³³ กจข. ร. 6 บ. 17/1 ในรายงานสืบความลับ 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 130 ย. 7 อ้างใน แดมสุข นุ่นนนท์ ยังเติร์กขุนแรง....., หน้า 78.

³⁴ เพิ่งอ้าง, หน้า 79.

³⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 240.

แนวคิดใหม่อีกอันที่มีอิทธิพลต่อคณะร.ศ. 130 คือว่าด้วยความเจริญเยี่ยงอารยประเทศ ดังเห็นได้จากเอกสารสำคัญที่จับได้ในบ้านของร้อยเอกขุนทวยหารพิทักษ์ คือ "บันทึกว่าด้วยความเลื่อมซามแลความเจริญของประเทศ" ซึ่งระบุอย่างชัดเจนถึงความคิดทางการเมืองแบบใหม่ กล่าวคือความเชื่อที่ว่าประเทศทั้งหลายนั้น จะมีความรุ่งเรืองหรือเกิดความเสื่อมทราม ย่อมมาจากการปกครองของประเทศนั้นๆเอง ดังความที่ว่า "ถ้าประเทศหนึ่งประเทศใดรู้จักจัดการปกครองดีโดยใช้กฎหมายแลแบบธรรมเนียมที่ยุติธรรมซึ่งไม่กดขี่แลเบียดเบียนให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ประเทศนั้นก็จะมี ความเจริญรุ่งเรืองแลศรีวิสัยยิ่งขึ้นทุกที เพราะราษฎรได้รับความอิสรภาพเสมอหน้ากันไม่มีใครที่จะมาเป็นเจ้าสำหรับกดขี่กันเล่น"³⁶

นายร้อยตรีเหรียญ ศรีจันทร์ให้การว่า "ที่พวกตนเข้าร่วมประชุมกันก็เพื่อประสงค์จะพร้อมใจกันขอร้อง ให้รัฐบาลเปิดโอกาสให้คนชั้นต่ำๆ และราษฎรในประเทศฉลาด และเข้าใจวิธีการปกครองบ้านเมือง จะได้รู้จักรักบ้านเมืองมากขึ้น ประเทศไทยจะได้เจริญทัดเทียมกับประเทศอื่นๆ อย่างน้อยก็เท่ากับประเทศญี่ปุ่นในแถบเอเชียด้วยกัน" และที่เขาตัดสินใจเข้าร่วมกระทำการเช่นนั้นเพราะ "ข้าพระพุทธเจ้าก็เป็นคนไทย เกิดในเมืองไทย จึงได้ชวนขวายเป็นอยากจะให้ชาติไทยเจริญเพื่อจะหาอำนาจใส่ชาติไทย เพื่อมิให้มีความอับอายศกแก่ชาติอื่นเขา"³⁷

นายร้อยโทจื่อกล่าวว่า "ประเทศที่เจริญแล้วทุกประเทศมีสภาพทั้งนั้น จึงเชื่อว่า สภาพเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้บ้านเมืองเจริญได้ และก็เป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนที่จะร้องขอให้มีความดีขึ้น เพราะประชาชนเปรียบเสมือนคนในกำปั้น ถ้าเรื่อนั้นไปถึงฝั่งโดยเรียบร้อย คนในเรื่องก็จะมีสวัสดิภาพ และมีอิสรภาพ ในทำนองตรงกันข้าม ประเทศไทยไม่มีสวัสดิภาพและอิสรภาพ ประชาชนก็จะมีอันตรายและขัดสนเดือดร้อน เพราะฉะนั้น ถ้าคนในชาติไม่ช่วยกันแก้ไขกันเองก็เหมือนกับเสียชาติเกิด ด้วยเหตุนี้พรรคพวกนายร้อยโทจื่อ จึงกล้ากระทำการเพื่อช่วยชาติ ทั้งๆที่ทราบกันดีว่าผิดกฎหมาย"³⁸

ในประการสุดท้าย แนวความคิดที่เติบโตใหญ่และมีพลังต่อคณะร.ศ. 130 ได้แก่ ความคิดเรื่องความเดือดร้อนและทุกข์ยากของราษฎรกับหน้าที่ของพวกตน ในทาง

³⁶ "บันทึกว่าด้วยความเลื่อมซามแลความเจริญของประเทศ" ใน อัจฉราพร กมฺพพิศมัย กบฏร.ศ. 130.....หน้า 267.

³⁷ กข. ร. 6 บ. 17/7 คำพยานชั้นไต่สวน (1-8 มีนาคม 2454) รวบรวมจากคำให้การจากนายร้อย นายสิบ และพลทหาร จำนวน 12 คน เรื่อง ร.ต. บุญ ร.ต. ถัด ร.ต. วาศ ร.ต. เหรียญ เป็นผู้สั่งสอนทหาร อ่างโน แดมสุข นุ่มนนท์, หน้า 84.

³⁸ เพิ่งอ้าง, หน้า 85.

ประเพณีและธรรมเนียมเดิม หน้าที่หนึ่งของพระราชาคือการสงเคราะห์ช่วยบ้านเทาทุกข์ให้ กับราษฎรในพระราชอาณาจักร หน้าที่ดังกล่าวนี้ไม่ใช่เป็นของขุนนางและข้าราชการทั่วไป ซึ่งถึงทำได้ก็อยู่ในขอบเขตของอำนาจส่วนบุคคลที่มีอยู่และแก้ปัญหาของคนในบังคับดูแล ของตนเองเท่านั้นไม่ใช่หน้าที่ต่อราษฎรโดยทั่วไปทั้งหลาย ยิ่งคนธรรมดาสามัญด้วยแล้ว ยิ่งไม่ ใช่หน้าที่ธุระกองการอะไรที่จะไปทำเรื่องแทนชาวบ้านได้ พฤติการณ์ที่เป็นตัวแทนความเดือด ร้อนทุกข์ยากของราษฎรจึงต้องเกิดในเมื่อต้องการโค่นอำนาจและแย่งอำนาจปกครองจาก กษัตริย์เท่านั้น หรือไม่ก็เป็นกบฏฆาตนาไป วิธีคิดทำนองนี้ไม่น่าเชื่อว่ายังมีอยู่ในระยะต้น ของรัฐบาลคณะราษฎรด้วยเหมือนกัน(ดังจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป)

ในแง่นี้กลุ่มคณะร.ศ. 130 กล่าวได้ว่าเป็นกลุ่มการเมืองแรกที่ประกาศอย่างเปิดเผยว่า พวกเขาถือเอาความเดือดร้อนและทุกข์เข็ญของราษฎรเป็นเรื่องในการระดมรับผิด ชอบ ที่ถือเป็นมูลเหตุให้ต้องคิดกระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พูดอีกอย่างได้ว่าการ แก้ไขปัญหาความเดือดร้อนของราษฎรได้กลายมาเป็นอุดมการณ์ของการเคลื่อนไหวการ เมืองที่ตรงข้ามรัฐบาลไป

ความคิดที่วิพากษ์การกระทำที่ไม่ยุติธรรมต่อราษฎรของกลุ่มร.ศ. 130 ได้แก่ ความเห็นที่ว่า "คนที่ทำการงานให้แก่แผ่นดิน มีความเหน็ดเหนื่อย ผลประโยชน์ก็ไม่พอ เพียง สู้มหาตเล็กของท่านไม่ได้ นั่งๆนอนๆ ก็ได้เป็นหลวง เป็นพระ และเงินเดือนก็มาก ชัก ตัวอย่าง เช่นหม่อมหลวงเพื้อ หม่อมหลวงพินได้เงินเดือนหนึ่งตั้ง ๓ พัน และเอาเงินแผ่นดิน ไปใช้โดยไม่มีประโยชน์ เช่นซื้อรถยนต์กับของต่างๆ ถ้าเงินไม่พอเพียงก็คิดกวดพวกต่ำๆ คือ ราษฎร เก็บภาษีเรือ ส่วยภาษีอากรต่างๆ จนราษฎรไม่มีจะให้ ก็คิดปล้นสะดมมาให้นั้น ได้ เพราะกลัวพระราชอาญา ถ้าไม่มีเงินให้ก็เอาตัวมาใส่ตะรางเช่นนี้"³⁹

นายร้อยตรีนาถสังกัฏกรมเสนาธิการทหารบกมีความเห็นว่า "เมื่อครั้งสมัยพระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ราษฎรไม่เคยเดือดร้อน แต่พอถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้คนถึงกับอดข้าวตาย เพราะพวกเจ้าเห็นดีอย่างไรก็ดีด้วย ผู้น้อย จะได้รับความลำบากอย่างไรก็ไม่รู้ และกล่าวในคำให้การว่า "ข้าพเจ้าเห็นว่าข้าพเจ้ารับเงิน เดือนทุกวันนี้ ก็ได้มาจากราษฎร ถ้าแม้ราษฎรจนแล้วรัฐบาลที่ไหนจะมีเงินให้ข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าเป็นทหารก็เพื่อประสงค์ที่จะป้องกันศัตรู ที่มาแย่งชิงเอาเขตรแดน เพื่อไม่ให้ ราษฎรได้รับความเดือดร้อนที่จะเป็นข้าเขา คงให้ดำรงเป็นชาติไทยอยู่"⁴⁰

³⁹ กจข. ร. 6 บ. 17/6 คำชี้แจงนายร้อยตรีจันทร์ 2 มีนาคม ร.ศ. 130 อ้างใน แกมสุข นุ่มนนท์, *ยังเติร์ก.....*, หน้า 77.

⁴⁰ กจข. ร. 6 บ. 17/4 คำให้การนายร้อยตรีนาถ 4 มีนาคม ร.ศ. 130 อ้างในแกมสุข นุ่มนนท์, หน้า 79.

กลายเป็นศรัทธาและเจริญก้าวหน้าได้ ความโน้มเอียงดังกล่าวจะปรากฏผลขึ้นในระยะต่อมาเมื่อมีการสถาปนาระบอบประชาธิปไตยขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 ซึ่งตามมาอย่างรวดเร็วด้วยความขัดแย้งในรูปแบบและการทำงานของรัฐบาลใหม่ จนทำให้คณะผู้ก่อการเองก็เกิดความแตกแยกและนำไปสู่การใช้กำลังอำนาจจัดการความขัดแย้งกันเอง ดังคติที่ว่า “หากทหารไม่ทำแล้ว ใครมือเปล่าที่ไหนจะกล้าทำ” ตามกันมาอีกมากมายจนกลายเป็นธรรมเนียมของระบอบประชาธิปไตยไทยไปกว่าครึ่งศตวรรษ ในขณะที่อุดมการณ์ทางการเมืองที่มีจุดหมายที่เป็นของราษฎรหรือสังคมจะลดลงหรือทำให้ขึ้นต่อความชอบธรรมของรัฐก่อน กลายเป็นวาทกรรมฝ่ายต่อต้านรัฐไปอีก ดังเช่นแนวคิดว่าด้วยสิทธิและเสรีภาพของบุคคลหรือสิทธิมนุษยชนในระยะเวลาต่อมา

6/10/46

บทที่ 5: สิทธิพื้นฐานของราษฎร

บทนี้ต้องการเสนอข้อมูลและภาพของปัญหาความทุกข์ยากและความไม่ยุติธรรมที่ราษฎรสยามได้รับในช่วงสมัยของการเปลี่ยนแปลงสู่ความทันสมัย ปัญหาเหล่านี้ไม่อยู่ในปริบทของปัญหาการเมืองโดยตรง แต่มีความสำคัญที่ปัญหาเหล่านี้ประกอบกันเข้าเป็นพื้นฐานให้แก่การปะทุขึ้นของความคิดและการเคลื่อนไหวทางการเมืองในที่สุด การพิจารณาปัญหาสิทธิมนุษยชนแต่เฉพาะในทางการเมือง แม้เป็นจุดสำคัญแต่ก็ไม่ควรละเลยการพิจารณาถึงปัญหาทางสังคมและการทำมาหากินอื่นๆของราษฎรด้วย เพื่อช่วยให้มองเห็นและเข้าใจภาพของสิทธิและความเป็นมนุษย์สมบูรณ์มากที่สุด

5.1: ความหมายและการปฏิบัติของสิทธิพื้นฐาน

กล่าวโดยทั่วไป ปัญหาสิทธิใหญ่ๆที่ราษฎรประสบและไม่อาจแก้ไขได้ด้วยตนเอง นั้น ส่วนใหญ่เรียกได้ว่าเป็นสิทธิขั้นพื้นฐาน (basic rights) อันประกอบไปด้วย 1) สิทธิในการดำรงชีพ (subsistence rights) เช่นการทำมาหากิน การเลี้ยงดูครอบครัว ไปถึงการปฏิบัติกิจตามความเชื่อทางศาสนาหรือผีบรรพบุรุษและประเพณีธรรมเนียมของแต่ละกลุ่ม ไปถึงการศึกษาและ 2) สิทธิในความปลอดภัย (security rights) คือการมีหลักประกันขั้นพื้นฐานในการมีชีวิตตามฐานานุภาพอย่างปลอดภัย มีหลักประกันในการครอบครองทรัพย์สินและผลผลิตของตนเอง การได้รับความยุติธรรมจากการทำร้ายของผู้อื่น ตลอดจนความปลอดภัยในชีวิตและวิถีชีวิตจากการคุกคามทำร้ายของคนอื่นๆทั้งหลายรวมทั้งจากเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นต้น

สิทธิพื้นฐานเหล่านี้มีอยู่เพื่อทำหน้าที่ในการปกป้องคนที่ไม่อาจช่วยเหลือตัวเองได้ ไม่ว่าจะเป็นจากความอ่อนแอไม่สมบูรณ์ทางกายภาพหรือความต่ำต้อยทางฐานะสังคม จนไม่อาจเอาชนะอุปสรรคเบื้องต้นได้ด้วยตนเอง ในขณะเดียวกันสิทธิพื้นฐานเหล่านี้ก็ทำหน้าที่ควบคุมกำกับไม่ให้คนที่แข็งแรงและมีความเหนือกว่าทั้งทางร่างกายและทางสังคม ในการไปเอาเปรียบและทำร้ายคนที่ด้อยกว่ามากจนเกินไป อันอาจทำให้ความเป็นระเบียบและความสงบสุขในสังคมถูกสั่นคลอนลงไปได้

สิทธิพื้นฐานจึงเป็นเสมือนเครื่องป้องกันหรือเกราะสำหรับคนที่ไม่อาจป้องกันตัวเองได้เพียงพอที่จะอยู่รอดและพัฒนาความเป็นคนได้ ให้พ้นจากเงื้อมมือและการข่มเหงทำร้ายของคนที่เหนือกว่า ไปถึงอุปสรรคปัญหามานานัปการในการดำรงชีวิต ซึ่งอาจนำไปสู่การสูญเสียสิทธิในการดำรงชีพและสิทธิในความปลอดภัยมั่นคงแห่งชีวิตเป็นต้น

กล่าวได้ว่าสิทธิพื้นฐานเป็นการควบคุมพลังทางเศรษฐกิจและพลังทางการเมืองอย่างหนึ่งได้เช่นกัน และทำการชักนำให้อำนาจเศรษฐกิจและการเมืองถูกใช้ไปในทิศทางที่จะเป็นผลสร้างสรรค์ต่อสังคมโดยรวม ไม่เช่นนั้นพลังการเมืองและเศรษฐกิจนี้ก็จะไม่มีอะไรมาควบคุมมันไว้ได้ กลายเป็นพลังทำลายล้างเสียมากกว่า

สิทธิพื้นฐานจึงเป็นการประกันทางสังคม ที่จะไม่ให้ภัยอันตรายมาคุกคามทำลายความเป็นคนลงไป อย่างน้อยก็ไม่ให้ถึงขั้นทำลายความสามารถในการดำรงชีวิตมนุษย์ขั้นพื้นฐานลงไปจนหมดได้ ในประการสุดท้ายสิทธิพื้นฐานจึงเท่ากับเป็นการให้สิทธิในการวิได้แก่คนที่ไม่มีอำนาจ สำหรับใช้คัดค้านพลังบางอย่างซึ่งไม่เช่นนั้นอาจเป็นอันตรายแก่พวกเขามากที่สุด¹

สิทธิในความปลอดภัยแห่งชีวิต หมายถึงการมีความปลอดภัยและมั่นคงในร่างกาย กล่าวคือไม่ถูกฆ่า ฆาตกรรม ทุบตี ทรมาณ กดขี่ ข่มขืนกระทำชำเราหรือทำร้ายทั้งทางกายและวาจา เป็นต้น สิทธิดังกล่าวนี้เป็นพื้นฐานจำเป็นสำหรับการที่มนุษย์จะสามารถได้รับและได้ใช้สิทธิประการอื่นๆต่อไป กล่าวได้ว่าหากคนยังไม่อาจสามารถมีและได้รับการคุ้มครองในสิทธิความปลอดภัย คนเหล่านั้นก็ยากที่จะสามารถใช้สิทธิด้านอื่นๆได้ ดังนั้นการที่กล่าวว่าคนได้รับสิทธิต่างๆแล้ว ย่อมมีนัยด้วยว่าเขากีย่อมได้รับสิทธิในความปลอดภัยทางร่างกายแล้วด้วยเหมือนกัน

สิทธิในการดำรงชีพหมายความว่าความสามารถในการมีชีวิตอย่างปกติในขั้นพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับมนุษย์ในสังคม เช่นการทำมาหากินได้ตามอัตภาพ สิทธิในการดำรงชีพจึงหมายถึงความมั่นคงในทางเศรษฐกิจในระดับน้อยที่สุดที่คนพึงจะมีในการดำรงชีพ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้ครอบคลุมถึงอากาศบริสุทธิ์ น้ำสะอาด อาหารพอเพียงและมีสุขอนามัย เสื้อผ้าพอเพียง ที่พักอาศัยพอเพียง และการมีสาธารณสุขและการป้องกันโรคที่พอเพียงด้วยเช่นกัน สิทธิในการดำรงชีพอย่างน้อยในระดับพื้นฐาน ทั้งในส่วนที่คนไปประกอบการ หากเขามีปัจจัยและความสามารถ กับกาได้รับการดำรงชีพจากการช่วยเหลือของรัฐ ในกรณีของคนที่ไม่อาจช่วยตัวเองได้ สิทธิและความมั่นคงทางเศรษฐกิจนี้จึงเกี่ยวพันไปถึงระบบกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินในรัฐและสังคมด้วย ไปถึงนโยบายเศรษฐกิจของรัฐบาล

การก่อรูปขึ้นของปัญหาและมโนทัศน์ที่ปัจจุบันเรียกว่าสิทธิและสิทธิมนุษยชนนั้น เมื่อพิจารณาในบริบททางประวัติศาสตร์สังคมไทย กล่าวได้ว่าดำรงอยู่ค่อนข้างหนาแน่นในความสัมพันธ์ทางสังคมและการผลิตของระบบศักดินา แสดงออกในการกดขี่ขูดรีด

¹ Henry Shue, *Basic Rights: Subsistence, Affluence, and US. Foreign Policy* (Princeton University Press, 1996), p. 18.

เอาर्डเอาเปรียบ ถูกเหยียดหยามและทำร้ายถึงฆ่าฟันอย่างไร้ความเมตตาปราณี เกือบจะเรียกว่าเป็นภาวะการณ์ของสงครามชนชั้น ระหว่างมูลนายกับไพร่และทาส โดยที่ฝ่ายมูลนายเป็นฝ่ายได้เปรียบมาตลอด ใช้อำนาจบาตรใหญ่ในแทบทุกเรื่องและเวลา การใช้ชีวิตของราษฎรในอาณาจักรจึงเป็นเสมือนการเข้ามาอยู่ภายในกรอบและกรงของอำนาจและอิทธิพลของผู้เป็นใหญ่ทั้งหลาย ในขณะที่การใช้ชีวิตและการทำมาหากินของราษฎรในหมู่บ้านชุมชนหรือป่าเขานอกอำนาจรัฐ กลับเป็นการอยู่ภายในกรอบและโครงร่างของจริยธรรมชุมชน ที่รับรองและให้สิทธิในการทำมาหากินและปลอดภัยระดับพื้นที่ได้ดีกว่า ดังจะเห็นได้จากคำร้องทุกข์และฎีกาจำนวนมากของชาวบ้านทั้งหลาย ที่สะท้อนสภาพการณ์ของการขาดสิทธิพื้นฐานในการใช้ชีวิตภายใต้อำนาจรัฐดังกล่าว

จากปัญหาการไร้หลักประกันและไร้ความปลอดภัยในการดำรงชีวิตของราษฎร ทำให้เห็นว่าการที่สิทธิพื้นฐานทั้งหลายจะก่อตัวเป็นรูปร่างและเป็นจริงได้ ยังต้องอาศัยปัจจัยจำเป็นอื่นๆประกอบอีกด้วย ประการแรกคือสิทธิไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องของรัฐบาลหรืออำนาจเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่คือการตรากฎหมายเท่านั้น หากที่พื้นฐานกว่านั้นคือการที่สิทธิจะต้องให้พื้นฐานอันเป็นเหตุเป็นผลแก่การเรียกร้องที่ชอบธรรม นั่นคือการรับรองและยอมรับสิทธิธรรมในหลักการพื้นฐานของการดำรงชีวิตสังคมของผู้คนทั้งหลายเป็นเบื้องต้น ประการต่อมาสิทธินั้นนำไปสู่การได้รับเนื้อหาแห่งสิทธิ ไม่ใช่การร้องขอลอยๆหรือรับปากลอยๆ การปฏิบัตินโยบายและกฎหมายจึงไม่ใช่การสงเคราะห์หรือช่วยเหลือบันเทาทุกข์เฉพาะหน้าให้แก่ราษฎร หากแต่ต้องเป็นการเคารพในความเป็นมนุษย์ ในความเป็นพลเมืองแห่งรัฐผู้เป็นเจ้าของอธิปไตยของประชาชนต่างหาก ประการสุดท้ายการมีสิทธิหมายถึงจะต้องมีการรับรองสิทธิเหล่านั้นจากสังคมด้วย เพื่อป้องกันการทำลายขัดขวางจากการข่มขู่ใดๆที่อาจเกิดขึ้นได้²

ในอดีตเราอาจเรียกรวมๆกันได้ว่าสิทธิพื้นฐานคือความชอบธรรมที่สมาชิกในสังคมการเมืองสามารถอ้างอิงและเรียกร้องได้ หากไม่ได้รับผลประโยชน์หรือการเข้าถึงสิ่งนั้นๆ ทั้งนี้การปฏิบัติในเรื่องสิทธิเรื่องต่างๆนั้น อำนาจอรัฐจะต้องให้การยอมรับหรือปกป้องผู้ได้รับสิทธินั้นจากการละเมิดทำลายของคนอื่นๆ ในการศึกษาถึงการก่อรูปและพัฒนาการของมโนทัศน์สิทธิในประวัติศาสตร์ไทยนี้ ประเด็นที่สำคัญยังอยู่ที่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับราษฎร ซึ่งยังขาดสถาบันและระบบเศรษฐกิจนอกอำนาจรัฐที่ช่วยสร้างแรงต่อรองและให้ภูมิคุ้มกันแก่การเคลื่อนไหวเพื่อชีวิตที่ดีกว่าได้มากนัก ทำให้ภาคประชาชนตกอยู่ในฐานะผู้รับและผู้ด้อยกว่าในหลายๆเรื่องในการจัดการความสัมพันธ์กับรัฐ ในส่วนของภาครัฐเอง ก็

² Ibid., p. 13.

มีความขัดแย้งไม่เป็นเอกภาพระหว่างหน่วยงานและผู้มีอำนาจอิทธิพลทั้งหลายกันเองพอสมควร ดังเห็นได้จากพัฒนาการในระยะผ่านจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่รัฐประชาธิปไตย ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงสำคัญๆภายใต้การปฏิรูประบบกฎหมาย ระบบการปกครองเป็นหลัก เหตุหนึ่งมาจากความขัดแย้งและไม่ลงรอยกันระหว่างกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจและทางเศรษฐกิจ มากกว่ามาจากความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎร เพื่อที่จะสร้างอำนาจรัฐให้มีความเข้มแข็งในการรักษาความปลอดภัยแก่ผู้ปกครองได้

5.2: ภาวะ “สัตว์ผู้ยาก” ของราษฎรสยาม

ในทางประวัติศาสตร์ กลุ่มคนที่เป็นผู้ทำเรื่องฎีการ้องเรียนไปยังผู้มีอำนาจหรือหน่วยงานของรัฐบาลมากที่สุดได้แก่ “ราษฎร” ทั้งที่เป็นเอกชนและที่เป็นกลุ่มบุคคล คำว่าราษฎรที่ใช้กันในสมัยกลางรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา เริ่มให้ความหมายใหม่แก่ประชาชนในพระราชอาณาจักร ในฐานะที่เป็นกลุ่มคนที่รวมกันอยู่ตามลักษณะชนชั้น(ทางเศรษฐกิจ) ไม่ใช่ประชาชนที่เป็นรูปธรรมตามฐานะทางสังคม อันเป็นที่รู้จักและใช้กันแพร่หลาย โดยอิงกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจของบุคคล เช่นข้าทาส ข้าไท ไพร่ ชุนนาง เป็นต้น นักประวัติศาสตร์บางท่านเสนอว่า คำว่า “ราษฎร” ให้ความรู้สึกถึงการมีฐานะที่ไม่เท่าเทียมกันของประชาชนในประเทศ และเน้นที่สำนึกของ “สิทธิ” มากกว่า “หน้าที่” ของผู้อยู่ใต้การปกครอง³

ในหลักฐานชั้นต้นจากฎีกาและคำร้องทุกข์ที่คณะผู้วิจัยทำการค้นคว้าศึกษาอยู่นั้น ราษฎรเป็นชนกลุ่มใหญ่ของสังคมไทย ไม่ได้เป็นผู้ที่มีอำนาจทางการเมืองการปกครองหรือเป็นกลุ่มนักคิดหัวก้าวหน้า หากแต่เป็นคนธรรมดาสามัญที่กระจายตัวอยู่ตามท้องถิ่นต่างๆ ประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก นอกจากนี้ยังรวมไปถึงกลุ่มคนในอาชีพอื่นๆ ด้วย ราษฎรที่กล่าวถึงนี้ยังรวมเอากลุ่มสตรี พ่อค้าแม่ค้า พระสงฆ์ คนในบังคับต่างชาติ นักโทษ กรรมกร มีบางกรณีที่ผู้ร้องเรียนเป็นข้าราชการชั้นผู้น้อย ซึ่งต่างมีปัญหาเฉพาะตนและต้องการเรียกร้องความยุติธรรม อันเกี่ยวเนื่องกับผลประโยชน์หรือสิทธิที่ตนพึงมีพึงได้ด้วย

กลุ่มชาวบ้านหรือราษฎรนี้แบ่งออกเป็นกลุ่มย่อยตามสภาพปัญหาและคำร้องทุกข์ ปัญหาที่แต่ละกลุ่มประสบหรือถูกกระทำ อย่างไรก็ตามสภาพและการแสดงออกที่ปรากฏอย่างเป็นทางการเป็นด้านหลักในความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างราษฎรกับอำนาจรัฐได้แก่สภาวะ

³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์ *ความคิดความรู้และอำนาจการเมืองในการปฏิวัติสยาม 2475* (กรุงเทพฯ, สถาบันสยามศึกษา สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2533, น. 104.

เยี่ยงทาสของราษฎรทั้งหลาย สภาวะเยี่ยงทาสนี้ถูกใช้ไม่จำเพาะแก่ทาส หากมีการปฏิบัติต่อราษฎรชั้นชนต่างๆที่ไร้อำนาจและอิทธิพล ลักษณะเด่นคือการไม่เคารพในความเป็นมนุษย์ของราษฎรทั่วไป การแสดงออกอย่างหยาบช้ำต่อผู้ต่ำกว่า โดยการใช้และอาศัยอำนาจรัฐ กฎหมายและช่องโหว่ต่างๆทั้งถูกและไม่ถูกกฎหมายบ้านเมือง กระทำการดูถูก ระเบียบข้อแป๊ะและความสงบของสังคม คนเหล่านี้มีอยู่สองจำพวกๆแรกคือเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล อีกพวกหนึ่งคือผู้มีอิทธิพลและเจ้าภาษีนายอากรในท้องถิ่น

การทารุณกรรม กดขี่ เอาเปรียบ ช่มเหง ทำร้าย กล่าวโดยรวมคือการใช้กำลังอำนาจทั้งทางกฎหมายและตามอำเภอใจของผู้มีอำนาจ โดยเฉพาะระดับล่างๆ ที่กระทำต่อราษฎรในเรื่องต่างๆ ในลักษณะที่ปฏิบัติต่อเหมือนกับเป็นทาส คือไม่เห็นถึงความเป็นคนของคนยากจนทั้งหลายเลย กรณีปัญหาและการฟ้องร้องในประเด็นการถูกทำให้เป็นทาสทั้งทางตรงและทางอ้อม มีอยู่มากมายและแฝงอยู่ในเกือบทุกฎีกาที่ราษฎรร้องเรียนขึ้นมาถึงเจ้ากระทรวงและถึงพระเจ้าแผ่นดินในที่สุด แสดงว่าสังคมสยามในสมัยรัตนโกสินทร์มาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั้น มีการกดขี่ขูดรีดโดยผู้มีอำนาจระดับล่างๆ ต่อราษฎรเยี่ยงทาสหนาแน่นมาก ดังจะเห็นจากตัวอย่างของฎีกาจำนวนหนึ่งที่นำมาเสนอในที่นี้ด้วย

ฎีกาของทาสจำนวนมากเล่าว่าพวกเขาถูกโกงให้ทำกรรมกรรมเพื่อขายตัวเป็นทาสได้ ส่วนหนึ่งมาจากการประกาศกฎหมายว่าด้วยเกษียณอายุลูกทาส ทำให้ลูกทาสที่มีอายุไม่ถึงกำหนดไม่อาจถูกซื้อขายได้อีกต่อไป นายเงินหรือพ่อแม่จึงต้องหาทางเลี้ยกฎหมาย เพื่อจะได้ทำสารกรรมกรรมในการซื้อขายทาสได้ ช่องโหว่นี้เป็นเหตุหนึ่งทำให้ทาสตกในฐานะเสียเปรียบ พูดไม่ได้เพราะกลัวทางการ จึงถูกนายเงินเอาเปรียบต่างๆนานา เมื่อไม่ทำก็ถูกทำร้ายจากนายหรือลูกนายทาส บางคนหนีจากการกักขัง ถูกฟ้องกลับว่าลักทรัพย์ สภาพของการทำร้ายทารุณกรรมหนักมาก ปราศจากเมตตาและกรุณา ราษฎรที่เป็นทาสเหล่านี้เรียกตัวเองในฎีกาว่า “สัตว์ผู้ยาก”

ดังกรณีหลวงขจรบุรี ในปี รัตนโกสินทร์ศก 1249 ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านปากไห้ แขวงกรุงเก่า “พวกหลวงขจรไปเที่ยวปล้นตีชิงวิ่งราวย่องเบาแลลักทรัพย์สิ่งของต่างๆของผู้มีชื่อชาวบ้านเนืองๆ...หลายรายได้ประมาณ 5-6 ปี” วันหนึ่งหลวงขจรฯใช้ให้นายอาบนายเลกหลานกับอ้ายทิม อ้ายแก่ทาสกับพรรคพวกประมาณยี่สิบคนสามสิบคนเศษ เอาเรือหลวงขจรไปเที่ยวปล้นเงินจันมีชื่อที่หน้าวัด จันมีชื่อร้องขึ้นให้ผู้มีชื่อชาวบ้านช่วย อ้ายผู้ร้ายกลับพันเอาจันมีชื่อเจ้าของแพแล้วพากันโดดน้ำหนีทิ้งเรือไว้...”

พฤติกรรมทำนองนี้ ที่นายใช้ให้ทาสและบ่าวของตนไปตีปล้นเอาเงินตราของชาวบ้านและคนมีเงินข้าวของทั้งในท้องถิ่นและนอกถิ่นของตน มีอยู่เป็นประจำ ครั้งใดที่เจ้า

หน้าที่บ้านเมืองมาทัน จับทาสไว้ได้ ก็ถูกเอาตัวไปจำตรวนยังที่มหาธาตุไทย กรมการกรุงเก่า
ครั้นพอเรื่องชาลง และพวกถูกจับนั้นไม่ขัดทอดมาถึงตน จึงเอาเงินไปเสียเอาตัวทาสที่ถูก
จับออกมาได้ เป็นอยู่ดังนี้มา

ท้ายสุดทาสชื่ออ้ายชูไม่ยอมไปเที่ยวลักย่องเบา วังราว ล้วงเรือตามคำสั่งหลวง
ขจรอีก อ้ายชูไม่ไปหลวงขจรก็เขียนตีคำว่า จำตรวนอ้ายชูต่างๆ อ้ายชูกลัวอาญาหลวงขจร
ก็ต้องไปลักทรัพย์อีก ครั้น ณ ปีจออัฐศก ๑๙ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯมีหมาย
ประกาศพระราชบัญญัติให้จับโจรผู้ร้าย อ้ายชูจึงได้หนีหลวงขจรลงมา ณ กรุงเทพฯ ทำเรื่อง
ราวขึ้นทูลเกล้าฯถวาย หลวงขจรฯเห็นท่าไม่ดีจึงตั้งตระวงหาเอง แลชำระความโจรผู้ร้ายแล
ความต่างๆ เอาตามผลการตนเอง แลเลี้ยงผู้ร้ายไว้ปล่อยผู้ร้ายไป ทั้งให้อ้ายอำผัว อีอ้อมเมีย
เปนผู้คุมหาผู้ใดสั่งไม่ เมียของอ้ายชูทาสจึงหนีตามมายังกรุงเทพฯและทำฎีการ้องเรียน
ขึ้นไปดังกล่าว

กรณีนี้หลวงขจรฯผู้เป็นเจ้าหน้าที่หรือข้าราชการที่มีอิทธิพลคนหนึ่งในยุคยา ถึงกับ
จัดตั้งศาลภายใต้การบังคับบัญชาของตนขึ้นมา โดยอ้างว่าได้รับพระบรมราชโองการให้
ตรวจสอบจับกุมโจรผู้ร้ายที่ชุมชุมขึ้น แสดงว่าหลวงขจรฯต้องเป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐอยู่ด้วย
จึงอาศัยพระราชบัญญัติดังกล่าวมาจัดการดำเนินคดีโจรผู้ร้ายเสียเอง ทั้งที่โจรผู้ร้ายส่วน
ใหญ่ก็มาจากคนที่เป็นทาสและบ่าวไพร่ของหลวงขจรฯเอง ระบบยุติธรรมเช่นนี้จึงแสดงถึง
จุดอ่อนอย่างมาก เพราะเป็นที่มาของการใช้อำนาจอย่างไม่ชอบ ไม่มีการตรวจสอบและไม่มี
หลักประกันความปลอดภัยในชีวิตของราษฎรได้เลย

ความยุติธรรมของระบอบการและระบบศาลก่อนการปฏิรูปโดยรัชกาลที่ 5 เป็นอีก
ปัจจัยที่ช่วยในการกดขี่ทารุณราษฎรอย่างอเนกอนาถ

อ้ายท่อมผัวอีกลำภรรยา อ้ายพุทอายุ ๑๑ ลูก พร้อมใจกันทำสารกรรมธรรมชยตัว
เป็นทาสอำแดงเข้มเป็นเงินตรา ๕ ชั่งเศษ ทั้งหมดรับใช้การงานอยู่ที่บ้านเรือนนายเงิน ต่อ
มาอ้ายท่อมเจ็บไข้ตาย อยู่มาอีกลำเจ็บยังหาหายสนิทไม่ อำแดงเข้มให้อีกลำสานเสื่อ
ลำแพนได้สามวัน อีกลำบอกอำแดงเข้มว่าเวียนศรีษะสานเสื่อไม่ได้ อำแดงเข้มเมาสุราอยู่
ด่าว่าอี กล้า ๆ ต่อเถียง อำแดงเข้มกับอำแดงจันมีใจโกรธ

“ในทันใดนั้นอำแดงจันจับมือขวาซ้ายอีกลำไว้ อำแดงเข้มเอาไม้กลมโตประมาณ
สองนิ้วกึ่งยาว ๒๔ ศอกเศษ ตีถูกอีกลำที่ลำตัวที่หนึ่ง ถูกไหล่ขวาซ้าย ฟกช้ำดำเขียวเป็น
หลายแห่ง อีกลำได้ความเจ็บปวดถึงสาหัส อีกลำร้องเรียกจันไป จันไปก็ อำแดงขุน อำแดง
สาย บุตรอำแดงเข้ม อีไซ้ อีนา อีแดง อ้ายแดงทาสอำแดงเข้มให้ช่วยอีกลำด้วย” บรรดาคน
เหล่านั้นก็สมรู้เป็นใจเข้าด้วยอำแดงเข้มเสียหมด หามีผู้ใดช่วยอีกลำไม่...อีกลำที่ถูกตีนั้นก็
ฟกช้ำบวมกำเริบขึ้น

อ้าแดงเข้มหาหมอมารักษาก็หายไม่ ครั้นอยู่มาอีก ๑๐ วัน เดือน ๑๑ ปีขุนนพศก เวลาประมาณยามเศษอีกเล่าอายุ ๓๐ ปีก็ขาดใจตาย อ้าแดงเข้มกับพวกก็เอาศพไปฝังเสีย แต่เวลาเช้ามีด อ้าแดงเอี่ยมมารดาอีกเล่าผู้ตายจะไปเชิญอ้าเอนมาชันสูตรพลิกศพอีกเล่าก็หาทันไม่ ถามเข้มว่าเอาศพไปฝังที่ใด ก็พูดกลบเกลื่อนหายยอมไม่

“นายน้อยผู้ว่า ข้าพระพุทธเจ้าที่อีกเล่าผู้ตาย อ้ายพุกบุตร รวมเข้าชื่อให้ถ้อยคำไว้ ฟ้องต่อผู้ว่าราชการกรมการเมืองนครนายกฉบับหนึ่ง กรมการเกาะตัวได้ตัวผู้ต้องชื่อในฟ้อง มาถึงศาล กรมการให้จีนไปรับประกันแก้ความต่าง พวกนั้นให้การปฏิเสธไม่ยอมรับ แต่ยื่นาให้การรับในฟ้องถูกต้องตามข้อหา กรมการก็หาพิจารณาตามจารีตนครบาลไม่ กรมการเข้าด้วยอ้าแดงเข้ม กรมการสืบพยานแต่ของฝ่ายนั้น รับส่งเรื่องทั้งกลมจากศาล เข้ามายังเวรกรมมหาดไทย ขุนอาญาจักรแต่ยังเป็นจมีนราชอยู่เป็นตระลาการ จมีน..พลแสนเป็นผู้คุมให้พยานขึ้นให้ ขพณฯลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษาชี้ขาด

“พยายามร้องว่าข้อคำให้การพยานของฝ่ายโจทก์หาไม่ครบไม่ เสมียนทำเรื่องส่งหลวงอัฐฯ ทำคำปรึกษาชี้ขาดลงมาว่า ข้าพระพุทธเจ้าฟ้องหาอ้าแดงเข้มกับพวกหาจริงไม่ ให้ส่งเรื่องไปให้ท่านผู้ปรับ ตระลาการบังคับให้ลงลายมือชื่อ ก็ร้องกับพระยาจำแลนบดีว่าความยังหาได้สืบพยานไม่ “แล้วยังหาได้ทำสมอ้างสมค่านไม่” จะให้ลงลายมือชื่อนั้นหาถูกต้องไม่ พระยาจำแลนบดีให้(ลง.....)ไว้ จึงเอาเรื่องไปร้องเจ้าพระยารัตนบดินทร์ เจ้าพนักงานรับเรื่องก็หารับเรื่องราว ๒ ฉบับไม่

“อยู่มาอ้ายพุกบุตรอีกเล่าเจ็บเป็นไข้ตายกลางระหว่างความ “จึงทำเรื่องต่อคอมมิตติกรมพระนครบาลฉบับหนึ่ง ตระลาการศาลกรมมหาดไทย พิจารณาความไม่ยุติธรรม แล้วถอดความของข้าฯไว้จนทุกวันนี้ได้ประมาณ ๕ เดือนเศษ หาส่งไปตามกระทรวงไม่ ซึ่งพระยาจำแลนบดี หลวงอัฐฯ ขุนอาญาจักร ขุนบำรุงทำกับข้าฯสัตว์ผู้ยากได้ความเดือดร้อนยากแค้นนัก ขอพระบารมีปกเกล้าฯเป็นที่พึ่ง”

5.3: สิทธิในการดำรงชีพของราษฎรสยาม

ชาวนาชาวนสวนหรือเกษตรกรเป็นคนกลุ่มใหญ่ที่สุดที่ส่งเรื่องราวฎีการ้องทุกข์ให้รัฐบาลช่วยแก้ไข ปัญหาที่คนกลุ่มนี้ประสบมากที่สุดคือ เรื่องของที่ดินทำกิน ซึ่งได้แก่ ปัญหาในการถือครองที่ดิน การบุกเบิกที่ทำกิน ปัญหาเรื่องการประกาศเขตที่ดินสาธารณะที่ทับที่ดินทำกินแต่เดิมของชาวบ้าน ปัญหาในการออกโฉนด รวมถึงกรณีพิพาทระหว่างบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามกับชาวบ้าน ปัญหาระหว่างเจ้าพนักงานของรัฐกับชาวบ้านในการจัดสรรที่ดินทำกิน ข้อร้องเรียนโดยมากมักจะไม่ได้รับการแก้ไขจากหน่วยงานของรัฐ และอีกจำนวนมากก็ถูกยกฟ้องหรือแพคดี

จากปัญหาฎีกาและการร้องทุกข์ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นอย่างมาก ซึ่งไม่น่าแปลกใจหากพิจารณาจากการอภิปรายถึงกำเนิดและพัฒนาของมโนทัศน์สิทธิ ซึ่งก่อตัวขึ้นมาจากผลของการเปลี่ยนแปลงและการปะทะขัดแย้งกันระหว่างกลุ่มและชนชั้นในสังคม ในกรณีศึกษาของไทย สิ่งที่ผู้วิจัยให้น้ำหนักความสำคัญได้แก่บริบททางความคิดและความรู้อันเกี่ยวพันกับการก่อรูปของการอ้างและร้องเรียนถึงปัญหาความทุกข์ยากและไม่ยุติธรรมที่บรรดาราชบุรุษทั้งหลายประสบและถูกกระทำจากผู้มีอำนาจและจากรัฐในรูปแบบต่างๆ

การร้องเรียนและแสดงความรู้สึกไปถึงความคิดเห็นของราชบุรุษ ในรายงานวิจัยนี้ถือว่ามีคามหมายนัยถึงการเรียกร้องสิทธิพื้นฐานของราชบุรุษได้ด้วยเหมือนกัน แม้ว่าภาษาและการปฏิบัติของสิทธิเหล่านั้นจะไม่ตรงกับที่เราเข้าใจในปัจจุบันนี้ก็ตาม เนื่องจากราชบุรุษทั้งหลายเรียกร้องและเคลื่อนไหวกระทั่งคัดค้านต่อสู้ ในฐานะของไพร่บ้างทาสบ้าง กล่าวคือยังมีฐานะของการเป็นข้าได้ปกครอง(subject) ของกษัตริย์อยู่ ไม่ได้มีฐานะเป็นนายของตัวเองที่มีความเป็นอิสระจากพันธนาการทางสังคมและการเมือง นั่นคือไม่ใช่เป็นปัจเจกชนเสรี ดังนั้นการร้องเรียนจึงดำเนินไปภายใต้กรอบพันธนาการของการอ้างอิงถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของเจ้านายและรัฐ มากกว่าการอ้างถึงสิทธิเชิงบวกของราชบุรุษ จึงมีลักษณะเป็นการร้องขอ มากกว่าการเรียกร้องเอา ซึ่งทั้งหมดนี้ไม่ได้หมายความว่า สิทธิมนุษยชนไทยมีลักษณะเด่นที่การร้องขอ หากแต่เป็นเพียงขั้นตอนหนึ่งของการพัฒนาไปสู่การยอมรับในความชอบธรรมของอีกฝ่าย

5.3.1: ปัญหาที่ดิน

วาทกรรมในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่เป็นของรัฐอาศัยกฎหมายและประเพณีเก่าแต่โบราณ นั้นคือคติความเชื่อที่ว่า พระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดในพระราชอาณาจักร การที่ราชบุรุษทำกินและอาศัยอยู่ในที่ดินต่าง ๆ นั้น เป็นการได้รับอนุญาตจากพระมหากษัตริย์ ให้เข้าไปในประโยชน์เท่านั้น ไม่ใช่ให้สิทธิสมบูรณ์เหนือที่ดิน ที่มาของคตินี้ดังกล่าวที่อ้างกันเป็นประจำคือ กฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 42 ในค่านากล่าวว่า "ในแว่นแคว้นกรุงศรีอยุธยาหาดีลกนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ เปนที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราชบุรุษทั้งหลายผู้เปนข้าแผ่นดินอยู่ จะได้เป็นที่ของราชบุรุษหามิได้" กฎหมายดังกล่าวเป็นหลักฐานสำคัญในการอธิบายกรรมสิทธิ์ที่ดินในประวัติศาสตร์สังคมไทยจากสมัยกรุงศรีอยุธยามาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ก็ได้อธิบายให้เห็นถึงความต่อเนื่องของการเป็นเจ้าของที่ดินของพระมหากษัตริย์ด้วย

เช่นกัน โดยกล่าวว่า เหตุที่ถือว่ากษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินทั้งหมดนั้น เนื่องมาจากที่ประชุม ได้พร้อมใจกันยกที่ดินถวายในเวลาทำพิธีบรมราชาภิเษก

“...ที่แผ่นดินเหล่านี้ทั่วพระราชอาณาจักร เข้าใจว่าเป็นของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้งสิ้น ได้ดำรงโดยราชประเพณีที่บรรพบุรุษของเราผู้เป็นประมุขยกขึ้นเป็นชาติ ซึ่งมีคุณธรรมโดยปรีชาญาณ อันสามารถอาจจะเป็นที่พึ่งที่พำนักบำรุงพิทักษ์รักษาเป็นมุขประธานของหมู่ประมุขชนซึ่งตั้งเป็นชาตินั้น.....พระองค์นั้นได้รับความยินยอมของประมุขชน ได้เลือกสรรพระองค์นั้นขึ้นโดยราชประเพณี มีทำการพระราชพิธีราชาภิเษกแล้ว ภายหลังราชเสวกผู้เป็นพนักงานทำการพิทักษ์รักษาที่แผ่นดินอยู่แต่เดิม ดำรงที่มายุติดีจึงได้รวมกันถวายที่ดินซึ่งรักษาเป็นส่วนๆนั้นคืนทูลถวายบรมราชาภิเษก พระองค์ทรงรับที่ดินแผ่นดินไว้แล้ว จึงได้ทรงพระนามาภิไธยโดยคำที่ประมุขชนเรียกร้องซึ่งเป็นเจ้าเป็นใหญ่ในที่ทั้งปวงว่า เจ้าแผ่นดิน อันเป็นที่หมายของพระองค์ผู้ดำรงแผ่นดิน และประมุขชนได้ตั้งขึ้นเป็นชาตินั้น”⁴

หลักสำคัญ 3 ประการในกฎหมายสมัยอยุธยา 1) กษัตริย์เป็นเจ้าของที่ดินในพระราชอาณาจักร 2) ราษฎรซื้อขายที่ดินแก่กันไม่ได้ 3) สิทธิของราษฎรเหนือที่ดินเบาบางมาก เหตุว่าผูกพันกับการครอบครอง สิทธิในที่ดินของพระมหากษัตริย์เป็นสิทธิโดยสมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่อาจมีสิทธิและการปฏิบัติใดๆที่จะนำไปสู่การอนุญาตให้ราษฎรหรือข้าราชการบริหารสามารถมีกรรมสิทธิ์ใดๆในที่ดินได้อีก อันจะเป็นการลบหลู่และละเมิดพระราชอำนาจของกษัตริย์ลงไปได้⁵ ความเป็นเจ้าแผ่นดินของกษัตริย์จึงดำรงคู่กับความเป็นเจ้าชีวิตคือนายเหนือร่างกายและชีวิตของราษฎรและผู้อยู่ใต้อำนาจทั้งหลายด้วย วาทกรรมดังกล่าวจึงเท่ากับรับรองและประกาศถึงอำนาจอันสมบูรณ์เด็ดขาดของกษัตริย์ในพระราชอาณาจักร ในทางปฏิบัตินำไปสู่การใช้อำนาจนั้นในการปกครองและจัดการกับความยุติธรรมของราษฎรด้วย ซึ่งมีโอกาสที่จะบิดแปรไปสู่การปฏิบัติที่สุดขั้วได้เหมือนกัน หากกษัตริย์ปราศจากคุณธรรมและความสามารถในการปกครองตรวจสอบการใช้อำนาจของข้าราชการระดับล่างๆอย่างแท้จริง

⁴ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาค 3*, (กรุงเทพฯ, คุรุสภา, พ.ศ. 2504), เรื่องทำสวน, หน้า 175-77, อ้างใน สุนทร อาสะไวย์, *ประวัติศาสตร์สังคม การพัฒนาที่ดินและผลกระทบต่อสังคม พ.ศ. 2431-2457* (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ร่วมกับมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 62-3.

⁵ ร.แสงกาต์, *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย*, เล่ม 2 (กรุงเทพ. มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และสังคมศาสตร์, (2526) หน้า 307.

สิทธิในทรัพย์สินที่เป็นสังหาริมทรัพย์มีมานานแล้ว คล้ายๆกันทั่วไป แต่สิทธิในที่ดิน
อสังหาริมทรัพย์ เปลี่ยนแปลงตามความเจริญของชุมชนและระบอบการเมือง กรรมสิทธิ์ที่
ดินพัฒนาจากของชุมชน ชาติกุล หัวหน้า ประมุข มาเป็นการแบ่งปันให้เอกชนด้วย
กรรมสิทธิ์โบราณไม่แยกจากการครอบครอง เจ้าของต้องอยู่ต้องทำ ดังนั้นที่ดินจึงไม่เป็น
สาระสำคัญในสมบัติบุคคลโบราณ คนจึงมีไม่ไ้เพราะมีที่ดินมาก หากแต่มีข้าทาสมีกำลัง
ไปทำมันต่างหาก การแบ่งแยกทรัพย์สินแบบเก่า วิญญาณทรัพย์และอวิญญาณทรัพย์
มาจากคติทางพุทธศาสนาและศีลธรรม ไม่ค่อยมีผลทางกฎหมาย กฎหมายเก่าสมัยอยุธยา
ไม่นับที่ดินเป็นทรัพย์ต่างหาก เพราะไม่เห็นความสำคัญในสมบัติส่วนบุคคล เป็นผลมาจาก
แนวคิดเรื่องสิทธิของผู้เป็นเจ้าของที่ไม่บริบูรณ์⁶

จุดแยกในสิทธิการเป็นเจ้าของพัฒนามาจากการที่กรรมสิทธิ์แยกออกจากการ
ครอบครอง ทำให้ที่ดินเป็นทรัพย์มีคุณค่าต่างหากจากผลประโยชน์ที่ทำได้ แต่สิทธิในที่ดิน
ในสมัยอาณาจักรคือการปกครองดินแดน ถ้าเจ้าของที่ดินยึดไว้ในอำนาจ อาจเป็นปรปักษ์
ต่ออำนาจกษัตริย์ได้ ดังนั้นจึงต้องตัดทอนและจำกัดสิทธิของเจ้าของที่ดินลง มิให้เป็น
อันตรายต่อตนและป้องกันผลประโยชน์ของบ้านเมืองด้วย สิทธิในที่ดินจึงไม่อาจบริบูรณ์
เช่นในสังหาริมทรัพย์ได้ กระทั่งมาถึงสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อมีการออกโฉนดที่ดินให้แก่บุคคล
เป็นการยอมรับความเป็นเจ้าของและการครอบครองในที่ดินโดยบริบูรณ์ทั้งสองอย่าง

ในทางปฏิบัติ กษัตริย์มอบสิทธิในการใช้และการครอบครองเหนือที่ดินให้แก่ราษฎร
ในการประกอบอาชีพและการบุกเบิกที่ดินป่าให้เป็นที่ดินเพาะปลูกได้ พัฒนาการในเรื่อง
สิทธิเหนือที่ดินเห็นได้ว่า ที่ผ่านมามีฝ่ายราษฎรและรัฐ(หรือกษัตริย์)ต่างก็มีผลประโยชน์ใน
การถือครองและมีอำนาจเหนือที่ดินอย่างหนึ่งอย่างใด ในสังคมชุมชนไททั้งหลาย ประมุข
หรือเจ้าเป็นเจ้าของที่ดินในอาณาเขต ชาวบ้านไม่มีกรรมสิทธิ์ เป็นแต่ผู้เก็บกินหรือทำบนดิน
ต่างจากกฎหมายรามัญมอญหรืออินเดีย การแบ่งปันที่ดินจึงเป็นการตอกย้ำว่าประมุขเป็น
เจ้าของเป็นผู้มีกรรมสิทธิ์ ต่อมาเลิกการแบ่งปัน แต่ใช้การเก็บภาษีแทน นำไปสู่การเกิด
ครอบครัวผู้มีอิทธิพลได้

ในสมัยที่ดินยังไม่มีค่าเหมือนทรัพย์สิน ปัญหาต่อกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ยังไม่มาก รัฐ
หรือกษัตริย์ได้ประโยชน์จากการเก็บภาษีจากการผลิตในที่ดินและเกณฑ์แรงงานของไพร่
ในขณะที่ราษฎรได้ผลผลิตและที่ทำมาหากินถึงอยู่อาศัยเป็นครอบครัวและชุมชน สิทธิชุม
ชนเหนือที่ดินในชุมชนเป็นการรับรองการใช้ที่ดินนั้นร่วมกันของสมาชิกชุมชน ไม่ได้อ้างถึง
อำนาจในกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินแต่อย่างใด

⁶ เฝิงฮ้าง, หน้า 308.

การพูดถึงที่ดินมักหมายถึงที่ดินอันหลวงได้เข้ามาอ้างอำนาจในการจัดการและดูแลผลประโยชน์ การครอบครองที่ดินในสมัยก่อนมิได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ แต่ให้ความสำคัญกับผลิตผล ดังนั้นกรรมสิทธิ์เด็ดขาดจึงไม่ใช่ประเด็นแห่งปัญหาหรือลักษณะสำคัญของที่ดิน ในที่ดินอันเป็นที่หลวงโดยกฎหมาย ประชากรที่ต้องการทำประโยชน์ปลูกพืชผลสร้างบ้านเรือนสามารถทำได้โดยบอกกล่าวแก่เจ้าเมืองหรือเจ้าหน้าที่ เมื่อหักรางวัลปลูกพืชผลไปเท่าใด ก็ถือว่าพื้นที่ได้ลงแรงไปนั้นเป็นของตน ต้องจ่ายภาษีอากรแก่เจ้าของแคว้นแล้วแต่จะตกลงกัน เมื่อเกิดการอพยพโยกย้ายหรือละทิ้งบ้านเรือนไม่ว่าสาเหตุใดๆ ก็ตาม ที่ดินนั้นจะกลับเข้าไปอยู่ในกรรมสิทธิ์ของหลวงตามเดิม ผู้ปกครองสามารถจัดสรรคนกลุ่มใหม่เข้าไปอยู่และทำกินแทนได้ อีกทั้งที่ดินในสมัยก่อนมีมากมาย แล้วยางป่าทำไร่ตามต้องการโดยไม่ต้องแย่งกันเหมือนในปัจจุบัน

ต่อมาเมื่อกรรมสิทธิ์และการครอบครองเริ่มแยกออกจากกันเพราะที่ดินกลายเป็นสิ่งมีค่าเหมือนทรัพย์สินชนิดหนึ่ง ทำให้การมีกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินเป็นเรื่องสำคัญขึ้นมา นำไปสู่การออกเอกสารสิทธิเหนือที่ดินของบุคคลขึ้นมา ซึ่งคือโฉนดที่ดิน โดยเริ่มต้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในปีพ.ศ. 2444 เริ่มจากการให้กระทรวงเกษตราธิการซึ่งมีหน้าที่ดูแลด้านการเก็บภาษีพืชผล และมีหน้าที่ต้องจัดการที่ดินรกร้างให้มีคนเข้าไปทำกิน ระวังการวิวาทเรื่องที่ดิน และแบ่งสันปันส่วนที่ดิน ให้ทำโฉนดที่ดินเมืองกรุงเก่าในปีร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)⁷ ต่อมาในปีร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) มีการออกพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ให้เปลี่ยนหนังสือสำคัญสำหรับที่ดินทุกรูปแบบ เป็นโฉนดแผนที่ทั้งหมด เพื่อสะดวกต่อการพิพาทคดีความที่ดินของกระทรวงยุติธรรม และจัดระเบียบกฎหมายที่ดินใหม่

สมัยรัชกาลที่ 5 กรรมสิทธิ์ที่ดินมีความสำคัญมาก เพราะการเปลี่ยนแปลงประเทศให้เป็นสมัยใหม่ มีการตัดถนนและคูคลองใหม่ในเมืองใหญ่ๆ เป็นการขยายเส้นทางการค้าขายทั้งทางบกและทางน้ำ ผู้คนจึงเริ่มต้องการจับจองที่ดินเป็นของตัวเองบุคคลเพื่อทำการค้าขาย และยึดเส้นทางคมนาคมเพื่อความสะดวกในด้านการเดินทางขนส่ง อีกทั้งจับจองแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรกรรม “การเปิดโอกาสให้คนจับจองที่ดินและทำโฉนดเป็นของราษฎรนี้ นับเป็นการเริ่มต้นให้อำนาจแก่ประชาชนของรัฐด้วย มิใช่ที่ดินทุกที่เป็นของหลวง”⁸

⁷ มณฑนา ชุ่มผล “โฉนดที่ดินฉบับแรกของไทย เป็นของพระพุทธเจ้าหลวง รัชกาลที่ ๕” *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 24 ฉบับที่ 3 (มกราคม 2546).

⁸ เพิ่งอ้าง

ระบบการทำที่ดิน จัดทะเบียนทำโฉนดที่ดิน ทั้งที่เป็นเรือกสวนไร่นาและที่อยู่ให้ถูกต้องเป็นระเบียบ เพื่อการเก็บภาษีที่ดินและผลผลิตรายได้ของรัฐจะได้เป็นระบบเต็มเม็ดเต็มหน่วยมากขึ้น ไม่ถูกข้าหลวงยกยอกสูญหาย อันจะทำให้รัฐเสียผลประโยชน์ ก่อนที่จะมีการทำโฉนด ใบสำคัญในการครอบครองที่ดินก่อนปี พ.ศ. 2444 มีหลายรูปแบบคือ โฉนดตราแดง โฉนดตราจอง ใบเหี้ยบย่ำ โฉนดสวน และโฉนดป่า โฉนดตราแดง เป็นหนังสือการถือครองที่ดินได้ 10 ปี ออกในบริเวณหัวเมืองคือ กรุงเทพฯ อ่างทอง สุพรรณบุรี และลพบุรี โดยให้นายแขวงเป็นผู้รับรองการเปลี่ยนแปลงสิทธิได้เพียงผู้เดียว ออกในสมัยพระยาสุรศักดิ์มนตรีดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ในปี พ.ศ. 2400 และ พ.ศ. 2425 เท่านั้น

โฉนดตราจอง เป็นหนังสือถือครองที่ดินได้ 3 ปี ข้าหลวงกรมนาเป็นผู้ออกให้เพื่อสะดวกในการเก็บค่านา

ใบเหี้ยบย่ำ ซึ่งเป็นเอกสารที่มีปัญหามากที่สุดเพราะไม่มีรูปแบบชัดเจน ง่ายต่อการปลอมแปลง และมีการออกใบเหี้ยบย่ำซ้ำซ้อนกันเป็นคดียกกันมาก มีอายุครอบครองที่ดิน 1 ปี ถ้าเกินกว่านั้นต้องไปทำเป็นโฉนดตราจอง

โฉนดสวน ไว้สำหรับคิดอากรค่าสวนว่ามีต้นผลไม้ที่ต้นสำหรับเก็บอากร โฉนดป่า สำหรับที่สวนซึ่งปลูกพันธุ์ไม้ขนาดเล็ก หรือไม้ล้มลุก เก็บอากรตามจำนวนเนื้อที่โฉนด⁹

กล่าวโดยรวม ที่ดินในพระราชอาณาจักรจึงมีอยู่ 2 ประเภทคือ หนึ่งที่หลวงหวงห้าม สองที่หลวงที่อนุญาตให้ราษฎรถือกรรมสิทธิ์¹⁰ นักกฎหมายอธิบายว่า ที่หลวงนั้นหมายความว่าความครอบคลุมเฉพาะ “ที่ดินซึ่งรัฐบาลสงวนกรรมสิทธิ์ไว้เอง ที่เหล่านี้จะเป็นสถานที่ทำการ ถนนหนทาง หรือที่ว่างเปล่าก็ตาม แต่โดยมากอยู่ในความดูแลรักษาของกระทรวงและกรมต่างๆ รัฐบาลยังไม่ได้ออกหนังสือสำหรับที่อนุญาตให้ผู้ใดเป็นเจ้าของ ที่ชนิดนี้อยู่ นอกข้อบังคับกฎหมายเรื่องละทิ้งที่ดินหรือปกครองโดยอำนาจปรักษ์ คือแปลว่าถึงแม้ผู้ใดจะได้ปกครองอยู่โดยอำนาจของตนเองมาช้านานเท่าใดก็ดี ก็ไม่อาจทำให้ที่เป็นสิทธิแก่ตนได้ รัฐบาลย่อมมีอำนาจที่จะเรียกครองเอาได้เสมอ เว้นไว้แต่จะปรากฏว่าได้พระราชทานให้เป็นสิทธิขาด”¹¹

น่าสนใจว่าต่อมาบรรดาที่สาธารณะประโยชน์ทั้งหลาย จะตกอยู่ได้กรรมสิทธิ์หรือการดูแลของกระทรวงมหาดไทย ส่วนที่ดินในเขตเมืองส่วนมากจะเรียกว่าที่ราชพัสดุอยู่ได้

⁹ เพิ่งอ้าง

¹⁰ หลวงวรวาทีวินิจัย คำอธิบายกฎหมายลักษณะที่ดิน (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พานิชคุณผล, 2457), หน้า 12.

¹¹ เพิ่งอ้าง, หน้า 13.

อำนาจของกระทรวงการคลังโดยเฉพาะกรมธนารักษ์ ที่ดินอีกส่วนจะเป็นของกระทรวง
กลาโหม พัฒนาการล่าสุดในปัจจุบันคือบรรดาที่ดินที่ขึ้นทะเบียนให้เป็นอุทยาน ก็จะเป็นที่
หลวงชนิดใหม่ เช่นเดียวกับที่ดินสำหรับการปฏิรูปการเกษตรกรรมหรือ ส.ป.ก. กล่าวได้ว่า
ลักษณะสำคัญของที่ดินในเมืองไทย คือการเป็นที่หลวงอันเป็นธรรมเนียมและกฎหมายมา
แต่ดั้งเดิมและยังพัฒนาการต่อเนื่องมาถึงปัจจุบัน

การต่อรองและต่อสู้เพื่อผลประโยชน์อันพึงมีพึงได้ตามกรอบแห่งค่านิยมและความ
เป็นไปได้ ในที่สุดนำไปสู่การยอมรับสิทธิในการใช้ประโยชน์เหนือที่ดินของราษฎร แต่ยังไม่
รับรองหรือให้กรรมสิทธิ์สมบูรณ์แก่ชาวบ้าน ดังที่กฎหมายได้ยอมรับไว้ เช่นในพระราช
กำหนดเก่า 44 กำหนดว่า ราษฎรต้องขอโฉนดจากทางการไว้เป็นสำคัญเมื่อต้องการได้
ใช้ที่ดินนั้นๆเพื่อตนเอง จากนั้นกฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จมาตรา 45 ถึง 53 ก็ระบุถึงสิทธิที่
จะได้ตามมาจากการครอบครองที่ดินนั้น คือมีสิทธิในการขาย จำนอง ให้เช่าและการให้เป็น
มรดก ซึ่งนับเป็นสิทธิในที่ดินที่พอสมควรสำหรับการดำรงชีวิตและอาชีพของราษฎร แต่
ประเด็นหลักที่ฝ่ายรัฐยังยึดเป็นหลักในการตีความและใช้กฎหมายเหล่านั้นคือ สิทธิทั้ง
หลายที่ราษฎรมีในที่ดิน ก็ไม่ตัดสิทธิของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นเจ้าของดินอยู่
ดั้งเดิม ดังคำอธิบายของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ว่า

.....โฉนด ตราแดง ตราจอง ใบเหี้ยมย่ำต่างๆ ซึ่งเป็นหนังสือให้อนุญาตให้
ราษฎรทำกินในที่ซึ่งเป็นของพระองค์ท่านนั้น แม้ว่าที่ดินไม่เป็นของพระเจ้าอยู่หัวแล้ว ก็
จะไม่เรียกพระองค์ว่าเจ้าแผ่นดิน ก็จะไม่ทรงไล่คนออกจากที่ดินไม่ได้เลย ราษฎรก็ไม่ต้องถือ
โฉนดตราแดง ตราจองอย่างไร หนังสือสำคัญต่างๆ สำหรับที่ดินที่ว่าเป็นสิทธิก็ดี ไม่ได้แปล
ว่าทรงละพระบรมเดชานุภาพจากที่นั้นให้แก่ผู้อื่นไปเป็นเด็ดขาด เห็นได้โดยง่ายโดยการที่
ไล่ที่จะมีโฉนดตราแดงก็ดีเหมือนกัน เพราะเหตุนี้คำที่เรียกว่าเป็นสิทธินั้น แปลแต่ว่าเป็น
สิทธิในระหว่างราษฎรกันและกัน หาเป็นสิทธิจนถึงตัดพระบรมเดชานุภาพไม่....."¹²

ดังนั้นในวาทกรรมเรื่องที่ดิน แนวคิดที่ครอบงำและเป็นหลักในการกำหนดวิธี
การปฏิบัติและการให้เหตุผลแห่งความชอบธรรม จึงเป็นแนวคิดและทฤษฎีที่รัฐและ
กฎหมายที่ดินยอมรับสิทธิในที่ดินระหว่างราษฎรด้วยกันเองเท่านั้น แต่ไม่ยอมรับหรืออนุญาต
ให้ใช้สิทธินั้นอ้างหรือยื่นต่อพระมหากษัตริย์ได้ จึงไม่เป็นที่แปลกใจว่า ปัญหาและข้อขัด
แย้งระหว่างราษฎรกับรัฐในเรื่องที่ดินนั้น ราษฎรไม่มีโอกาสเลยที่จะชนะหรือเรียกร้องความ
เป็นธรรมจากรัฐได้

¹² อ้างแล้ว, เจ้าพระยาภาสกรวงศ์, *ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ*, หน้า 63.

สิทธิในปัจจัยการผลิตที่สำคัญยิ่งอันนี้ จึงเป็นสิทธิที่ถูกจำกัดด้วยกฎหมายและขนบธรรมเนียมประเพณีในโครงสร้างอำนาจเก่าที่ไม่เท่าเทียมกันอย่างแน่นอนหนา ในระยะยาว สิทธิในกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบจำกัดและด้านเดียวนี้ มีผลกระทบต่อการพัฒนาและการดำรงชีวิตของราษฎร ในอันที่จะยกระดับและพัฒนาศักยภาพของตนเองไม่น้อย เนื่องจากขาดพื้นฐานทางวัตถุรองรับการขยายกิจกรรมทางสังคมด้านอื่นๆต่อไป

หลังจากที่ที่ดินมีค่าเป็นทรัพย์สิน การปรับและลงโทษราษฎรก็อาศัยการยึดและขายทอดตลาดที่ดินของชาวบ้านที่ถูกรัฐฟ้องร้อง ในสมัยนั้นปัญหาการเก็บเงินรัฐูปการเป็นปัญหาของราษฎรไม่น้อย หลายคนต้องสูญเสียที่ดินบ้านเรือนไป เพราะไม่อาจนำเงินมาเสียค่ารัฐูปการได้ทันเวลา เช่นนายสัง นุ่นสง อยู่กิ่งอำเภอหัวไทร จังหวัด นครศรีธรรมราช ได้ค้างเงินค่ารัฐูปการ ปีพ.ศ. 2473 กับปี พ.ศ. 2476 ทั้งค้างค่าเกาะด้วยรวมเป็นเงิน 10 บาท ในปี 2478 เจ้าพนักงานได้ยึดที่ดินนายสัง เพื่อขายทอดตลาดเอาเงินค่ารัฐูปการที่ค้างอยู่ “แต่ในการที่เจ้าพนักงานกับกำนันทำการยึดที่ดินนายของข้าพเจ้าดังกล่าวแล้วนี้ ข้าพเจ้าก็ดี ราษฎรในตำบลนั้นก็ดี หากได้มีใครรู้เห็นประกาศยึดหรือประกาศขายทอดตลาดที่ดินนายของข้าพเจ้าไม่”¹³

จากการที่ดินมีความสำคัญต่อการดำรงชีพในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดมากขึ้นนี้ ราษฎรจึงให้ความสำคัญต่อการมีกรรมสิทธิ์อันสมบูรณ์ในที่ดินทำกินน้อยอย่างสูง โดยถือว่าเป็นเสมือนความเป็นความตายของราษฎรเลยทีเดียว ดังเช่นกรณีการร้องเรียนของราษฎรในอำเภอเกาะคา จ.ลำปางได้ร้องเรียนว่า การที่เจ้าหน้าที่ของรัฐบาลอันได้แก่ข้าหลวงประจำจังหวัด นายอำเภอ ผู้แทนราษฎร เจ้าราชวงศ์ ผู้บังคับกองพันทหาร ฯลฯ ได้ไปบังคับขู่เข็ญราษฎรให้ขายที่นาให้รัฐบาลเพื่อทำเป็นไร่อ้อยของโรงงานทำน้ำตาล จากราคาที่รัฐบาลกำหนดซึ่งเป็นจำนวนเงินที่ถูกที่สุด ราษฎรคนใดไม่ยอมขายก็จะโดนจับกุมข้อหาขัดขืนอำนาจเจ้าพนักงาน

การที่ราษฎรไม่พอใจขายที่นาให้รัฐบาลโดยราคาถูก ๆ นี้ เพราะ “ราษฎรมีที่นาไว้สำหรับทำมาหากินโดยจำกัด เมื่อต้องขายที่ดินซึ่งเป็นนาให้แก่รัฐบาลเสียแล้วราษฎรก็หมดทางทำมาหากินซึ่งนับว่าเป็นชีวิตที่สำคัญได้สิ้นสุดลง อนึ่งเมื่อต้องขายที่นาโดยราคาถูก ๆ เช่นนี้ ราษฎรจะนำเงินนั้นไปหาซื้อที่นาบ้านเรือนอยู่ใหม่ก็ไม่ได้มีเงินเพียงพอ... นับว่าราษฎรได้รับความเดือดร้อนจะหาที่เปรียบปานมิได้... จะต้องอพยพออกจากท้องถิ่นอันเป็นภูมิลำเนาไปอย่างบ้านแตกสาแหรกขาด ซึ่งนับว่าเป็นความเดือดร้อนของราษฎรเหล่านี้

¹³ หจข. ร.ศ. 114 มท. 0201.1.1/ 393 นายสัง นุ่นสงกล่าวโทษกรรมการกิ่งอำเภอหัวไทรว่าปฏิบัติการมิชอบในการขายทอดตลาดที่ดินของผู้ร้อง

อย่างร้ายแรงอันไม่เคยพบเห็น เมื่อราษฎรร้องเรียนความทุกข์ร้อนซึ่งไม่อยากขายหรือได้ราคาถูก ก็ถูกเจ้าพนักงานขู่เชิญว่ามีความผิด จะต้องได้รับโทษ และใช้กำลังทหารตำรวจเข้าล้อมบ้านต้อนราษฎรให้ไปทำสัญญายอมขายที่ดินให้รัฐบาลตามราคาที่รัฐบาลจะกำหนดให้ เมื่อราษฎรบางคนไม่ยอมเซ็นชื่อหรือพิมพ์ลายมือ ก็ต้องถูกจุดลากขู่เชิญจับมือให้เซ็นหรือพิมพ์ลายมือ ทั้ง ๆ ที่ราษฎรไม่ยินยอมซึ่งนับว่าไม่สมกับสมัยที่มีการปกครองโดยมีรัฐธรรมนูญตามแบบประชาธิปไตย เพราะราษฎรไม่มีสิทธิเสรีภาพในการครอบครองทรัพย์สินสมบัติและที่ดินดังว่าไว้ในรัฐธรรมนูญ

ด้วยความเดือดร้อนอย่างร้ายแรงนี้ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอความกรุณาท่านรัฐมนตรีได้รับจัดส่งกรรมการมาไต่สวนพิจารณาเพื่อให้ข้าพเจ้าได้รับความยุติธรรม ไม่ถูกกดขี่บังคับอันเป็นความทุกข์ยาก ...ขอท่านรัฐมนตรีอย่าได้ฟังเสียงข้าราชการทางลำปางแต่ฝ่ายเดียว ได้กรุณาส่งกรรมการไปพิจารณาฟังเสียงพวกข้าพเจ้าบ้าง..."¹⁴

ในปี พ.ศ.2479 นายผัด รันสนุก ร้องว่าเดือดร้อนเพราะถูกคณะกรรมการอำเภอเมืองแพร่สั่งปิดลำเหมือง ส่วนหนึ่งของภูิกานายผัดได้กล่าวว่า

"...แต่ก่อน ๆ มากก็ได้เอาไครยการทำนารายนี้เลี้ยงชีวิต แม้ถึงกระนั้นโดยมากก็ยังมีการอด ๆ อยาก ๆ เป็นบางครั้งบางปี อันเนื่องจากการทำนาฟ้าฝนไม่บริบูรณ์ บางรายยิ่งซ้ำร้ายถึงกับติดค้างเงินรัฐอุปการต้องถูกบังคับให้ทำงานโยธาแทนทุกปี การที่นายอำเภอเมืองแพร่มาด่วนสั่งให้ราษฎรในตำบลสวนเขื่อน ปิดลำเหมืองของข้าพเจ้าโดยฉับพลัน ก่อนได้หาอุบายผ่อนสั้นยาวเช่นนี้ ความลำบากยากแค้นทั้งปวงย่อมตกหนักอยู่กับพวกข้าพเจ้าทั้งสิ้น..."

ส่วนนายอำเภอได้ตอบกลับว่า นายผัดกับพวกแอบอ้างใช้ลำเหมืองสายนี้โดย "...พวกหัวหน้าเหมืองฝ่ายไต่ยื่นคำร้องต่อข้าพเจ้าว่า ...นายผัดกับพวกได้ลอบตัดที่ปิดลำเหมืองสายนี้ขึ้นอีก ขอให้ข้าพเจ้าจัดการฟ้องร้องว่ากล่าว ข้าพเจ้าจึงได้เรียกตัวมาว่ากล่าวและชี้แจงความผิดให้พวกนายผัดทราบ...ข้าพเจ้าได้ตั้งให้พวกหัวหน้าเหมืองฝ่ายแม่แกมที่ถมปิดเหมืองฝ่ายที่...นายผัดกับพวกก็ยอมโดยดี ข้าพเจ้าจึงมิได้จัดการฟ้องร้องนายผัดกับพวก ตามพระราชบัญญัติควบคุมเหมืองฝายและพนังซึ่งข้าพเจ้าได้กระทำไปในสถานที่ข้าพเจ้าเป็นผู้ปกครอง ก็นับเป็นคุณแก่นายผัดกับพวกนั้นแล้ว...นายผัดกับพวกอาจจะคิดว่าข้าพเจ้าย้ายมารับราชการเป็นนายอำเภอใหม่อาจจะไม่ทราบเรื่องเดิม หรืออาจจะเข้าใจว่าจะมีความคิดเปลี่ยนแปลงไป จึงรื้อฟื้นเรื่องเดิมมาร้องเรียนใหม่..."

¹⁴ หจข. มท.0201.1.1/206 ราษฎรใน จ.ลำปางร้องว่าข้าหลวงประจำจังหวัดใช้อุบายขู่เชิญราษฎรให้ขายที่ดินเพื่อทำไร่อ้อย (พ.ศ.2479). การเน้นโดยผู้วิจัย.

คำร้องเรียนและฎีกาท่านองนี้มีอยู่มากในหลักฐานที่ยังเหลืออยู่ในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทำให้คาดเดาไปได้ว่า ในความเป็นจริงคงจะมีราษฎรจำนวนไม่น้อยที่ไม่มีโอกาสและความสามารถในการทำฎีกาและหนังสือร้องทุกข์ขึ้นมาถึงรัฐบาลได้ อย่างไรก็ตามสิ่งที่ถือว่าเป็นประเด็นของแนวคิดทางสิทธิมนุษยชนนั้น คือการที่ราษฎรให้ความสำคัญอย่างสูงแก่สิทธิในการทำมาหากิน โดยไม่ถูกบังคับลิดรอนเรียกคืนจากรัฐและเจ้าหน้าที่ของรัฐอย่างไม่เป็นธรรม โดยที่ราษฎรเองไม่มีปากเสียงและการโต้แย้งได้เลย

5.3.2: ปัญหาที่ดินสาธารณะประโยชน์

การทำมาหากินของราษฎร ต้องลงแรงช่วยตัวเองอย่างมาก เช่นนายหมา ศิลปพรหม ตั้งบ้านเรือนอยู่บ้านท่าผา ตำบลเกาะคา อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีที่ดินติดกับฝั่งแม่น้ำวัง เป็นที่สวนหนึ่งแปลง เมื่อปีพ.ศ. 2461 นายหมาได้บุกเบิกเป็นนาสำหรับหว่านกล้าได้ 11 ไร่ ต่อมาเมื่อน้ำหลาก ก็เสาะฝั่งพังเข้ามา นายหมาเห็นว่าที่ถูกน้ำเซาะพังไปมาก "จึงหาวิธีเอาไม้ไผ่มัดไม้กุ่มมาปลูกเกาะให้ชะยะมูลฝอยไหลมาเกาะอยู่ เพื่อให้ที่เหล่านี้เป็นเกาะนูนขึ้นเป็นเกาะ เมื่อที่เหล่านี้นูนขึ้นแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้ล้อมรั้วปลูกไม้จำจาและไม้ไผ่ประมาณ 13-14 ไร่"¹⁵

เมื่อปลายปี 2478 นายจันทร์สหุณีบุญซึ่งให้กำนันรังวัดที่ของนายหมา เพื่อเสนอสรรพากรจังหวัดลำปาง นายหมาได้คัดค้านคราวหนึ่งเป็นอันเลิกกันไป ต่อมาขุนรัฐสรรพากรได้มา "ตรวจตัดปี" ที่อำเภอเกาะคา นายอำเภอพร้อมด้วยคณะกรรมการอำเภอได้ปรึกษาขุนรัฐฯ เพื่อให้ขุนรัฐฯนำที่ดังกล่าวนี้มาเสนอข้าหลวงประจำจังหวัดลำปาง "ขอให้ข้าหลวงสั่งที่รายนี้สงวนไว้ใช้ราชการ"

นายหมาค้านว่าการกระทำดังกล่าวไม่ถูกต้องตามระเบียบการปกครอง ไม่ได้มีการสอบสวนตัวเจ้าของที่ ทำให้เขาได้รับความเดือดร้อน ก่อนนี้แม้คณะกรรมการอำเภอจะเห็นว่าที่รายนี้ควรจะสงวนไว้ใช้ราชการ "แต่ก็ยังยอมให้นายหมาได้เข้าปกครองรักษามา จนหลายนายอำเภอมาแล้วก็ไม่เห็นห้ามปรามข้าพเจ้าอย่างหนึ่งอย่างใด ยังปล่อยให้ข้าพเจ้าลงทุนลงแรงจ้างคนล้อมรั้วแล้วถาง ตลอดจนจนบัดนี้ เพราะฉะนั้นการที่ข้าพเจ้าได้นำคำร้องกราบเรียนผ่านจังหวัดมานี้ ก็เพราะขุนรัฐฯเป็นสรรพากรจังหวัดลำปาง เก่งกว่าจะไม่ได้รับความยุติธรรม โดยเหตุนี้ข้าพเจ้าซึ่งเป็นสัตว์ผู้ยาก จึงขอพึ่งบารมีท่านรัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ได้โปรดรับคำร้องซึ่งข้าพเจ้าได้กราบเรียนมานี้พิจารณาและตั้งกรรมการสอบสวนให้ข้าพเจ้าได้รับความยุติธรรมด้วย"

¹⁵ ฎีกาวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2479 หจข. มท. 0201.11/390

ฎีกานี้สะท้อนหลายปัญหา ตั้งแต่ความยุติธรรมในสายตาของราษฎรกับของรัฐ การใช้อำนาจหน้าที่ของฝ่ายปกครองระดับล่างถึงระดับบน ที่สำคัญคือความขัดแย้งใน พรรคและ การปฏิบัติเรื่องกรรมสิทธิ์ทรัพย์สินที่เป็นส่วนตัวกับกรรมสิทธิ์ที่เป็นของราชการ ในกรณีนี้คณะกรรมการอำเภอเพียงแค่แสดงความจำนงค์ต้องการที่ดินเกาะนี้ไว้สำหรับ “ใช้ ราชการ” ก็สามารถเรียกเอาที่ดินซึ่งนายหมาได้ลงแรงและทุนรอนในการสร้างขึ้นมาไปอย่าง ง่ายดาย สิทธิอำนาจของรัฐหรือราชการที่มีเหนือทรัพย์สินโดยเฉพาะที่ดินในสังคมที่มี ทรัพยากรธรรมชาติเป็นฐานอันร่ำรวยนี้ เป็นปัจจัยหนึ่งของการจำกัดการเติบโตและพัฒนา ศักยภาพทางสังคมของราษฎร มองจากพัฒนาการของแนวความคิดและการปฏิบัติทาง การเมืองก็น่าสนใจว่า การก่อตัวและพัฒนาไปของแนวคิดและวิธีการของรัฐในการนิยาม และครอบครองทรัพย์สินที่เป็นปัจจัยการผลิตหลักในสังคมนี้ดำเนินมาอย่างไร ประเด็นนี้ จะมีการอภิปรายต่อไปในตอนหลัง

ต่อมาคณะกรรมการของจังหวัดได้ไปสอบสวนเรื่องดังกล่าว และลงความเห็น ว่า ผู้ ร้องไม่มีสิทธิในที่ดินเกาะแห่งนี้ตามคำร้อง แม้จะได้ทำประโยชน์ในที่รายนี้จริงจัง “เพราะ ประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 1309 บัญญัติให้เป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน ซึ่งผู้ใดจะเข้ายึดถือปกครองเป็นกรรมสิทธิไม่ได้” เป็นอันว่าคำร้องทุกข์ขอความเป็นธรรมของ นายหมาก็ตกไปตามกฎหมาย ข้อที่น่าสังเกตในกระบวนการสอบสวนและลงความเห็นก็คือ กรรมวิธีและกรอบความคิดของราชการ

ประการแรก หลังจากที่กระทรวงมหาดไทยรับคำร้องของนายหมาแล้ว ก็ให้คณะ กรรมการจังหวัดลำปางตั้งคณะกรรมการสอบสวนเรื่องนี้ขึ้นมา ปรากฏว่าแต่งตั้งขุนรัตนราช ธน สรรพากรจังหวัด ขุนศรีจุฑาไพรัชภาส ที่ดินและโลหะกิจจังหวัด สองคนนี้เป็นคณะ กรรมการออกไปสอบสวน ทั้งที่ขุนรัตนราชธน สรรพากรจังหวัดนี้เป็นผู้ที่เสนอข้าหลวง จังหวัดให้จัดการสงวนที่รายนี้ไว้ใช้ราชการก่อน ทั้งเป็นผู้ออกไปตรวจพื้นที่เกาะคา และเห็น เกาะนี้แล้วว่า “สมควรจะใช้ในราชการหรือสาธารณะ” ดังนั้นการที่คณะกรรมการจังหวัดแต่งตั้ง สรรพากรจังหวัดผู้มีความขัดแย้งกับผู้ร้องเรียนเป็นกรรมการสอบสวน จึงไม่อาจให้หลัก ประกันของความยุติธรรมได้

คณะกรรมการสอบรายงาน ว่า เกาะที่ว่่านี้เกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติ ดูจากสภาพที่ อยู่กลางน้ำมีน้ำล้อมรอบเกาะ จึงลงความเห็น ว่าไม่ใช่เพราะนายหมาไปลงแรงปลูกไม้ทำให้ เป็นเกาะขึ้น คณะกรรมการมีความเห็นว่า “หากที่ดินนี้ไม่ใช่เกาะแต่เป็นท้องที่ติดต่อกับที่ ดินของผู้ร้องแล้ว ผู้ร้องย่อมมีสิทธิตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์มาตรา 1308 แต่ นี้เป็นเกาะมีน้ำล้อมรอบและเป็นท้องที่กว้างว่างเปล่า ย่อมตกเป็นที่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน ซึ่งมีประชาชนร่วมกันใช้เป็นทำน้ำ ทำเรือ และเป็นที่ปล่อยสัตว์” กฎหมาย “จึงให้ที่ดินที่เป็น

เกาะที่เกิดในทางน้ำเป็นทรัพย์สินของแผ่นดิน การเข้าถือเอานั้นต้องห้ามตามกฎหมายและฝ่าฝืนสิทธิของบุคคลอื่น"

ไม่ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นประการใด ข้อคิดอันหนึ่งจากกรณีพิพาทนี้คือ การที่รัฐราชการสามารถอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินอันราษฎรบุกเบิกได้ โดยอ้างว่าเพื่อประโยชน์ของราชการหรือสาธารณะ หมายความว่าประโยชน์ของทั้งสองสถาบันคือ ราชการกับสาธารณะนั้นเป็นอย่างเดียวกัน การทำให้เป็นของราชการก็มีความหมายเท่ากับการทำให้เป็นของสาธารณะ แนวคิดทำนองนี้จะปรากฏให้เห็นอยู่มากมาย ในหลายกรณียิ่งเมื่อเวลาผ่านไป นโยบายของการปฏิบัติดังกล่าว ยิ่งจะสร้างปัญหาและช่องโหว่ให้กับความยุติธรรมของราษฎรทั้งหลาย

เรื่องการอ้างกรรมสิทธิ์ที่ดินของชาวบ้านไปขัดการใช้ประโยชน์ของคนอื่นๆด้วย เช่นนายปั้น ปั่นทอง อยู่บ้านโคกขวย อำเภอทับปุด จังหวัดพังงา ร้องเรียนต่อมณฑลภูเก็ตว่า ตนซื้อที่ดินแปลง 1 พร้อมด้วยทำนบขังน้ำ ทำการเพาะปลูกและใช้น้ำในทำนบสำหรับทำนา โดยถือกรรมสิทธิ์ส่วนตัวตลอดมา ต่อมากรมการอำเภอทับปุดได้ออกประกาศให้ทำนบขังน้ำเป็นที่สาธารณะประโยชน์ ทำให้ชาวบ้านเข้าไปไต่สวนเอาไปใช้กัน เมื่อนายปั้นฯ ออกห้ามปรามราษฎรโดยถือกรรมสิทธิ์ว่าเป็นของตน ก็ถูกเจ้าพนักงานฟ้องร้องต่อศาล หลวงหาว่าขัดขวางเจ้าพนักงาน

ผู้ว่าราชการจังหวัดพังงาได้ออกไปตรวจดู ประชุมราษฎรผู้รู้เห็นตลอดจนพระสงฆ์ผู้มีอายุรู้จักที่นี้ดี ได้สอบถามราษฎรตลอดหมด ว่าที่นี้เป็นหนองน้ำตั้งอยู่ในที่ลุ่ม มีนาของราษฎรล้อมรอบ ได้เป็นที่สาธารณะประโยชน์นานมาแล้ว แต่ก่อนมาได้เกิดเรื่อง เพราะราษฎรต่างได้ใช้น้ำทั่วกันหมด ในปี 2472 นายปั้น ปั่นทองจะทำนาลงในทำนบ เพื่อเอากำหนดนี้เป็นนาต่อไป ทั้งๆที่นายปั้นไม่มีสิทธิแต่อย่างใด สอบเจ้าของเดิม ก็บอกว่าไม่ได้ขายที่ทำนบให้นายปั้น ถึงแม้เจ้าของชาย ก็ไม่มีสิทธิ เพราะผู้ขายไม่มีอำนาจจะเอาที่เช่นนี้ไปขายให้ใครได้

ที่น่าสนใจในคำรายงานของผู้ว่าราชการจังหวัดก็คือ การแสดงความรู้สึกตู่ถูกราษฎรว่า "เกล้าฯได้ชี้แจงให้นายปั้น ปั่นทอง ทราบแล้ว นายปั้น ปั่นทองคนนี้เป็นคนดื้อดึง ไม่ใคร่รู้จักผิดและชอบ ชอบร้องเรียนผู้ใหญ่ที่สูงเสมอ" ทรรคนะที่ข้าราชการชั้นสูงมองราษฎรที่ร้องเรียนขึ้นมากว่าเป็น "คนดื้อดึง" มิได้เห็นอยู่เนืองๆในคำรายงานของผู้ว่าราชการหลายจังหวัด แสดงว่าราชการมีทรรคนะต่อคนที่ท้าทายร้องเรียนต่อกฎหมายและความมีอำนาจของราชการว่า "ดื้อดึง" หรือนัยหนึ่งคือการไม่เชื่อฟังไม่ทำตามราชการอย่างเชื่องๆนั่นเอง (อีกกรณีหนึ่งคือคำร้องเรียนเรื่องการเก็บผักตบชะวาข้างล่าง)

5.3.3: ปัญหาการเวนคืนที่ดิน

ปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของราษฎร ที่มีปัญหามากได้แก่การถูกยึดที่ดินทำกิน ถูกครอบครอง ถูกขายทอดตลาด อันเนื่องมาจากการที่รัฐบาลต้องการจะตัดถนนและสร้าง พระราชกำหนดว่าด้วยการจัดที่ทำถนน การใช้อำนาจโดยมิชอบของทางการ ในสมัยรัชกาล ที่ 5 นี้เอง ที่กระทรวงนครบาลโดยกรมหมื่นนครสวรรค์หลังจากได้รับคำร้องเรียนของชาว บ้านในกรุงเทพฯ ที่จะต้องถูกเวนคืนที่เพื่อตัดถนน จึงได้นำเสนอความคิดต่อรัชกาลที่ 5 ว่า รัฐบาลควรที่จะทำการชดเชยที่ดินที่ถูกเวนคืนเป็นเงินจำนวนหนึ่งแก่ราษฎรโดยเฉพาะผู้ ยากจน แต่ที่น่าสนใจคือ นอกจากเสียงร้องอย่างมากจากราษฎรผู้ยากจนในบริเวณดัง กล่าวแล้ว ยังมีเสียงร้องเรียงประท้วงจากชาวบ้านที่เป็น “ลัปเยกต์”(subject) ของต่างชาติ สถานทูตดังกล่าวถึงกับมีหนังสือไปยังกรมนครบาลแนะนำว่าควรให้เงินชดเชยที่ดินเวนคืน ในที่สุดความเห็นของฝ่ายไทยก็ต้องมายอมรับว่า การให้เงินชดเชยเวนคืนที่ดินนั้น เป็นการ กระทำที่ประเทศอารยธรรมเขากะทำกัน ดังนั้นเพื่อไม่ให้สยามมีภาพลักษณ์ไม่ดี ก็น่าจะ ต้องกระทำด้วยเหมือนกัน นี่เป็นตัวอย่างหนึ่งของการเกิดมโนทัศน์กรรมสิทธิ์ที่ดินสมัยใหม่ ที่รัฐและกษัตริย์จำต้องยอมรับในอำนาจเต็มของราษฎรที่มีอยู่เหนือที่ดินนั้นๆ อันเป็นผล มาจากการบีบและความเหนื่อกว่าทางอารยธรรมของตะวันตก กับการร้องเรียนจากราษฎร เบื้องล่าง ดังรายละเอียดของคำร้องทุกข์ต่อไปนี้

ร.ศ. 113 ราษฎรมี อำแดงพลับ อำแดงจู จินฮวด อำแดงรอด นายกล่อม อำแดง แสง จินพี อำแดงตาน จินภา อำแดงหนู นายคง อำแดงเล็ก อำแดงลิต ร้องทุกข์ต่อพระเจ้า น้อยยาเธอกรมหมื่นนครสวรรค์เสนาบดีว่าการกรมพระนครบาล “. . . ด้วยท่านเจ้าพนักงาน กรมโยธาธิการกะวัดที่ตั้งแต่ป้อมมหาไชยตัดตรงไปตลอดถึงเชิงสะพานวัดสามจีน ซึ่งจะทำ ถนนยาวราชนี้ ข้าพระพุทธเจ้าทั้งปวงยังหาทราบเกล้า ฯ ว่าที่บ้านเรือนข้าพระพุทธเจ้าจะ ถูกทำเป็นถนนแน่ไม ข้าพระพุทธเจ้าทราบเกล้า ฯ ต่อเมื่อเจ้าพนักงานอำเภอวัดที่บ้านจด บานูชีหลังคาเรือนข้าพระพุทธเจ้าฯ จึงได้ทราบเกล้า ฯ ว่าเจ้าพนักงานหากะวัดที่ให้ตรงลง ไปไม่ ถ้าถูกตีกเรือนท่านผู้มีเงินแล้ว เจ้าพนักงานก็เกรงใจลี้กเลี้ยวไปเสีย กลับวัด เลี้ยวมาถูกที่บ้านเรือนข้าพระพุทธเจ้าคนยากจนหมดที่ เมื่อคนยากจนเช่นข้าพระพุทธเจ้า ทั้งหลายนั้นทำมาหารับพระราชทานได้ด้วยความยากลำบาก มีบ้านเรือนก็เป็นแต่เล็ก น้อยต้องไล่หมดที่จะไปหาที่อยู่ใหม่ ก็ขัดขวางด้วยทุนรอนมีแต่เล็กน้อย เปนความเดือดร้อน แก่พวกข้าพระพุทธเจ้าคนยากอย่างยิ่ง โดยเจ้าพนักงานจะวัดตัดให้ตรงลงไปถูกบ้านเรือน ท่านผู้มีเงินที่บ้านท่านก็ใหญ่โตคงจะยังหาหมดไม่ ความเดือดร้อนคงไม่เหมือนพวกข้าพระ พุทธเจ้าเป็นคนยาก ซึ่งเจ้าพนักงานวัดหลักเลี้ยวที่ใหญ่เลี้ยวถูกที่บ้านเล็กน้อยดังนี้ก็เปน การไม่ยุติธรรมทั่วกันเป็นที่เดือดร้อนแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าคนยากผ่านเดียว แลที่ซึ่งจะทำ

ถนนเยาวราชนี้ถ้าเจ้าพนักงานวัดให้ตรงลงไปแล้ว มันจะถูกที่บ้านเรือนข้าพระพุทธเจ้าหมดที่กั้นนี้ได้มีความเสียใจ นี่เจ้าพนักงานหาวัดตัดตรงลงไปไม่ วัดเลี้ยวไปเลี้ยวมาลึกลงให้ท่านผู้มีเงินเช่นนี้ เป็นที่น่าเสียใจแก่พวกข้าพระพุทธเจ้าคนยากยิ่งนัก ขอพระบารมีปกเกล้าเป็นที่พึ่ง

วันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ. 113 กรมหมื่นนเรศฯ ทรงนำเรื่องทูลต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ดังนี้

“ด้วยการทำถนนหนทางในทุกวันนี้ ดิฉันคิดอยู่ไม่ตลอดสำเร็จได้แทบทุกถนน เพราะเหตุที่ต้องที่คนสับเยกต์ ต่างประเทศเข้าแล้ว จะไล่ไปก็ไม่ตลอด เจ้าของที่จะเรียกเอาค่าที่ เช่นการทำถนนในประเทศทั้งปวงก่อนจึงจะรื้อไป เหตุที่ดิฉันคิดนี้ ก็เพราะธรรมเนียมการทำถนนที่มีมาแต่เดิมไม่มีธรรมเนียมพระราชทานเงินทำขวัญค่าที่ซึ่งบังคับได้แต่คนไทยในเวลาเมื่อไม่มีคนต่างประเทศมาเกี่ยวข้องการจึงตลอดไปได้ ครั้นบัดนี้คนต่างประเทศตั้งบ้านเรือนทำมาค้าขายเกือบจะทั่วไป จึงเป็นเหตุให้ขัดข้องบังคับไปไม่ตลอด

“อนึ่งการตัดที่ทำถนนเยาวราชอีกสายหนึ่ง ก็มีเหตุขัดข้อง ซึ่งหม่อมฉันคิดว่า ควรนำความกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท เพื่อพระราชทานพระบรมราชวินิจฉัยโดยพระกรุณาแก่คนยากที่ร้องทุกข์ แลเป็นข้อความประกอบเข้าในเหตุขัดข้องอันเดียวกันนี้ด้วย”

“เจ้าพนักงานกรมโยธาตัดถนนสายนี้ คือ คดไปมาเพื่อจะหลีกเลี่ยงที่อยู่ในตำบลลำเพงให้เจ้าของที่เสียทรัพย์สมบัติน้อยลง แลทั้งจะได้ไม่ทำความงามของบ้านเมืองให้เสียไปด้วย แต่การที่คิดตัดถนนอย่างนี้ในที่คนจน ราษฎรคนจนซึ่งถูกที่ต้องเป็นถนนเข้าซื้อกันย็นเรื่องราวร้องทุกข์ต่อหม่อมฉัน ขอให้ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท ใจความในเรื่องราวว่าถนนสายนี้เจ้าพนักงานกะแผนที่จะทำคดไปคดมาไม่เหมือนถนนที่ทำมาแต่ก่อน แลที่คิดนี้โดยหลีกเลี่ยงหนีตึกบ้านเรือนท่านผู้มีทรัพย์ คนจนถูกไล่ที่หมดก็ไม่มีความที่จะไปหาซื้อ หรือ เช่า ที่อยู่ได้ ส่วนคนมีเงินแม้ถูกไล่ก็มีเงินไปหาที่อยู่ได้ เจ้าพนักงานตัดถนนไม่ยุติธรรม ความยากตกอยู่กับคนจนมากเป็นที่เดือดร้อน แม้ว่าตัดถนนให้ตรงไปไม่ว่าที่ผู้มีเงินแลคนจน ถ้าถูกไล่เหมือนกันแล้ว พวกที่ร้องทุกข์นี้ก็มีใจ มีความแค้นอยู่ในเรื่องราวซึ่งหม่อมฉันสอดทอดของถวายด้วยแล้ว

“หม่อมฉันเห็นว่า ข้อความที่ร้องทุกข์นี้เป็นข้อควรดำริห์มาก เพราะความเดือดร้อนของคนจนนั้นผิดกับคนมั่งมี เมื่อไม่มีทรัพย์แล้วมีบ้านเรือนพออาศัยอยู่ต้องถูกเป็นถนนหมด ก็เหลือแต่ตัวจะไปหาที่อยู่ที่ไหนก็เป็นการเหลือกำลัง แลที่เป็นเหตุทั้งนี้ ก็เพราะธรรมเนียมการตัดถนนที่เป็นมาแต่เดิมไม่ได้ให้เงินค่าที่นั้นต้องเป็นถนนเปล่า จึงเป็นช่องให้คนจนได้รับความเดือดร้อนนัก

อนึ่งการเรื่องถนนยาวราชที่ติดขัดด้วยมีผู้ร้องทุกข์อยู่นี้ พระเจ้ายาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาได้ถามเป็นการจรขึ้นในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ. 112 หม่อมฉันได้แจ้งเหตุเรื่องขัดข้องที่ราษฎรร้องทุกข์ แลข้อที่ถนนติดขัดตัดไม่ตลอดได้ด้วยที่คนต่างประเทศเป็นเหตุ เพราะธรรมเนียมเดิมยังไม่มีเงินทำวันค่าที่ต้องเป็นถนนนั้น ให้ที่ประชุมเสนาบดีทราบแล้ว ที่ประชุมเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ชอบที่จะนำความขัดข้องที่ควรแก้ ธรรมเนียมเดิมขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา เพื่อพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีการเปลี่ยนธรรมเนียมพระราชทานเงินค่าธรรมชวันทีแลสิ่งของต้องทำถนน ให้เหมือนกับประเทศทั้งปวงนั้น การจึงจะได้ลุส่งไปไม่ติดขัดแลทั้งตัดความเดือดร้อนของราษฎรที่เป็นคนยากด้วย

5.4: ปัญหาการใช้อำนาจหน้าที่ของข้าราชการ

ควบคู่ไปกับการบีบบังคับจากรัฐบาล คือการใช้อำนาจบาตรใหญ่ของเจ้าหน้าที่ และข้าราชการที่กระทำต่อราษฎร ราษฎรจำนวนมากร้องทุกข์ว่า ไม่ได้ได้รับความเป็นธรรมจากเจ้าหน้าที่ในการจัดสรรที่ดินทำกิน อำแดงเขาบงคับฝรั่งเศสร้องว่า หลวงนารังวัดเอาที่ดินของตน ตำบลคลองบางโหลง กรุงเทพฯ เป็นของรัฐบาล (ร.ศ.126) มะกมอา เม้ยหลาน โจทย์กล่าวว่าเงินรอดกำนันคบคิดกับผู้แทนข้าหลวงเอาที่ดินของมะกมให้นายหรั่งพวกข้าหลวง (ร.ศ.115) นายชุม นายแสงร้องว่า นายอำเภอบ้านเซ่อ จ.ลพบุรีได้เอาที่ดินของตนซึ่งหักร้างถางพงทำเป็นประโยชน์แล้วนั้นไปเป็นที่สาธารณะประโยชน์เสีย โดยไม่จ่ายชดเชยให้พวกตน (พ.ศ.2466) ฎีการ้องทุกข์กล่าวว่า

“...ถ้าเมื่อรัฐบาลจะเอาที่ทำมาหากินแต่เดิมมาเป็นของสาธารณะ โดยมีได้ทุนทรัพย์ที่จะขยับขยายตัวไปทำมาหากินในที่อื่นแล้ว ข้าพเจ้าผู้น้อยก็จะได้รับทุกข์ทุกครอบครัวอย่างสาหัส พวกข้าพเจ้าทราบได้ดีแล้วว่า การมีทุ่งสาธารณะขึ้นมีคุณประโยชน์มากเพียงใด แต่เนื่อฎหมายที่ทำมาหาเลี้ยงชีพของพวกข้าพเจ้า ดังนั้นเหล่าข้าพเจ้าจึงได้รายงานมาให้พระเดชพระคุณทราบ เพื่อขอได้รับความกรุณา...ถ้ากรมการอำเภอจะคิดค่าเหนื่อยยากที่หักร้างถางพง หรือมีความเอื้อเฟื้อต่อราษฎรคิดหาเสบียงอาหารหรือมีภูมิลำเนาให้ทำมาหาเลี้ยงชีพที่อื่นแล้ว ข้าพเจ้าก็ยินยอมโดยดี...”

ตัวอย่างของฎีกาที่แสดงถึงความขัดแย้งในเรื่องที่ดินสาธารณะประโยชน์ที่ชัดเจน และมีรูปแบบการนำเสนอที่มีการยกหลักการ ข้อมูลสนับสนุนการร้องเรียน ได้แก่ฎีกาของนางแจ่ง ทองต่อ ร้องทุกข์ว่าถูกข้าราชการ จ.ชลบุรี บังคับเอาที่ดินของผู้ร้องไปใช้เป็นสาธารณะประโยชน์

"...ท่านผู้ใหญ่เจตนาแกล้งผู้น้อย ท่านเป็นผู้รักกฎหมายดี แต่ข้าพเจ้าได้รับการศึกษา แต่ขอถามว่าถ้าจะสงวนที่สาธารณะ จำเป็นอยู่หรือเอาตั้ง 13 ไร่ เนื้อที่ 10 ตารางวา ก็พอสำหรับวัว ควาย และอาบใช้เป็นสาธารณะ ข้าพเจ้าว่าท่านไม่คิดแก้ไขความเดือดร้อนรายนี้ ถ้าท่านช่วยเหลือต้องสงวนเรียบร้อยเตี๋ยวนี้ ข้าพเจ้าเดาไม่ถูกว่าท่านมีเจตนาอย่างไร การณ์ปรากฏเช่นนี้จะให้ข้าพเจ้าลงความเห็นอย่างไร ว่าจะรุกรานราษฎรจะได้ไหม? ข้าพเจ้าขอถาม

"รัฐบาลต้องการบำรุงความสมบูรณ์ของประเทศ ไม่ปล่อยให้ราษฎรอดอยากไม่มีงานทำ แต่เจ้าหน้าที่ผู้แทนรัฐบาลไม่ลงรอยกับราษฎรเช่นนี้ ความเดือดร้อนก็เป็นภาระหนักออกราษฎรผู้เดียว

เรารู้กันว่า รัฐบาลใหม่นี้หวังดีต่อราษฎรเพียงไรและมั่นใจเสมอว่า อำนาจสูงสุดเป็นของราษฎร และรัฐบาลใหม่จะรักษาหลักใหญ่ของชาติ 3 ประการ คือ

ความยุติธรรม ให้ราษฎรเป็นสุขไม่เบียดเบียนกัน ประการ 1

เสรีภาพ ความเป็นไทย อิสระแก่ตนเอง ประการ 1

สมภาค ทุกคนเท่ากันหมด ประการ 1

ราษฎรทุกคนรู้สึกยินดีในงานของชาติและบัดนี้ถึงความจำเป็นของข้าพเจ้าจะต้องพูด เพราะรัฐบาลให้สิทธิราษฎรมีเสียงในที่ประชุมได้ และผลของการพูดคราวนี้จะพิสูจน์แสดงให้เห็นว่ารัฐบาลทำจริงตามคำปฏิญาณแก่ราษฎรหรือไม่...

การที่ข้าพเจ้าร้องทุกข์ ไม่ใช่เป็นความลับกับหลวง (อย่างที่นายอำเภอเคยพูด) ข้าพเจ้าเป็นคนไทย ชาติไทย จึงควรมีสิทธิอยู่ในเมืองไทย รัฐบาลคงไม่ประสงค์ไล่ข้าพเจ้าออกจากประเทศสยาม

ฉะนั้นจึงหยากเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพ ความเป็นไทย ความสันติสุขสงบราบคาบ ข้าพเจ้าราษฎรย่อมหวังความเรียบร้อย ประองตอง ไม่เดือดร้อนอย่างที่เราเรียกว่าอยู่เย็นเป็นสุขทุกเมื่อ..."

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ชาวบ้านร้องทุกข์เรื่องที่ดินซึ่งถูกกรมการอำเภอบางกอกใหญ่รังวัดรุกล้ำ (2476 - 2477) กล่าวโทษกรมการอำเภอปากพนังว่าปฏิบัติการณ์ชอบในเรื่องผู้ร้องขอจับจองที่ดิน (2479 - 2480) นายบุญ รวยสูงเนินร้องว่า เจ้าหน้าที่อำเภอศีขรภูมิไม่อนุญาตให้จับจองที่ดิน (2479 - 2480) นายจ้อดิน วิมลรัตน์ กับพวกกล่าวโทษกรมการอำเภอทางดง จังหวัดเชียงใหม่ ว่าทำการมิชอบในการออกใบเหยียบย่ำให้นายเฮือนและนายสมบุญ (2479 - 2480)

นายแมน ชินโตกับพวกร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้ที่ดิน ต.บางปลาหมอ จ. สุพรรณบุรี (2480) คุณเปรม บุญกิจกับพวก ร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้จับจองที่ดินปามุไฮ

(พ.ศ.2480 - 2482) นายเพิ่ม ชูชัยมงคล ร้องว่าเจ้าหน้าที่ไม่อนุญาตให้จับจองที่ดินหนองบัว ต.บางมัญ อ.บางพยุหะ จ.สิงห์บุรี (พ.ศ.2480) ราษฎรใน จ.ลำปางร้องว่าข้าหลวงประจำจังหวัดใช้อุบายขู่เชิญราษฎรให้ขายที่ดินเพื่อทำไร่อ้อย (พ.ศ.2479)

5.5: พรรคนะว่าด้วย “ความเสมอหน้า” ของราษฎร

อีกความหมายของสิทธิในการยังชีพ ครอบคลุมถึงการมีที่ดินทำกินที่เป็นของตนเอง และสามารถส่งทอดไปให้ลูกหลานได้ ทำให้เชื่อใจได้ว่าอนาคตของลูกหลานจะดีกว่าด้วย ข้อนี้ได้จากคำร้องทุกข์ของชาวบ้านคัดค้านเรื่องมีผู้ร้องไปจับจองที่ดินที่ดงเหล่าเขม นายกอง ศรียงค์กับนายคุณ คงมัน ราษฎรจังหวัดมหาสารคาม ร้องว่า พวกตนได้ขอทำนาในที่ดินดงเหล่าเขม ด้วยเหตุผลว่า ที่นาเก่าของพวกเขานั้น ทำนาไม่ได้ผล เพราะ “เป็นที่ลุ่มน้ำท่วม ทำนาไม่ได้ผลแม้ปีเดียว เหตุที่ได้เลี้ยงชีพต่อมา ก็อาศัยพวกญาติพี่น้องช่วยทำ คนโน้นบ้าง คนนี้บ้าง แต่ข้าพเจ้าคิดว่า จะดำเนินการอยู่เช่นนี้ต่อไป ลูกหลานซึ่งเกิดมาภายหลัง ก็จะไม่มีการประกอบอาชีพ จึงเสาะแสวงหาที่ซึ่งพอจะทำนาได้ จึงเห็นว่างดเหล่าเขมนี้ สำหรับที่ลุ่มเหมาะแก่การทำนา จึงได้ร้องเรียนมา” พวกเขาร้องทุกข์ไปยังกระทรวงมหาดไทยในปีพ.ศ. 2479

แต่การขอเข้าจับจองที่ทำกินใหม่นี้ไม่ได้ผลง่ายๆ เพราะมีชาวบ้านจากหมู่บ้านอื่นซึ่งได้อาศัยที่ดงเหล่าเขมนี้อยู่ร้องคัดค้านต่อทางการ นายกองกับนายคุณกับพวกจึงทำหนังสือร้องเรียนขอความเป็นธรรมไปยังกระทรวงมหาดไทยดังกล่าวแล้ว ในการให้เหตุผลว่าทำไมทางการควรอนุมัติสิทธิในการทำนาบนที่ดินสาธารณะนี้แก่พวกเขา หนังสือร้องเรียนได้อ้างถึงหลักการความเสมอหน้าขึ้นมาด้วย โดยกล่าวว่า ความเดือดร้อนของชาวบ้านอื่นๆก็มีแต่พวกที่มีนาใกล้เท่านั้น “ขอพระเดชพระคุณได้พิจารณาดูให้ถ่องแท้แน่นอนด้วย จะให้เป็นอยู่ดังเวลานี้ ข้าพเจ้าเห็นว่าไม่เป็นการเสมอหน้ากันเลย เหมือนเลือกที่รักมักที่ชัง”

แนวคิดด้วยความเสมอหน้าที่ชาวบ้านกลุ่มนี้อ้างถึง ได้แก่ความเสมอกันในการทำมาหากิน กล่าวคือชาวบ้านที่อยู่ใกล้ดงเหล่าเขมสามารถทำกินได้ จนทำนารุกเข้าไปในที่ดินนั้น แต่พวกที่อยู่ไกล จะขอเข้าไปทำกินบ้าง กลับถูกต่อต้านและทางการท้องถิ่นก็ไม่อนุญาตให้เนื่องจากการคัดค้านดังกล่าว แสดงว่าราษฎรได้เห็นถึงความเท่าเทียมกันในโอกาสทางเศรษฐกิจแล้ว ว่าเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีพและเพื่ออนาคตของลูกหลานต่อไป พวกเขาไม่ได้มองความเสมอหน้าหรือเท่าเทียมกันในทุกๆเรื่องอย่างไรเหตุผล กระทั่งราษฎรรายหนึ่งถึงกับทำหนังสือเสนอไปทางการให้ล้มเลิกระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่

เป็นอยู่เสีย แล้วจัดทำระบบกรรมสิทธิ์เสียใหม่ให้เป็นธรรม อันนี้เท่ากับเป็นการเรียกร้องให้มีการปฏิวัติที่ดินเลยทีเดียว¹⁶

ตัวอย่างฎีกาและคำร้องทุกข์ดังกล่าวนี้สะท้อนการขาดแคลนสิทธิในความปลอดภัยแห่งชีวิตตามที่ได้กล่าวแล้วข้างต้นนี้ เป็นปัญหาความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือข้าราชการเป็นหลัก แสดงถึงการที่รัฐและราชการไม่อาจเป็นผู้ให้ความยุติธรรมในการทำมาหากิน และในการประกันค่าจุนความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินและการมีความสุขของราษฎรได้ ตรงกันข้ามกลับเป็นฝ่ายคุกคามและทำลายสิทธิพื้นฐานข้อนี้ของราษฎรเสียเอง

5.6: ปัญหาการเก็บภาษีอากรและการเกณฑ์แรงงาน

ปัญหาอีกประการที่ใหญ่หลวงและกระทบกระเทือนชีวิตการทำมาหากินของราษฎรมากได้แก่เรื่องภาษีอากร การเก็บภาษีอากรและค่านาต่าง ๆ นั้นเป็นการเก็บภาษีโดยตรงจากราษฎรในการประกอบอาชีพพื้นฐาน ไม่ใช่จากการค้าขายแลกเปลี่ยนหรือผลผลิตจากโรงงาน จึงมีผลกระทบต่อชีวิตราษฎรโดยตรง หลายอย่างเป็นภาษีที่ตกทอดมาจากระบบศักดินา เช่นภาษีรัชชูปการ การเกณฑ์แรงงาน เป็นต้น ในระบบสังคมที่กำลังได้รับอิทธิพลระบบทุน เมื่อการค้าการส่งออกมีมูลค่ามากขึ้น แรงงานของราษฎรก็มีค่ามากขึ้นเช่นกัน การเกณฑ์แรงงานในลักษณะของการขูดรีดส่วนเกินจึงไม่อาจให้ความรู้สึกที่เป็นธรรมทางเศรษฐกิจในหมู่ราษฎรได้

ปัญหาภาษีรัชชูปการและการเกณฑ์แรงงานที่น่าสนใจเรื่องหนึ่งคือเรื่องของการเกณฑ์เก็บผักตบชวา สืบเนื่องมาจากพระราชบัญญัติเก็บผักชวาที่เกณฑ์ให้ราษฎรต้องจัดเก็บผักตบชวา ซึ่งถ้าใครขัดขึ้นก็จะต้องเสียค่าปรับ และถ้าไม่ยอมเสียค่าปรับจะถูกขังคุก ฎีกาที่ร้องเรียนในเรื่องนี้ จึงมักมีเนื้อความเกี่ยวกับกรณีพิพาทระหว่างราษฎร และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ตัวอย่างของฎีกาเรื่องผักตบชวา ได้แก่คำร้องทุกข์ของนายดี ร้องว่าผู้ว่าราชการอำเภออินทร์เกณฑ์ให้เก็บผักตบชวา (2461) และของนายโย เรื่องกล่าวหาว่ากรมการอำเภอบางพุดชากักขังตนในเรื่องไม่เก็บผักตบชวา

ในปีพ.ศ. 2460 ปีเดียวกับการปฏิวัติรัสเซียภายใต้การนำของพรรคบอลเชวิก นายโยราษฎรสังกัดบังคับสยามในจังหวัดสิงห์บุรี ได้ร้องเรียนมายังเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในปัญหาเรื่องเกณฑ์เก็บผักตบชวา

¹⁶ หจข. ร.7-ร.8.2/880 นายสิบเอกชุม พึ่งพินิจขอให้เลิกล้มกรรมสิทธิ์ที่ดินแล้วแบ่งให้ราษฎรใหม่

คำร้องทุกข์ครั้งนั้นอ้างปัญหาว่า “เจ้าหน้าที่ในจังหวัด เกณฑ์ราษฎรเก็บผักชะวา โดยทางขอแรง ไม่เกณฑ์จ้างอย่างมณฑลอื่น และผิดต่อพระราชบัญญัติเก็บผักชะวา” ใครที่ไม่ไปเก็บตามเรียก ก็ถูกเรียกมาปรับ ถ้าไม่ยอมให้ปรับ ก็ต้องถูกขังไว้โรงพักตำรวจคนละ 2-3 คืน บางคนถึงกับัวควายช้างบ้านหาย เพราะไม่มีใครเฝ้ารักษา คำร้องทุกข์ยังมองว่า พวกตนได้รับการปฏิบัติ “อย่างไม่เสนอน้ำอย่างมณฑลนครสวรรค์” เพราะก่อนจะปรับ กรมการอำเภอมักจะอ่านพระราชบัญญัติเก็บผักชะวาให้ราษฎรฟังก่อน แต่ตอนเกณฑ์จ้าง ไม่เห็นอ่านให้ฟัง ได้ฟังแต่ตอนปรับ”

ราษฎรผู้ร้องเรียนยังอ้างเหตุผลที่ตนไม่ได้ไปเก็บผักตบชะวา เพราะมีโรคประจำตัวคือริดสีดวง ทำงานหนักไม่ได้ และอายุมากแล้ว จนต้องถูกจับไปปรับ จนทนไม่ไหวจึงร้องทุกข์เข้าไป “ข้าพเจ้าขอความกรุณาพระเดชพระคุณได้โปรดสั่งให้เจ้าหน้าที่ในจังหวัดนี้ ถือพระราชบัญญัติจริงๆ ให้เห็นหัวอกราษฎรบ้าง ถ้าราษฎรได้รับความเสมอหน้า ก็คงจะมีความสุขตลอดกัน”

ในวันที่ 30 กันยายน พ.ศ. 2461 นายติดอายุ 67 ปี สังกัดสยาม ทำหนังสือร้องทุกข์ถึง “พระเดชพระคุณเสนาบดี กระทรวงมหาดไทย” ความว่า เดิมประมาณ 2 เดือนมาแล้ว หลวงประชากรบริรักษ์ ผู้ว่าราชการอำเภอเมืองอินทร์ จังหวัดสิงห์บุรี ได้มีหมายเกณฑ์ให้ราษฎรในอำเภอดังกล่าว ไปเก็บผักตบชะวา ที่ลำบางตลาด นายติดได้ชี้แจงกับกำนันเจ้าตำบลว่า “ที่รายนี้หาใช่เป็นที่นาของข้าพเจ้าไม่ เพราะเป็นที่ผูกขาดของนายเหลียง นายอากร จะให้ข้าพเจ้ากับพวกเก็บอย่างไร”

ต่อมาหลวงประชากรบริรักษ์ได้หมายเรียกตัวนายติดมาที่อำเภอ ชักถามในเรื่องเก็บผักตบชะวา นายติดได้ชี้แจงเหตุผลตามความจริงว่า “ข้าพเจ้าไม่ได้ขัดขึ้นเพราะที่รายนี้ไม่ใช่เป็นที่ของข้าพเจ้า เพราะเป็นที่ผูกขาดของนายอากร” หลวงประชากรบริรักษ์จึงปรับนายติดเป็นเงิน 4 บาท

กรณีการเกณฑ์แรงให้ไปเก็บผักตบชะวาของทางการยังไม่จบลงอย่างง่ายๆ เพราะในเวลาไม่กี่เดือนต่อมา เจ้าผักตบชะวาก็ถูกลามแผ่ขยายเต็มลำน้ำคลองอีก “กรมการอำเภออินทร์บุรีก็เกณฑ์ราษฎรไปกำจัดผักตบชะวาอีกครั้ง ได้จัดแบ่งหน้าที่ให้มีผู้รักษารับผิดชอบ คือให้เจ้าของที่ดินตอนลำบางตลาดคอยเก็บผักตบชะวาตามคันตลิ่งตรงที่ดินของตน ส่วนกลางหนองนั้นให้นายเหลียงนายอากรเก็บ ราษฎรทั้งนั้นก็คอยเก็บเสมอ ไม่มีผู้ใดขัดขึ้น” ยกเว้นแต่นายติดคนเก่าที่ไม่ยอมเก็บอีก

กรมการอำเภอจึงได้ปรับนายติดครั้งที่ 1 เป็นเงิน 4 บาท แล้วให้นายติดเก็บผักตบชะวาที่ทอดทิ้งไว้ให้หมด นายติดไม่ยอม ทางกรมการอำเภอจะจับตัวส่งไปจังหวัด

สิงห์บุรี นายติดจึงยอมให้ปรับ และทำทานบนว่าจะเก็บผักตบชะวาให้แล้วเสร็จภายใน 15 วัน เวลาผ่านไปนายติดก็ไม่ได้ไปเก็บผักตบชะวาตามคำสั่ง

คราวนี้การดื้อแพ่งหรือ “อารยะขัดขืน” ของนายติดบังคับสยามสมัยรัชกาลที่ 6 คลี่คลายไปสู่การทำลายอำนาจรัฐ ดังรายงานของอำมาตย์เอก พระยาราชสาสนโสภณ แทนอุปราชมณฑลกรุงเก่า ที่มีไปถึงปลัดทูลฉลองกระทรวงเกษตราธิการ ความว่านายติด นอกจากจะไม่ยอมลงมือเก็บผักตบชะวาครั้งที่ 2 แล้ว ยัง “กลับยุยงเลี้ยมสอนราษฎรที่เคยเก็บไม่ให้เก็บ โดยอ้างว่านายติดจะไปยื่นคำร้องต่อมณฑลหรือกระทรวงคงสั่งไม่ให้เก็บ ราษฎรก็หลงเชื่อนายติดไม่เก็บ จนผักตบชะวาเกิดมีมากขึ้นประมาณ 4 ไร่” ในการนี้ กรมการอำเภออินทร์บุรี ได้ปรับนายติดครั้งที่ 2 เป็นเงิน 4 บาท ซึ่งนายติดก็ยอมจ่ายให้

“ส่วนนายเหลียงและราษฎรที่หลงเชื่อนายติดไม่เก็บ กรมการอำเภอเห็นว่ามีความผิดเป็นครั้งแรก และไปหลงเชื่อนายติด จึงได้ปรับคนละ 1 บาท ส่วนผักตบชะวาที่นายติดทอดทิ้งไว้ประมาณ 4 ไร่นั้น ก็ต้องเกณฑ์ราษฎรเก็บจนหมด”

ทางฝ่ายนายติดนั้น ได้ทำหนังสือร้องทุกข์ถึงเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยดังเล่ามาแล้วแต่ตอนต้น ในหนังสือนั้นนายติดยังได้เล่าถึงเหตุผลที่ยอมเสียค่าปรับว่า “ครั้นข้าพเจ้าจะไม่ยอมก็เกรงว่าจะถูกกักขัง ทั้งข้าพเจ้าก็มีอายุมากแล้ว แลอยู่ในความปกครองของหลวงประชากรด้วย ข้าพเจ้าก็ต้องจำใจยอมนำเงิน 4 บาทไปชำระ หลวงประชากรจึงได้ปล่อยตัวข้าพเจ้าไป”

เมื่อหลวงประชากรมาเกณฑ์ให้นายติดไปเก็บผักตบชะวาอีกวาระที่ 2 เขาก็ยื่นกรานด้วยเหตุผลเดิม ว่าที่ดินนั้นไม่ใช่ที่ดินของเขา เป็นที่ผูกขาดของนายอากร หลวงประชากรก็ไม่ยอมสืบสวนหรือฟังคำชี้แจงของนายติดไม่ กลับปรับเขาอีกถึง 2 ครั้งเป็นเงิน 8 บาท “ข้าพเจ้าได้รับความเดือดร้อนที่สุด” ทางอำเภอกลับไม่ให้นายเหลียงไปเก็บผักตบชะวาในที่ตั้งกล่าวเอง นายติดเชื่อว่าหลวงประชากรกับนายเหลียงนายอากรมีความสัมพันธ์พิเศษกัน “ถ้าแม้ว่าผู้ใดขอบพอหรือคุ้นเคยกับหลวงประชากรฯ ๆหาได้บังคับหรือใช้สอยตามหนทางราชการไม่” นี่เป็นความรับรู้ของราษฎรที่มีต่อผู้ปกครองอำเภอ

ในที่สุดนายติดแสดงความเห็นอย่างตรงไปตรงมาต่อการปกครองอำเภอว่า “การที่หลวงประชากรฯ เป็นผู้ปกครองและบังคับบัญชาลูกบ้านไม่เป็นยุติธรรมเช่นนี้ ข้าพเจ้าได้ความกตัญญูเสมอๆ เป็นการเดือดร้อนของข้าพเจ้าเสมอเช่นนี้.....เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าขอความกรุณาพระเดชพระคุณได้จัดการไต่สวนในเรื่องนี้ เพื่อข้าพเจ้าเป็นสัตว์ผู้ยาก จะได้รับความร่มเย็นหรือได้รับความยุติธรรมต่อไป”

เรื่องนี้จบลงเหมือนกับการร้องเรียนของราษฎรบังคับสยามทั่วไป คือ รายงานของอุปราชมณฑลกรุงเก่า ผู้ไปสอบสวนเรื่องร้องเรียนรายงานว่า “แลนายติดผู้นี้เป็นนักเลง

เก่า มีชื่อเสียงในทางลักษณะโมย รับของโจรกับมีนิสัยดื้อ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าประโยชน์ของชนทั่วไป การสอบสวนได้ความดังนี้ จึงได้ชี้แจงมาเพื่อทราบ."

ตัวอย่างการร้องทุกข์เรื่องผิดบขชะวาของราษฎรสยามเหล่านี้ อย่างน้อยให้ข้อคิดถึงความจริงทางการเมืองการปกครองสมัยก่อน(และปัจจุบันด้วย)ได้ ประเด็นที่กลุ่มวิจัยสนใจขณะนี้ คือว่าด้วยเรื่องสิทธิมนุษยชนในประวัติศาสตร์ ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น คงปฏิเสธไม่ได้ว่า ราษฎรมีหลักคิดบางอย่างของพวกเขายู่ในการยื่นหยัดคัดค้านต่อต้านคือแฟงต่อภูค้ำสั่งของผู้มีอำนาจทำการปกครองบ้านเมือง

หลักคิดประการแรกคือความยุติธรรมในสังคม ที่ราษฎรพึงได้รับจากการปฏิบัติในการปกครองของเจ้าหน้าที่บ้านเมือง ความยุติธรรมอย่างที่นายติดเรียกร้องนั้น คือต้องรับฟังข้อเท็จจริงในที่ดินริมคลองนั้นว่าเป็นของใคร นั่นคือความยุติธรรมในสังคมต้องเป็นเหตุเป็นผล ที่รับรู้และเข้าใจกันได้ทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายราษฎรกับฝ่ายรัฐ ไม่ใช่อำนาจและเหตุผลมีอยู่แต่กับฝ่ายรัฐเพียงฝ่ายเดียว

แรงผลักดันให้ราษฎรใช้สิทธิเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับตนยังมาจากความคิดในเรื่องของความยุติธรรมและความเป็นธรรมด้วย ตัวอย่างของนักโทษในเรือนจำยโสธร จังหวัดอุบลราชธานี ทำเรื่องร้องทุกข์ต่อนายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น(2479) เรื่องพัสดิและผู้คุมทำตัวไม่ถูกต้องไม่เป็นธรรม กล่าวคือ "ไม่ตั้งตนอยู่ในความเป็นธรรมของผู้ใหญ่อย่างแท้จริง" ผู้คุมคนหนึ่งก็ยกยอกเงินของนักโทษเวลาฝากไปส่งจดหมายลงทะเลเบียน ทั้งยังข่มขู่จะทำร้าย เมื่อนักโทษจะไปแจ้งความที่โรงพัก ส่วนพัสดิก็เอาแต่ช่วยเหลือผู้คุมที่ทำไม่ถูกต้อง จนกระทั่งให้นักโทษหลบหนีออกไปได้ กับให้นักโทษอีกคน(น.ข.จ. แซ่แต้) มีและจำนำยธนบัตรปลอม ติดผืน ได้ "สิทธิพิเศษ" ออกไปสูบฝืนได้ทุกวัน ทั้งยังถือสิทธินำเอาอาหารออกไปนอกบริเวณเรือนจำ นำเอาอาหารออกไปมากกว่าที่ควรเอาได้ เป็นการเอาเปรียบผู้ต้องหาคนอื่น ๆ ทั้งหมดนี้สะท้อนความรู้สึกถึงการถูกเอาเปรียบและกระทำจากผู้มีอำนาจโดยไม่ชอบธรรม

ประการที่สองคือความเสมอหน้า การที่ราษฎรอ้างถึง "ความเสมอหน้า" ในการปฏิบัติตามกฎหมาย พระราชบัญญัติเก็บผิดบขชะวาให้เหมือนกัน แท้จริงก็คือหลักการที่ว่าทุกคนย่อมเสมอภาคกันต่อหน้ากฎหมาย อันเป็นหลักการของระบบกฎหมายสมัยใหม่ ซึ่งสมัยนั้นเพิ่งจะเข้ามาพร้อมกับการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 แต่จากหนังสือร้องทุกข์ แสดงว่าราษฎรนั้นเข้าใจและต้องการ ความเสมอภาคเท่าเทียมกันของคนต่อหน้ากฎหมาย ซึ่งในทางปฏิบัติจะพบว่าอันนี้เป็นจุดอ่อนในระบบการปกครองสยามมาแต่โบราณกาลกระทั่งปัจจุบันกาล ที่รัฐบาลแทบทุกสมัยไม่ประสบความสำเร็จนักในการทำให้ราษฎรสามัญชนกับคนชั้นสูงเสมอภาคเท่าเทียมกันต่อหน้ากฎหมายได้

ดังเห็นได้ในคำร้องทุกข์ของนายโย ที่กล่าวว่า "ให้เห็นหัวอกราษฎรบ้าง ถ้าราษฎรได้รับความเสมอหน้า ก็คงจะมีความสุขตลอดกัน" นี่เป็นแนวคิดของการเมืองใหม่แล้ว ไม่ใช่ความรู้สึกและความเชื่อแบบไร้เหตุผลและตรรกของระบบศักดินาฟัวดัล ที่ราษฎรไพร่ทาสทั้งหลายยังไม่ใช่คนอย่างแท้จริง การตระหนักรู้ว่า ความสุขของตนนั้นเชื่อมสัมพันธ์กับการมีความสุขของภาคต่อๆ กันระหว่างคน เป็นความคิดความเชื่ออันเดียวกันกับของนักคิดนักปรัชญาสำนักแสงสว่าง เช่น จอห์น ล็อก รุสโซ และอื่นๆ ที่ช่วยสร้างแสงสว่างให้กับระบบประชาธิปไตยและการเมืองใหม่ในยุโรปและอเมริกา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ภาษาและความคิดของราษฎรที่มีต่อสิ่งที่เป็นสิทธิและผลประโยชน์ของราษฎรทั้งในแง่บุคคลและของชุมชน พัฒนาไปชัดเจนขึ้น เพราะความต้องการในประโยชน์ส่วนบุคคลไม่ใช่เป็นการละเมิดพระราชอำนาจและอภิสิทธิ์ของชนชั้นปกครองอีกต่อไป หากเป็นความชอบธรรมที่มีการรับรองด้วยกฎหมายรัฐธรรมนูญ จะเห็นได้จากแสดงออกของการร้องทุกข์ต่างๆ ในสมัยนี้

แรงผลักดันอีกประการมาจากความคิดว่าด้วยความเจริญก้าวหน้าในสังคม ราษฎรมีความเชื่อและอ้างเอาเหตุแห่งความเจริญมาเป็นข้อเรียกร้องต่อทางการด้วยเหมือนกัน ตัวอย่างเช่น พระยาพิศาล ข้าราชการหัวเมือง เป็นตัวแทนของราษฎรในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำหนังสือร้องทุกข์ไปยังรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทย (31 มี.ค. 2478) ไม่ต้องการให้ทางการย้ายที่ตั้งจังหวัดไปยังอำเภอแม่สะเรียง เหตุผลที่อ้างก็คือ ราษฎรจะไม่ได้ได้รับความเจริญจากการย้าย แม้แม่สะเรียงจะมีจำนวนประชากรมากกว่าเพื่อน แต่ส่วนมากเป็นพวกลั๊วะ พวกยาง "ซึ่งเป็นชาวป่าชาวดอยทั้งนั้น พวกนี้หาได้ทำความเจริญให้แก่ประเทศไม่ กลับเป็นผู้ทำลายต้นไม้ของประเทศทอดทิ้งไปเสียอีก รัฐบาลได้ประโยชน์แก่พวกนี้น้อยเต็มที ถ้าจะเทียบพลเมืองที่มีความเจริญ ซึ่งตั้งในอ.แม่สะเรียงกับอ.ที่ตั้งจังหวัดแล้ว พลเมืองที่อยู่ในอำเภอเมืองมีมากกว่า" ฎีกาลงท้ายด้วยการกล่าวว่า "มีประเทศใดบ้างที่จะทำเมืองให้เป็นป่า มีแต่เขาจะทำป่าให้เป็นเมืองทั้งนั้น"

5.7: สิทธิในการศึกษา

ในปีพ.ศ. 2475 - 2476 พวกจีนร้องขอผ่อนผันใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ในฎีกาเรื่องการศึกษา มีสิ่งที่น่าสังเกตคือ เป็นการเรียกร้องเพื่อให้ได้มาซึ่งสิทธิในการสอนภาษาต่างประเทศที่มีใช้ภาษาไทย ซึ่งเป็นผลมาจากการใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาที่กำหนดให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยเป็นหลัก และบังคับให้โรงเรียนของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวจีน (ตามฎีกาที่จะกล่าวเป็นตัวอย่าง) ให้มีการเรียนการสอนภาษาไทยมากขึ้น ชั่วโม่งกว่าภาษาอื่น ทำให้เกิดความไม่พอใจขึ้น ในกรณีของโรงเรียนจีนซึ่งเน้นในการเรียน

การสอนภาษาจีนเนื่องมาจากความจำเป็นทางด้านการค้า ผู้ร้องเรียนได้กล่าวถึงเหตุผลที่ไม่ต้องการสอนภาษาไทย เนื่องจาก

"...ไม่ได้ติเตียนวิชาภาษาไทยว่าเลวทรามต่ำช้าหรือไม่ได้คิดว่า วิชาภาษาไทยไม่มีประโยชน์เสียเลย แต่เพราะเหตุว่าเรียนแล้วไม่ได้รับผลอันเป็นหลักสำคัญในสวนการค้าขาย แต่บางที่รัฐบาลจะยังไม่ทราบความเป็นไปอันจำเป็นนี้โดยเลียด เพราะฉะนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้มีคำสั่งให้โรงเรียนจีนมีการสอนวิชาภาษาไทยให้มากกว่าเวลาเรียนวิชาหนังสือจีนโดยอาศัยพระราชบัญญัติประถมศึกษาเป็นหลักบังคับ..."

พร้อมกันผู้ร้องนี้ได้เสนอแนวทางการแก้ปัญหาแก่รัฐบาลโดยการยกเลิกข้อบังคับหรือพระราชบัญญัติที่จะเป็นภัยหรือทำความเสียหายแก่ราษฎรพลเมือง เนื่องจากข้อบังคับดังกล่าว "เป็นข้อบังคับหรือคำสั่งที่แรงมากไปซึ่งโรงเรียนจีนเหลือความสามารถที่จะปฏิบัติตามได้" และทางกระทรวงธรรมการได้ตอบแก่โรงเรียนจีนว่า

"กระทรวงธรรมการอนุญาตให้ไม่ได้ เพราะการปฏิบัติกฎหมายต่อโรงเรียนของชาวต่างประเทศทั่วไปต้องให้สม่ำเสมอ ส่วนที่ขอสอนวิชาอื่น ๆ เป็นภาษาจีนนั้นก่อนอนุญาตไม่ได้เหมือนกัน เพราะเหตุว่าที่นี่เป็นเมืองไทย การสั่งสอนวิชาสามัญในชั้นประถมจะสอนเป็นภาษาอื่นนอกจากภาษาไทยไม่ได้ เป็นการขัดต่อรัฐาภิบาลนโยบายด้วยเหตุนี้โรงเรียนจีนและชาวจีนโดยมากพากันเข้าใจว่าไทยจะตัดรอนชาติจีน แต่ความจริงไทยปฏิบัติการเพื่อรักษาชาติไทย ซึ่งเป็นวิธีการของนานาชาติทั่วโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นวิธีการของจีนที่ปฏิบัติอยู่ในประเทศจีนนั่นเอง ที่เรียกว่า nationalism หรือการถือชาติรักชาติ"

นายหลี่จ้งเห่า (Lee Chong How) คนในสังกัดชาติอังกฤษร้องทุกข์เรื่องถูกห้ามสอนภาษาจีน โดย "นายหลี่จ้งเห่าได้ตั้งโรงเรียนชื่อ มั่นหว่า สอนหนังสือจีนอยู่ที่ตำบลบางรัก ร้องทุกข์ว่า กระทรวงธรรมการได้มีคำสั่งให้ผู้ร้องเลิกสอนหนังสือแก่เด็กซึ่งมีอายุระหว่าง 7-14 ขวบ ตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2478 เป็นต้นไป . . ในกรณีที่คนในสังกัดชาติอังกฤษจะต้องถูกตัดรอนอาชีพลงโดยพลัน ซึ่งเขาได้ประกอบมาด้วยความเรียบร้อยนับเป็นจำนวนปีมาแล้ว"

นายหลี่จ้งเห่ายังร้องทุกข์อีกว่า เจ้าหน้าที่ไม่ยอมให้ผู้ร้องสอนภาษาจีนในโรงเรียนของเขาในเวลาเรียนธรรมดา ผู้ร้องจึงดำริจะเพิ่มเวลาเรียนขึ้นอีกเพื่อสอนภาษานั้น เจ้าหน้าที่ก็เห็นชอบด้วยแล้ว แต่จะยอมให้เพิ่มเวลาสอนขึ้นอีกเพียงวันละ 20 นาทีเท่านั้น ซึ่งไม่เป็นการเพียงพอ ผู้ร้องใคร่จะขอเวลาเพิ่มเพื่อการนั้นวันละ 2 ชั่วโมง ซึ่งกระทรวงต่างประเทศก็ยินยอม

พ.ศ. 2475 คณะสงฆ์นักเรียนภาษาไทย โรงเรียนมณฑลพิษณุโลกร้องเรียนต่อ คณะราษฎรว่า “. . . พระสงฆ์กับโรงเรียนรัฐบาลมณฑลพิษณุโลก เมื่อครั้งก่อนโรงเรียนนี้ เคยเปิดโอกาสให้พระภิกษุสงฆ์เข้าเล่าเรียนภาษาไทยโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน (เทอม) เพราะโรงเรียนตั้งอยู่ในอารามของวัดแลอาศัยศาลาวัดเรียนบ้าง ครั้งต่อมาเมื่อต้น พ.ศ. 2475 นี้ แม้โรงเรียนก็ยังตั้งอยู่ในอารามของวัดตามเดิมแลอาศัยศาลาวัดเรียนด้วย แต่คิด เก็บค่าเล่าเรียน (เทอม) จากพระภิกษุสงฆ์ขึ้น บัดนี้พระภิกษุสงฆ์ที่มาอาศัยเล่าเรียนภาษาไทยต้องเสียค่าเล่าเรียน (เทอม) เท่ากับคนสามัญเหมือนกัน ครั้นต่อๆ มาพระภิกษุสงฆ์ก็ หมดทุนค่าเล่าเรียนถึงกับต้องลาออกเสียจากโรงเรียนหลายองค์แล้ว . . .” ดังนั้นจึงขอให้ คณะราษฎรช่วยจัดการแก้ปัญหานี้ให้ด้วย

พ.ศ.2475 นายถวิล พพร้อมวงศ์ ร้องเรียนต่อคณะราษฎรว่า “เงินค่าเล่าเรียนของนักเรียนชายหญิงที่เรียนโรงเรียนของรัฐบาลเก็บแพงที่สุด แสดงให้เห็นว่าเพื่อจะปิดประตูมิให้ คนยากจนมีโอกาสได้เล่าเรียน. . .ที่เป็นความเดือนร้อนอันไม่ทำความเจริญให้แก่ประเทศ หรือเรียกว่ากดหัวบำรุงแต่พวกเจ้าและคนมีทรัพย์

นายถวิลยังร้องเรียนถึงเรื่องค่าใบอนุญาตใช้รถยนต์ตามพระราชบัญญัติเดินเรือ กำหนดอัตราค่าใบอนุญาตเรือนำหนักบรรทุกทุกแต่ 25 ตันลงมาเล็กเท่าใดก็ต้องปีละ 31 บาท ในอัตราเดียวกันจึงไม่เป็นยุติธรรมเลย. . .เป็นการควรอย่างยิ่งที่ต้องแก้อัตราใหม่”

และยังร้องเรียนว่า “พระราชบัญญัติข้าราชการพลเรือนเมื่อได้พิจารณาโดยถ่องแท้ แล้วจะเห็นว่า 1 เป็นการตัดสิทธิผู้น้อยไม่ให้มีโอกาสได้เลื่อนฐานะละบำนาญ แม้จะทำงาน จนอายุเหี่ยวต่างน้ำก็ไร้ความดี. . .ส่วนผู้ที่เปใหญ่เป็นโตกฎหมายอำนวยโชคให้ทุกอย่าง ข้า ยังกินแรงผู้น้อยด้วย นี่และที่เป็นกฎหมายตัดความเจริญของประเทศและตัดสิทธิของข้าราชการผู้น้อยหมดความหวังดีอันเป็นประโยชน์แก่ชาตินั้นเสียอย่างสิ้นเชิงทีเดียว”

5.8: สิทธิในการศาสนาและชนชาติ

มรดกอันหนึ่งของการปฏิรูปการปกครองสมัยรัชกาลที่ 5 คือการสร้างให้เกิดคน “กลุ่มน้อย” หรือคนไทยที่ไม่สมบูรณ์ กรณีที่รุนแรงและดำเนินมายาวนานที่สุดได้แก่ปัญหา ของคนมาเลย์มุสลิมโดยเฉพาะในบริเวณจังหวัดภาคใต้ จนเกิดการเผชิญหน้าระหว่างรัฐ กรุงเทพฯกับรัฐปัตตานีขึ้นสู่ระดับใหม่ที่มีความขัดแย้งไม่ใช่เป็นเรื่องของผู้มีระดับสูงไม่กี่คน เท่านั้น หากเป็นการบีบบังคับและต่อต้านของอุดมการณ์ความคิดที่มองตนเองใหม่ ที่พล เมืองของรัฐทั้งสองถูกทำให้เป็นตัวแทน กรุงเทพฯอ้างถึงรัฐชาติ อำนาจอธิปไตยเหนือดิน แดนทั้งประเทศ ปัตตานีก็อ้างถึงสิทธิในการปกครองและในการปฏิบัติศาสนาของตนเอง

ความสงบของชุมชนและราษฎรที่ถูกกระทบกระเทือนโดยการแทรกแซงของคนไทยที่เป็นคนนอกวัฒนธรรมมาเลย์มุสลิม

การเกิดขึ้นและขยายอำนาจของรัฐบาลสยามนี้เอง พร้อมกับการตีเส้นเขตแดนที่ตายตัว และยังมี การสร้างลัทธิชาตินิยมขึ้นในศูนย์กลางเพื่อจุดหมายทางการเมือง ได้ทำให้คนชายเขต คนชายขอบและคนแดนต่อแดนทั้งหลายต้องประสบปัญหาและความสับสนในชีวิตต่อๆมาของพวกเขาเป็นอย่างยิ่ง

"แขกอิสลาม"ในสังกัดชาติอังกฤษในอำเภอแม่สอด ร้องทุกข์เรื่องเจ้าหน้าที่ห้ามมิให้ส่งเด็กไปเรียนการศาสนาที่สุเหร่า เรื่องมีอยู่ว่าพวกแขกอิสลามได้ส่งบุตรเข้าเรียนในโรงเรียนไทยตามพระราชบัญญัติประถมศึกษาแล้ว และให้ไป "เรียนอ่านคำภีร์โกหร่านกับอิหม่ามที่สุเหร่า"ในระหว่างนอกเวลาเรียน แต่กรรมการอำเภอกับเจ้าพนักงานอำเภอต้องให้เด็กศึกษากับบิดามารดาที่บ้านแทนการไปสุเหร่า"

อย่างไรก็ตามจากการสอบสวนพบว่าสุเหร่านั้นมีการเรียนการสอนคัมภีร์โกหร่านอันเป็นภาษาต่างประเทศภาษาหนึ่ง ให้แก่เด็กถึง 40 คน และดำเนินการสอนทั้งวันพร้อมกับมีอุปกรณ์ครบครัน ซึ่งเป็นการผิดพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร เนื่องจากในการและการเปิดโรงเรียนราษฎร คำแจ้งความจะต้องบอกบรรยายประเภทแห่งการศึกษาซึ่งตามมาตรา 8 ข้อ 3 ว่า "จะให้สามัญศึกษาเป็นวิชาสาธารณะทั่วไปฤวิสามัญศึกษา จะเพาะวิชาชนิดหนึ่งใดชนิดหนึ่ง เช่นว่าสอนภาษาต่างประเทศภาษาใดภาษาหนึ่ง ฤสอนศิลปศาสตร์อย่างใดอย่างหนึ่ง" ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ ก็หาได้บ่งไว้ว่า "การสอนอันเกี่ยวแก่การศาสนาใดๆ ไหยกเว้นไม่" "ซึ่งโรงเรียนธรรมวินัยบาฬี ทางฝ่ายราชการและรัฐบาลจัดการควบคุมคุ้มครองเอง แต่การสอนหนังสือโกหร่านทางราชการไม่ได้เข้าไปควบคุมดูแล จึงผิดพระราชบัญญัติ และ แม้แต่วัดทางพุทธศาสนาที่ไม่ได้รับการยกเว้นให้สอนหนังสือแก่เด็กเกิน 3 คนขึ้นไป"

แต่ตามหนังสือสัญญาสยาม-อังกฤษ ข้อ 3 มีความว่า "คนในบังคับของจักรวรรดิแห่งสัญญานี้แต่ละฝ่าย หากว่าอนุวัติตามกฎหมายและข้อบังคับต่างๆ ซึ่งใช้อยู่ใน โดยเฉพาะในส่วนของคนในบังคับ ซึ่งตามหนังสือสัญญาคนในบังคับ

"จะต้องมีสิทธิเพื่อจะประกอบกิจการในทางศาสนาและทางทานการกุศล และเปิดสถานการศึกษาและอำนวยการในสถานการศึกษานั้น ๆ และทำการต่าง ๆ อันเกี่ยวข้องๆ จำเป็นสำหรับกิจการเหล่านั้นได้ตามข้อกำหนดอย่างเดียวกับที่ได้แก่คนในบังคับพื้นเมือง" นายวิตติงตัน(เจ้าหน้าที่กงสุลอังกฤษ)ได้แนะนำแขกพวกนี้ว่า เมื่อไม่สามารถตั้งโรงเรียนศาสนาอิสลามให้ถูกต้องตามกฎหมายข้อบังคับของกระทรวงธรรมการได้ ก็ควรให้บุตรรับการศึกษานอกเวลาเรียนแทน

เห็นได้ว่ารัฐไทยมีความต้องการและพยายามที่จะสร้างความเป็นเอกภาพขึ้นของพลเมืองไทย ตั้งแต่ยังมีสภาพสิทธิชนนอกอาณาเขตอยู่ กระบวนการสร้างความเป็นไทยนี้จะยิ่งเข้มข้นมากขึ้น ภายหลังจากที่รัฐบาลไทยได้เปลี่ยนจากรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นประชาธิปไตย อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งอย่างหนึ่งคือ คนเหล่านั้นด้านหนึ่งถูกบีบบังคับให้เข้ามาสังกัดในชาติไทย เพื่อ “รวมเลือดเนื้อชาติเชื้อไทย เป็นประชารัฐ ไผทของไทยทุกส่วน” โดยที่ก่อนหน้านี้พวกเขายังมีอัตลักษณ์และเป็นคนชาติหรือศาสนาต่างๆกันอยู่ อันนี้เป็นการคิดและเข้าใจในตัวเองของรัฐไทย ว่าจะต้องเป็นเอกภาพ และความเป็นเอกภาพนั้นไม่อาจยอมรับความแตกต่างในทางสังคมได้ แต่ในความเป็นจริง คนชายขอบทั้งหลายก็ถูกกดขี่และแบ่งแยกให้เป็นคนนอกไปด้วยความแตกต่างทางชาติพันธุ์ ศาสนา ประเพณี และวิถีเศรษฐกิจเป็นต้น กลายเป็นคนส่วนน้อยไปอย่างไม่มีทางเลือก

นับจากนั้นมา อำนาจรัฐและราชการไทย ก็มีหน้าที่หลักอย่างหนึ่ง คือการทำให้คนส่วนน้อยทั้งหลายในพระราชอาณาเขต ต้องกลายมาเป็นคนไทยให้ได้ ทว่ารัฐและราชการไทยในทางประวัติศาสตร์ ไม่ได้มีหน้าที่ในการสร้างความเสมอภาค ความยุติธรรม และความก้าวหน้า ในการยกระดับคนที่ไม่เท่าเทียมกันจะด้วยเหตุอะไรก็ตาม ให้มาเท่าเทียมกัน ไม่มีความคิดและความเข้าใจในสิ่งที่เรียกว่า “สังคม” ด้วย เพราะรัฐและราชการต้องการปั้นสังคมให้เป็นแบบของเขา ไม่ใช่เรื่องที่รัฐและราชการต้องไปเข้าใจสังคม

พิจารณาในทางประวัติศาสตร์แล้ว น่าสนใจยิ่งนักว่า ชุมชนและกลุ่มคนที่รณรงค์ต่อสู้เรียกร้องในสิทธิทางศาสนาและวัฒนธรรมของพวกตนเป็นกลุ่มแรกๆ ก็คือชาวมลายูมุสลิมนั่นเอง ทั้งนี้เป็นเพราะหลักการและความเชื่อในศาสนาอิสลาม ที่เป็นทั้งหลักการแห่งรัฐ และหลักการแห่งสังคม การมองเห็นและรู้ว่าตนเองคือใคร ประกอบกับการมีประวัติศาสตร์ของรัฐปัตตานีในอดีตที่มีความเป็นอิสระเป็นตัวของตัวเองพอสมควร จึงนำไปสู่ความขัดแย้งกับความต้องการของรัฐและราชการไทยในยุคสมัยใหม่ได้

ในสมัยที่รัฐไทยยุค “เชื้อผู้นำชาติพันธุ์” มีนโยบายรัฐนิยมพยายามบีบบังคับทำให้พลเมืองในเขตแดนประเทศไทยทั้งหมด ไม่ว่ามีเชื้อชาติ ศาสนาและภาษาอะไรก็ตาม ให้เป็นคนไทยเหมือนกันหมด ตามนิยามและการปฏิบัติของรัฐไทย(กรุงเทพฯ) จุดนี้เอง ที่เป็นประกายไฟให้แก่การประท้วงและเรียกร้องถึงลักษณะทางชนชาติและศาสนาของคนกลุ่มน้อยให้ปรากฏออกมา ดังที่ชาวมลายูมุสลิมภาคใต้ก็เคลื่อนไหวให้เรียกพวกเขาว่า “มลายูมุสลิม” ไม่ใช่ “ไทยมุสลิม” ดังที่อัฏฏูลุส หลง อับดุลการี เดอ อดีตผู้นำปัตตานีให้คำอธิบายว่า

“เราชาวมลายูตระหนักดีว่าเราถูกปกครองโดยสยาม ก็เพราะฝ่ายแพ่งสงคราม คำว่า “ไทยอิสลาม” ซึ่งใช้เรียกพวกเรานั้น เป็นสิ่งเตือนใจเราให้นึกถึงความพ่ายแพ้ นั้น เรา

อยู่ข้อหนึ่งในตำบลบ้านท้ายเมือง อำเภอบ้านกล้วย ไม่ได้ทำโสดสภาวะจะหน่ายขายให้แก่ราษฎร เคยได้ช่วยเหลือทุกข์สุขกันตามประเพณีโบราณแต่ก่อน การที่ถูกพวกข้าพเจ้าลงความสันนิษฐาน เห็นว่าพวกแพทย์ชะเลยศักดิ์ในตำบลนี้ไม่ทำยาโสดสภาวะจะหน่ายขายยาให้แก่ราษฎรเลย สิ่งที่ถูกแพทย์ที่ตั้งร้านขายยา หรือผสมยาขายและอาชีพทางแพทย์นั้น และพวกข้าพเจ้าลงมติเห็นสมควรตามทางการที่จะบังคับให้ขึ้นทะเบียน ขอให้คณะราษฎรยกเลิกแพทย์ชะเลยศักดิ์ที่ไม่ได้ตั้งร้านขายและผสมยานี้เสีย ขอให้ไปไปตามเดิม เพราะราษฎรมีความทุกข์ร้อนมากในเรื่องการเจ็บไข้นั้นประการหนึ่ง"

กระทรวงมหาดไทยได้ตอบกลับไปว่าให้ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการแพทย์และกฎกระทรวงมหาดไทยเช่นเดียวกับท้องที่อื่นๆ คือ ผู้จดทะเบียนต้องเสียค่าธรรมเนียม

กล่าวโดยสรุป แนวคิดและการปฏิบัติเรื่องสิทธิมนุษยชนในด้านการทำมาหากิน และการปฏิวัติทางวัฒนธรรม และสิทธิในความปลอดภัย อันเป็นสิทธิพื้นฐานนั้นพบอุปสรรคและปัจจัยกับเงื่อนไขทางการเมืองและสังคมหลายอย่างในประวัติศาสตร์ ที่กีดขวางและบั่นทอนกระทั่งทำลาย ความเป็นมนุษย์ที่มีศักดิ์ศรีในตัวเอง ความสามารถทั้งที่เป็นศักยภาพและที่เป็นจริงของราษฎรสยาม ในการพัฒนาระดับชีวิต คุณภาพและในที่สุดคุณธรรมของระบบการปกครองและสังคมขึ้นมา หรือไม่ก็ถูกทำให้เป็นสิ่งนอกคอกที่ไร้บทบาท ความหมายและฐานะในสังคมสยามลงไปยังอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้มาจากการใช้อำนาจและหน้าที่อันไม่ชอบและไม่เป็นธรรมของเจ้าหน้าที่และข้าราชการของรัฐเป็นส่วนใหญ่

16/10/46

บทที่ 6

ผู้หญิงกับคตินิยมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว : ศึกษาหมวดคดีผู้สาว

6.1 บทเสนอ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหรือรัชกาลที่ 5 เป็นสมัยที่ได้ชื่อเป็นยุคของการปฏิรูปและการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นในสมัยนี้ ส่งผลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของราษฎรสยามในเวลานั้นอย่างมาก ที่ผ่านมามีการศึกษาประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ออกมาอย่างมากมาย และในช่วงเวลาสองสามปีที่ผ่านมา มีประเด็นการศึกษาที่อยู่ในความสนใจของผู้วิจัย คือการศึกษากรณีผู้หญิงในสังคมไทยในช่วงเวลาดังกล่าวเริ่มมีปรากฏให้เห็นเด่นชัดทางการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาของนักวิชาการชาวต่างประเทศ 2 คน ได้แก่ Tamara Lynn Loos, *Gender Adjudicated: Translating Modern Legal Subjects in Siam*. ในปี 2542 ซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ปริญญาเอก เสนอต่อมหาวิทยาลัยคอร์เนล และบทความของ ลีซาฮอง (Lysa Hong) ที่ตีพิมพ์ลงใน *Journal of Southeast Asian Studies* ในปี 2542 เช่นเดียวกับ Loos ชื่อเรื่องว่า "Palace Women at the Margins of Social Change: An Aspect of the Politics of Social History in the Reign of King Chulalongkorn".

Loos ได้ศึกษาคดีความที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงในเอกสารชั้นต้นของไทยในกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5-7 และอธิบายให้เห็นการเชื่อมโยงของระบบกฎหมายที่แสดงเส้นแบ่งระหว่างหญิงและชาย และในคดีความระหว่างเพศทั้งสอง ผู้หญิงตกอยู่ในฐานะที่เสียเปรียบยิ่งมีการประกาศใช้ประมวลกฎหมายอาญาในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ระบบกฎหมายสมัยใหม่ที่ได้อธิบายว่าเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยและความเป็นชาติเป็นการนำเอาแนวคิดและการบังคับใช้ในระบบกฎหมายของชาติตะวันตกภายใต้กรอบแนวคิดของจักรวรรดินิยมตะวันตกในสมัย Enlightenment หรือยุคปรัชญาแสงสว่างในยุโรป ดัดแปลงใช้ในสังคมไทย และนำมาซึ่งปัญหาที่เกี่ยวข้องอยู่กับคตินิยมกฎหมายในด้านคดีข่มขืนและกฎหมายครอบครัว Loos ใช้แนวคิดการศึกษาด้านเพศ (gender) ควบคู่ไปกับแนวคิดเรื่องชนชั้น(class) ชาติพหุวัฒนธรรม

(ethnicity) ในการศึกษาสังคมไทยในสมัยที่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ตกเป็นอาณานิคมของจักรวรรดินิยมตะวันตก¹

ในกรณีลียา ฮอง (Lysa Hong) นักประวัติศาสตร์ไทยชาวสิงคโปร์ ได้นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับผู้หญิงในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยการวิเคราะห์เชื่อมโยงคดีด้านขู้สาวเข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของสตรีชาววังบางคนในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อต้องเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในสภาพการณ์ปัจจุบัน โดยเฉพาะพฤติกรรมความคิดทางการเมือง โดยศึกษาผ่านคดีความของผู้หญิงจำนวน 4 คดี ลียาชี้ให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 ฐานะของสตรีชาววังยังคงถูกกำหนดด้วยกฎมณเฑียรบาลอยู่ แม้จะทรงมีนโยบายผ่อนคลาย อนุญาตให้สตรีชาววังลาออกจากวังได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 แต่ในทางปฏิบัติข้อห้ามยังคงใช้อยู่กับผู้ที่เกิดในวังในฐานะราชตระกูล คดีของสตรีชาววังทั้ง 4 มีความแตกต่างกัน แต่ลียา มองเห็นตัวเชื่อมคือ ความสัมพันธ์ระหว่างวังกับเมือง ซึ่งเป็นโลกของผู้หญิงข้างในกับข้างนอกวัง คดีทั้ง 4 แสดงให้เห็นถึงการใช้ชีวิตของสตรีชาววังทั้ง 2 โลก แนวคิดสำคัญที่ ลียาฮอง ใช้ในการศึกษา คือ ความแตกต่างและความขัดแย้งระหว่างโลกเก่า (วัง) กับโลกใหม่(เมือง) ซึ่งมีพื้นฐานจากความคิดเรื่องความทันสมัย

ทั้ง Loos และ ลียาฮอง ต่างใช้คดีความที่เกี่ยวข้องกับผู้หญิงมาศึกษาภายใต้มุมมองของผู้หญิงที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงในสังคม แนวคิดแบบสตรีศึกษา(Women Study) เป็นการเปิดพื้นที่การศึกษาในคดีประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจและเป็นประเด็นสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยมีความต้องการค้นคว้า ตรวจสอบข้อเท็จจริง ในคดีความอื่น ๆ ที่มีผู้หญิงเข้ามาเกี่ยวข้องทั้งในฐานะโจทก์และจำเลย และเป็นคดีความในหมวดขู้สาวทั้งหมดในสังกัดกระทรวงยุติธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อขยายความเพิ่มเติมจากข้อเสนอที่ Loos และ ลียาฮอง ทำเอาไว้ โดยเฉพาะในแนวทางนำเสนอคดีความตัวอย่างในงานของ ลียาฮอง ผู้เขียนใช้เป็นฐานเริ่มต้นของการวิเคราะห์เพื่อชี้ให้เห็นสภาพของสังคมไทยที่แวดล้อมผู้หญิงในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งที่เป็นผู้หญิงชาววังและเป็นผู้หญิงสามัญชน ซึ่งในกรณีหญิงสามัญชน ทั้ง ลียาฮอง และ Loos ไม่ได้นำมาใช้เป็นกรณีศึกษาในงานของทั้งสองคน แต่จากการตรวจสอบของผู้เขียนพบว่ามีตัวอย่างหลายคดีที่น่าสนใจและสามารถนำมาเปรียบเทียบผู้หญิงทั้งสองกลุ่มคือ กลุ่มผู้หญิงชาววัง และกลุ่มผู้หญิงสามัญชน เมื่อเผชิญกับปัญหาที่ปรากฏในรูปของคดีความ ทั้งสองกลุ่มมีทางออกให้

¹ Tamara Lynn Loos .Gender Adjudicated : Translating Modern Legal Subjects in Siam. Ph D. Dissertation, Cornell University, 1999; pp.302 – 315.

กับตนเองอย่างไร และรับมือกับสภาพปัญหาในลักษณะเช่นไรบ้าง ประการสุดท้ายคือความถี่
สาวทั้งหมดในสมัยรัชกาลที่ 5 ให้ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์ได้บ้าง และสามารถอธิบายป्रा
กฎการณ์ทางประวัติศาสตร์และบริบททางประวัติศาสตร์ในยุคเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของสังคม
ไทยคือสมัยรัชกาลที่ 5 ได้หรือไม่

6.2: คำตัวการเป็นหม่อมเจ้าหญิง : การแต่งงานและชายขอบของราชินิกุล

ลีซาฮอง นำเสนอคดีหม่อมเจ้าอันเป็นคดีแรก โดยลีซาฮองว่า คดีหม่อมเจ้าอันเป็น
การแต่งงานของชายขอบของราชินิกุล และแสดงให้เห็นถึงคำตัวของการเป็นหม่อมเจ้าหญิง
กล่าวคือ ในปี พ.ศ.2436 ราชสำนักได้รับรู้เรื่องราวของหม่อมเจ้าอัน ซึ่งเป็นภรรยาไพร่ และมี
ลูกด้วยกันซึ่งต่อมาหม่อมเจ้าอันได้ขายตัวเป็นทาส หม่อมเจ้าอันเป็นลูกสาวพระองค์เจ้าเรณู
ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ต่อมาได้เสียชีวิตลงในสมัยรัชกาลที่ ๓
เมื่อหม่อมเจ้าอันอายุได้ ๙ ปีและได้รับใช้ในพระบรมมหาราชวัง

ต่อมาหม่อมเจ้าอันได้แต่งงานกับแสง พี่สาวและพี่เขยของแสงได้ขายตัวเป็นทาส
หม่อมเจ้าอันได้ออกจากวังมาอาศัยอยู่กับแสงและตกอับจนกระทั่งต้องเป็นทาสสินไถ่ และ
ประสบปัญหาชีวิตเมื่อตนเองป่วยและหนีจากนายทาสที่อันเอาตัวเองจำนองไว้เป็นเวลา 11 ปี
นายทาสได้ส่งคนมาตามและทำร้ายหม่อมเจ้าอันบริเวณวัง (เข้าใจว่าหน้าวัง) ของญาติหม่อม
เจ้าอัน นายทาสกล่าวว่าตนเองจะมีความผิดที่มีทาสเป็นราชินิกุล ซึ่งผิดข้อกฎหมาย²
ประเด็นนี้สะท้อนให้เห็นถึง สภาพที่ยากแค้นของราชินิกุลที่อยู่ชายขอบอำนาจและความมั่งคั่ง
ในพระราชวังอย่างหม่อมเจ้าอัน ซึ่งไม่มีทางเลือกอื่นนอกจากการแต่งงานกับสามัญชนเพื่อชีวิต
นอกวังที่ดีกว่า แต่กลับพบว่าสามีที่ตนเลือกได้นำพาชีวิตให้ตกต่ำจนตนเองต้องกลายเป็นทาส
และพยายามหาทางหนี จนท้ายที่สุดตัดสินใจกลับเข้าสู่สังคมในราชสำนักเพื่อรอดพ้นจาก
พันธะสัญญาและข้อผูกมัดความเป็นทาส เพราะไม่ใช่แต่ตนเองที่ต้องเป็นทาสแต่รวมถึงลูก
สาวอายุ 25 ปี ต้องตกที่นั้งฐานะเป็น “ทาส” เช่นเดียวกับหม่อมเจ้าอัน ซึ่งในเวลานั้นอายุถึง

² ลีซาฮอง Hong, "Looking at Nineteenth Century Siamese Woman from Police Files between Wang and Muang: Palace Women at the Margin of Social change " paper presented at the 14 IAHA Conference , Chulalongkorn University 20-24 May 1996, pp.314 – 315.

60 ปีแล้ว ซึ่งหมายถึงความยากลำบากในชีวิตวัยชรา ในช่วงบ้านเมืองกำลังเปลี่ยนแปลงทำให้ หม่อมเจ้าอันไม่มีทางออกให้กับชีวิต

ด้วยความฉลาดของอันที่ทราบถึงฐานะความเป็นเจ้าและเอกลักษณ์บางอย่างของความ เป็นเจ้าซึ่งสามารถช่วยตนเองได้ ดังนั้นอันจึงไม่ได้ลงนามในเอกสารเงินกู้ในฐานะ "หม่อมเจ้า" แต่สำแดงตนเองในฐานะ "ไพร่" จะว่าไปแล้วกรณีของอันไม่ใช่กรณีแรกที่เป็นเจ้าที่ชราภาพแต่ ต้องตระการกำลำบาก ยังมีหม่อมเจ้าสวัสดิ์ซึ่งมีสามีมาหลายคน จนตนเองอายุได้ 60 ปี และ อยู่กับแสงมาเป็นเวลา 25 ปี (กรณีของแสงน่าสนใจที่เขาสามารถชักชวนหรือหว่านล้อมหญิง ราชินิกุลถึง 2 คน เป็นภรรยาได้ แต่เราต้องไม่ลืมว่าหญิงราชินิกุลทั้งสองเป็นคนชายขอบของ อำนาจและความมั่งคั่ง ดังนั้นการเลือกเส้นทางชีวิตจากวังสู่เมืองจึงเป็นทางเลือกที่มีไม่มาก นัก เราพบว่าช่องทางสำคัญที่ผู้หญิงในวังเลือกใช้คือ การแต่งงานกับชายข้างนอก ซึ่งตาม ประกาศของรัชกาลที่ 4 มีกฎหมายห้ามเรื่องการแต่งงานกับสามัญชนเอาไว้ชัดเจน และเป็น บรรทัดฐานของข้อกฎหมายที่ถูกหยิบยกขึ้นมาพิจารณาทุกครั้ง เป็นพันธนาการของความเป็น เจ้าที่มีอาจสละหลุดได้ แต่ในบางครั้งเป็นเกราะกำบังกายเช่นในกรณีของอันเป็นต้น

อย่างไรก็ตาม กรณีของอันศาลยังไม่มี การตัดสินใจอย่างไร เพราะต้องนำเรื่องกราบ บังคมทูลรัชกาลที่ 5 ซึ่งพระองค์เคยประกาศว่าอันควรลาออกจากความเป็นเจ้าและควรจง จำไว้ในพระราชวัง ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า เป็นเรื่องของความพยายามจะปกป้องฐานะทางสังคม ของความเป็นเจ้าเอาไว้ในช่วงการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยสมัยใหม่ ฐานะและชนชั้นมีความ สำคัญยิ่งกว่าสิทธิพื้นฐานของปัจเจกบุคคลเช่นอื่น ทั้งตัวอันเองก็อาศัยความเป็นเจ้ามาช่วยให้ ตนเองหลีกเลี่ยงจากการถูกลงโทษในกระบวนการทางกฎหมาย แต่ในขณะเดียวกันยังช่วย สะท้อนให้เห็นความไม่เท่าเทียมกันของคนในสังคมในช่วงเวลาดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ลีลาของ ได้สรุปตอนท้ายว่าอันเป็นตัวอย่างของคนชายขอบวังที่สะท้อนความเป็น จริ่งเรื่องความทุกข์ยากคนในวัง อันหนีตามแสงไปเมื่อตนเองตั้งท้องในขณะอายุได้ 35 ปี และใช้ชีวิตอยู่นอกวังอยู่จนถึง 25 ปี ซึ่งมีการยืนยันจากม.จ.หญิงคนหนึ่งว่า อันเป็นลูกของ พระองค์เจ้าเรณูจริง

ลีลาของ เปรียบเทียบสังคมและชีวิตของอันว่าเป็นความเหมือนและความต่างของ สังคม "วัง" และ "เมือง" ข้างในและข้างนอก เป็นเรื่องของสิ่งแวดล้อมทางการเงินเป็นสำคัญ แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อมูลในกรณีนี้ไม่สามารถค้นพบได้ ทำให้คำบรรยายจากฝ่ายอันและ แสงขาดหายไป แต่ยังพอมองเห็นเค้าลางของการผสมผสานด้านเหตุผลและระบบเศรษฐกิจใน ช่วงรัชกาลที่ 5 ได้เป็นอย่างดี

หากพิจารณาการกระทำของอันในประเด็นทางกฎหมายและสังคมในเวลานั้น ในที่ประชุมสภาองคมนตรี พบว่าเป็นการกระทำผิดข้อกฎหมายที่ออกมาตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 ว่า " เจ้าสามารถแต่งงานกับเจ้าได้เท่านั้น และหม่อมเจ้าที่เป็นหญิงไม่ได้รับอนุญาตให้ออกนอกกำแพงวัง และผู้หญิงที่เกิดในครอบครัวราชินิกุลทุกคนไม่สามารถลาออกจากความเป็นเจ้าได้ เพราะเป็นเรื่องของชาติกำเนิด"

สำหรับประเด็นนี้มีความน่าสนใจว่า ราชสำนักกังวลอยู่กับการเสื่อมถอยของฐานะความเป็นเจ้าของตนเอง โดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งจะมีข้อห้ามอยู่มากมาย ซึ่งไม่ต่างอะไรไปจากการถูกจองจำอยู่ในคุก (วัง) การที่ต้องอยู่ในวังของหญิงราชินิกุลไม่ต่างอะไรไปจากการเป็นคนรับใช้ในครัว หรือทำหน้าที่เย็บปักถักร้อยอื่นๆ ซึ่งแน่นอนว่าคงก่อให้เกิดความไม่พอใจกับสภาพแวดล้อมที่เป็นอยู่ ดังนั้นเราจึงพบการกระทำผิดกฎหมายข้อบังคับของสตรีชาววังที่ปรากฏในคดีอื่นๆอีก แม้ว่าคดีอื่นๆที่เกิดขึ้น ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงความยากลำบากในการดำรงชีวิตของสตรีชาววังที่เป็นชายขอบ เช่น หม่อมเจ้าอัน หากคดีเหล่านี้ก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงสภาพของหญิงชาววังในด้านอื่นๆ

ในปี พ.ศ. 2449 มีคดีหนึ่งเกิดขึ้นคือ การลอบรักกันระหว่างหม่อมราชวงศ์สัน บุตรสาวหม่อมเจ้าถนอมในพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิวลาค ซึ่งอยู่ที่ตำหนักสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในพระบรมมหาราชวัง กับนายร้อยโทหม่อมเจ้าประสบกุเกษม กรมทหารมหาดเล็ก ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นสวัสดียังดำรงศักดิ์ ซึ่ง ม.ร.ว.สันกับหม่อมเจ้าประสบกุเกษมได้พบและพูดจากันที่ริมกำแพงวังสวนดุสิตชั้นนอก ด้านใต้ ครั้งหนึ่ง โดยอำแดงบุญ ไชลนเป็นผู้ชักสื่อ และอำแดงบุญยังได้นำหนังสือของหม่อมเจ้าประสบกุเกษมไปให้ม.ร.ว. สัน 2 ฉบับ และนำหนังสือของหม่อมราชวงศ์สันไปให้หม่อมเจ้าประสบกุเกษม 2 ฉบับ คดีนี้หม่อมเจ้าประสบกุเกษมได้ลอบรักกับหม่อมราชวงศ์สันซึ่งอยู่ในวัง ซึ่งถือเป็นการผิดกฎหมายฉ้อราษฎร์บังหลวง ดังนั้นหม่อมเจ้าประสบกุเกษมจึงถูกลงโทษโดยการขังสนมเป็นเวลา 1 ปี เพราะยังมีพระชนม์น้อยอยู่ เมื่อพ้นโทษแล้วให้ออกจากกรมทหารมหาดเล็ก ไปรับราชการยังกรมทหารอื่น อันเป็นการแก้ตัว³(อ่านรายละเอียดเนื้อหาของคดีได้จาก ภาคผนวก หน้า 33)

³ หจข. ร.5 ย13.3 /23 หม่อมราชวงศ์สันลอบรักกับหม่อมเจ้าประสบกุเกษม (22 พ.ค. – 6 มิ.ย. 125)

เมื่อเปรียบเทียบคติความระหว่างอันกับสัน เราจะพบว่า อันเป็นผู้หญิงชาววังระดับปลายแถว อันเนื่องมาจากไม่มีบทบาทหน้าที่สำคัญในวัง การดำรงชีวิตอยู่ในวังใน 35 ปีแรกของชีวิต ไม่ต่างอะไรไปจากคนรับใช้เจ้านายที่มีฐานะเป็นเจ้า เป็นแต่เพียงการเสริมเกียรติยศให้กับเจ้านายผู้ทรงอำนาจ ฐานะของหม่อมเจ้าเช่นอันไม่ได้ช่วยให้ชีวิตในวังของอันดีขึ้นแต่อย่างไร การตัดสินใจหนีออกจากวังและแต่งงานกับไพร่เมื่ออายุ 35 ปี เป็นการตัดสินใจของคนที่มีวุฒิภาวะแล้ว จากการมีบุตรสาวจนโต

แต่การสร้างครอบครัวในสังคมเมืองที่ต่างไปจากวังเป็นโลกใหม่สำหรับอัน ซึ่งตนเองและครอบครัวต่างต้องพ่ายแพ้กับสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสมัยใหม่ อันตัดสินใจขายตัวเป็นทาสแต่ปิดบังฐานะความเป็นเจ้าของตนเองเอาไว้ไม่ให้เจ้านายนี้รับรู้ จนกระทั่งเมื่อต้องถูกบังคับใช้งานเยี่ยงทาสทั่วไป อันพบว่าตนเองและลูกไม่สามารถเผชิญหน้าเรื่องนี้ได้ ดังนั้นการหนีกลับเข้าวังอีกครั้งหนึ่งเพื่ออาศัยสภาพของหญิงชาววังต่อสู้กับคติความในโลกภายนอก เป็นทางออกที่ดีที่สุดของอันและลูก ในกรณีนี้เราพบว่าสภาพของการเป็นผู้หญิงวังระดับเจ้านายเป็นเครื่องมือการต่อสู้ปกป้องอิสรภาพให้กับตนเอง แต่อันจะต้องถูกกลืนโทษในข้อหาหลบหนีออกจากวังโดยไม่ได้รับอนุญาต ประเด็นที่น่าสนใจ คือ อันเป็นผู้หญิงวังปลายแถวที่ไม่มีใครสนใจที่จะติดตามสืบหา ทำให้อันสามารถใช้ชีวิตสามัญชนเป็นเวลายาวนานถึง 25 ปีได้ ทว่าชีวิต 35 ปีแรกภายในวังทำร้ายชีวิตอันอย่างสาหัสในฐานะที่ไม่มีใครยอมรับ ขาดคนเหลียวแลและเอาใจใส่ การใช้ชีวิตในวังที่นานเกินไปทำให้อันไม่สามารถต่อสู้และเผชิญหน้าความจริงในสังคมเมืองที่ตนเองไม่คุ้นเคยได้ดั่งนัก ในที่สุดเมื่อตนเองและลูกเข้าสู่สภาพตกต่ำของชีวิตที่ตกอับ ความเป็นเจ้าของอันก็เป็นทางเลือกและทางออกให้กับผู้หญิงวังปลายแถวเช่นอัน

กรณีของอันต่างกับสัน ซึ่งตนเองเป็นนางข้าหลวงที่มีฐานะและได้รับคำแนะนำจากแม่สื่อที่เป็นคนในวัง ที่ไปติดต่อเจ้านายชั้นสูงเพื่อให้เป็นคู่ครองซึ่งผิดหลักประเพณีของกฎมณเฑียรบาล เมื่อเปรียบเทียบชีวิตในวังของอันและสัน สันมีชีวิตและฐานะที่ดีกว่า คือ เธอเป็นข้าหลวงที่มีหน้าที่และบทบาทที่สำคัญคือเป็นข้าหลวงที่รับใช้สมเด็จพระบรมราชินีนาถ เธอมิได้มีความลำบากและขาดการเหลียวแลดังเช่นอัน สันไม่จำเป็นต้องออกไปหาชีวิตนอกวังที่ดีกว่า การต้องการออกสู่โลกภายนอก (วัง) ของสันเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมที่กำลังเปิด สันต้องการออกไปเรียนรู้ชีวิตข้างนอกซึ่งเธอมองว่าน่าสนใจมากกว่าชีวิตในวัง เห็นได้จากคำพูดของอำแดงบุญกับนายสิบโทเจิม ในระหว่างที่อำแดงบุญไปถามหาหม่อมเจ้าประสมภูยกษมกับนายสิบโทเจิมว่า " มีหญิงอยู่คนหนึ่งเป็นคนมีตระกูล ไม่อยากอยู่ในวัง

อยากจะมีผิว ให้อำแดงบุญช่วยหาผิวให้”⁴ และวิธีที่เธอเลือกใช้ก็คือ อาศัยคนในวังเป็นแม่สื่อติดต่อผู้ชายที่เธอคิดว่าจะมีความเหมาะสมและสามารถนำพาเธอออกไปสู่โลกภายนอกได้ เห็นได้จากคำพูดของเธอกับอำแดงบุญว่า

แถมเห็นผู้ชายที่โหนบ้างที่รูปร่างดีๆ และมีตระกูลเหมือนอย่างฉัน ให้หาให้สักคนหนึ่ง อำแดงบุญตอบว่า เห็นที่สมกันก็มีแต่หม่อมเจ้าประสมภูษณคนเดียวนั้น หม่อมราชวงศ์ฉันจึงให้อำแดงบุญไปพูดกับหม่อมเจ้าประสม แต่ให้พูดว่าอำแดงบุญจะเป็นคนชักสื่อหม่อมราชวงศ์ฉันให้เอง⁵

และสันก็แสดงความตั้งใจจริงที่จะออกสู่โลกภายนอก โดยเธอบอกกับหม่อมเจ้าประสมภูษณว่า เธอจะลาออกจากการรับราชการอยู่ในสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ

ความต้องการออกสู่โลกภายนอกของสันและสันมีแรงผลักดันที่ต่างกัน อันเป็นตัวแทนของหญิงสาววังที่เป็นชายขอบของราชินิกุล ซึ่งการหาทางออกของพวกเธอไม่มีอะไรดีไปกว่าการแต่งงานกับสามัญชนเพื่อชีวิตนอกวังที่ดีกว่า ซึ่งเป็นการกระทำผิดกฎมณเฑียรบาล จึงกล่าวได้ว่า การออกจากวังของพวกเธอเป็นทางเลือกสุดท้ายที่เธอเลือกให้กับชีวิต หากแต่การเลือกออกสู่โลกภายนอกของหญิงสาววังเช่นสัน มิใช่มีเหตุมาจากสภาพที่แร้นแค้นจากความเป็นชายขอบเช่นอื่น แต่แสดงให้เห็นถึงความคิดของผู้หญิงที่เริ่มรับรู้ต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมในขณะนั้น พวกเธอไม่ต้องการมีชีวิตที่เปรียบเสมือนการต้องอยู่ในคุก(วัง)ไปจนชั่วชีวิต แม้ว่าพวกเธอจะมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีเพียงใด พวกเธอก็ยังคงแสวงหาอิสรภาพภายนอกวัง แม้ว่ามันจะนำมาซึ่งการกระทำผิดกฎมณเฑียรบาลก็ตาม ดังนั้นการหาทางออกให้กับชีวิตของสันคือ การลอบคบกับผู้ชายเพื่อที่เธอจะสามารถหลุดพ้นจากชีวิตในวังได้

นอกจากที่กล่าวไปข้างต้นแล้วยังมีคดีที่แสดงให้เห็นถึงการกระทำผิดกฎข้อห้ามของหญิงราชินิกุลอีกเป็นจำนวนมาก แม้ว่าคดีเหล่านี้ไม่ได้สะท้อนให้เห็นถึงการหาทางออกให้กับชีวิตของผู้หญิงสาววังที่อยู่ในช่วงของสังคมกำลังเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน แต่สามารถสะท้อนถึงสภาพชีวิตของผู้หญิงในสังคมในช่วงนั้นได้

⁴ หจข. ร.5 ย13 .3 /23 หม่อมราชวงศ์สัน.....

⁵ เพิ่งอ้าง